

JAZYKOVEDNÝ
ČASOPIS

J.

2

ROČNÍK XII, 1961

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Eugen Jóna, Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika	105
Viera Budovičová, Predmet lingvistickej sémantiky	123
Vincent Blanár, Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588—1602	140
Jozef Vavro, Pravidlá slovenského písania z roku 1775	150

DISKUSIA

Jozef Štolc, K problematike atlasu slovenského jazyka	159
---	-----

ZPRÁVY A POSUDKY

Za akademikom Františkom Trávníčkom, Š. Peciar	177
Konferencia o historicko-porovnávacom štúdiu slovanskej skladby a o štúdiu skladby nárečia, V. Blanár	178
Ján Horecký, Slovtovná sústava slovenčiny, F. Miko	184
Rusko-české studie, J. Ružička	189
Jazykovedné štúdie IV, F. Kočíš	193

СОДЕРЖАНИЕ

Еуген Йона, Вопросы словацкого языка в трудах П. Я. Шафарика	105
Вера Вудовичова, Предмет лингвистической семантики	123
Винцент Бланар, Личные имена в счетоводных книгах дворянского суда горняцкого села Боча с 1588—1602 гг.	140
Йозеф Вавро, Правила словацкого писания от 1775 г.	150

ДИСКУССИИ

Йозеф Штолц, К проблематике атласа словацкого языка	159
---	-----

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Za akademikom Františkom Trávníčkom, Š. Peciar	177
Konferencia o historicko-porovnávacom štúdiu slovanskej skladby a o štúdiu skladby nárečia, V. Blanár	178
Ján Horecký, Slovtovná sústava slovenčiny (Словобразовательная система словацкого языка), Ф. Мико	184
Rusko-české studie (Русско-чешские статьи), Я. Руžičка	189
Jazykovedné štúdie IV, (Языковедческие статьи), Ф. Коčíш	193

EUGEN JÓNA

OTÁZKY SLOVENSKEHO JAZYKA V DIELE P. J. ŠAFÁRIKA

Koncom XVIII. a začiatkom XIX. storočia, keď sa v strednej Európe rozpadával feudalizmus a tvorili sa nové, kapitalistické vzťahy, prebúdzali sa i národy a národnosti Rakúska, kde národné jazyky boli dlho zatlačené vládnicou latinčinou a nemčinou. Proti sociálnemu a národnostnému útlaku vládnicích tried formovali sa národnooslobodzovacie hnutia, ktoré navonok mali jazykový a literárny charakter, najmä u Slovanov.¹ Popri krásnej literatúre v národnom hnutí tejto doby dôležitú úlohu mala filológia a história. Vo vedomí európskych učencov tejto doby javili sa Slovania ako málo diferencovaný celok, keďže sa jednotlivé slovanské národy vtedy len dotvárali. K Slovanstvu ako celku sa hlásili predovšetkým príslušníci malých národov a skupín, ktoré vo vlastnej slabosti hľadali oporu a posilu v národnooslobodzovacom boji u mocnejších a šťastnejších súkmeňovcov. Obranná tendencia v slovanskej literatúre krásnej i odbornej zosilňuje pri prechode od klasicizmu, resp. osvietenstva k romantizmu.² Bolo treba predovšetkým európskej vede dokázať starodávnosť Slovanov a ich rovnocennosť s ostatnými európskymi národmi. Na túto úlohu sa podujal zo slovanských učencov tejto doby Pavel Jozef Šafárik (1795—1861). Sté výročie jeho smrti nám dáva príležitosť zhodnotiť jeho dielo z nového, marxistického stanoviska, a to z každej stránky. Tu nám pripadá úloha analyzovať a hodnotiť jazykovednú zložku jeho veľkého diela, najmä pokiaľ sa týka slovenčiny, i jeho náhľady na spisovný jazyk Slovákov.

P. J. Šafárik vo svojich hlavných dielach javí sa nám ako geniálny syntetik, ktorý zhromaždil, roztriedil a vložil obrovské množstvo faktov o Slovanoch, o ich histórii, povahe, rozlohe, počte, o ich jazyku a literatúre, o ich písme, takže tvorí osobitnú epochu v dejinách slovanskej filológie v širokom zmysle.³ Jeho dielo je navonok ucelené a vnútri pomerne jednotné. K tematike, ktorú

¹ V poslednom čase týmito otázkam venoval syntetickú prácu akad. F. Wollman (*Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Brno-Praha 1958).

² Tomuto obdobiu je venovaný u nás II. zväzok *Dejín slovenskej literatúry* s názvom *Literatúra národného obrozenia* (Bratislava 1960), ktorého autormi sú Milan Pišút, Karol Rosenbaum a Viktor Kochol, a II. zväzok *Dejín české literatury II. Literatúra národného obrození* (Praha 1960; autorský kolektív: Karel Dvořák, Rudolf Havel, Marie Řepková, Vladimír Štěpánek, Felix Vodička).

³ Porov. V. Jagić, *Istorija slavianskoj filologii*, 1910, 272.

v jadre spracoval vo svojom prvom slavistickom diele *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), Šafárik sa vracal po celý život: prvú časť *Geschichte*, najstaršie dejiny Slovanov; znovu spracoval vo svojom vrcholnom diele *Slovanské starožitnosti* (1836—37), súčasný stav Slovanov zachytil v *Slovanskom národopise* (1842), problém slovanského písma riešil až do konca svojho života (*Über den Ursprung und die Heimat des Glagolismus* — 1858). Kapitoly o juhoslovanských literatúrach vypracoval najobširnejšie, i keď ich za svojho života nevydal tlačou; podobne i starosrbský jazyk podľa najstarších zistených jazykových pamiatok vyložil najdôkladnejšie. Jazykovedná zložka v Šafárikovom slavistickom diele tvorí len jeho úmernú časť, ktorá v niektorých obdobiach jeho vedeckej činnosti vystupuje do popredia.

Korene slavistických záujmov P. J. Šafárika treba hľadať už v jeho študentských rokoch v Kežmarku (1810—15): tam sa predovšetkým prebudil národné pôsobením rozpráv o českom jazyku⁴ od Jozefa Jungmanna, ktorého pokladal za svojho duchovného otca; tam počul od svojich učiteľov na jednej strane nadšené slová o láske k vlasti (Nemec J. Genersich) a na druhej strane slová nenávisťi a opovrhovania voči Slovanom (A. Podkonický),⁵ ktoré u mladého vlastenca vzbudili hlboký ohlas; tam sa zoznámil s prislušníkmi iných národov, menovite so Srbmi a Ukrajincami, tam s priateľmi (J. Benediktím-Blahoslavom a i.) začal zbierať slovenskú ľudovú poéziu, tam vstúpil i do československej literatúry ako autor básnickej zbierky *Tatranská Múza š lýtou slovanskou* (1814).

V literatúre o Šafárikovi sa často zdôrazňuje, že v slovanskej filológii bol samoukom.⁶ Je pravda, že Šafárik vzdelaním bol klasický filológ, lebo na vtedajších vysokých školách nebolo slavistických katedrií v modernom zmysle. Za svojho študijného pobytu na univerzite v Jene (1815—17) sa však Šafárik pri svojich teologických, historických a filologických štúdiách odborne začal zaujímať o slovanské jazyky a literatúry, keď sa spolu s Fr. Palackým rozhodol zanechať umenie a venovať sa vede.⁷ Študoval a excerpoval si najmä práce Dobrovského, Antona, Adelunga a i. V Jene sa mladý Šafárik posilnil vo svojom slovanskom povedomí, keď videl oduševnenie Nemcov za všennemeckú myšlienku po napoleonovských vojnách. Tam rozmýšľal aj o slovenskom jazyku a literatúre, ako svedčia práce uverejňované v Hromádkových Prvotinách pekných umení.⁸ Ale z Jeny odchádzal predovšetkým ako znamenite pripravený klasický

⁴ J. Jungmann], *O jazyku českém. Rozmlouání první*. Jana Nejedlého Hlasatel český, Praha 1806, 43 a n., *Rozmlouání druhé*, tamže 321 a n.

⁵ Porov. Šafárikov vlastný životopis, ktorý uverejnil z rukopisnej pozostalosti V. A. Frančev, *Korespondence Pavla Josefa Šafárika I*, časť 2, Praha 1927, 487 a n. Porov. i monografie o P. J. Šafárikovi (Brandl 1887, J. Vlček a J. Hanuš 1895, Konst. Jireček v *Osvěte* 1895, K. Rosenbaum 1961 a K. Paul 1961) a súborné dejiny českej a slovenskej literatúry.

⁶ Spomínalo sa to i v referátoch na konferencii o Šafárikovom diele v Bratislave r. 1961.

⁷ J. V. Nováček, *Františka Palackého korespondence a zápisky II*, Praha 1902, 9.

⁸ R. 1817 a n.

filológ; z tohto odboru dostal i doktorát a bol členom latinskej učenej spoločnosti.⁹

Z filologických záujmov pramenilo i Šafárikovo štúdium otázok prozódie a teórie literatúry. Po návrate do vlasti, keď dva roky bol vychovávateľom v Bratislave (1817—19), kde upevnil svoje priateľstvo s Fr. Palackým, J. Kollárom a J. Blahoslavom, vydal spolu s Palackým knihu *Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie* (1818) vo forme listov. V duchu obrodného klasicizmu i podľa vlastného hodnotenia kvantity v našom jazyku postavili sa mladí spisovatelia proti prízvučnej prozódii, ktorú podľa zásad Dobrovského mechanicky uplatňovali vtedajší básnici. Ďalší vývin našej poézie autorom *Počátkov* nedal celkom za pravdu, pokiaľ išlo o prozódii, no ich boj za vyššiu úroveň poézie bol podnetný. Inak správne ocenili dôležitosť kvantity pre náš jazyk. Jazykových otázok týkajú sa listy, ktorých autorom bol Fr. Palacký. **Badáť** v nich príklon k estetizujúcemu smeru, najmä pokiaľ ide o jazyk poézie: pripúšťa sa tu možnosť zlepšovať zvukovú stránku jazyka smerom k ľubozvučnosti obchádzaním nelubozvučných „hlaholov“ a ich lepším „vynasazovaním“, výberom „outlejších“ gramatických foriem a vkladáním samohlások do spoluhláskových skupín.¹⁰ Problém ľubozvučnosti jazyka, ktorý z našich obrodných spisovateľov najviac zamestnával Jána Kollára, a to teoreticky i prakticky, zaujal na rozhraní 20. rokov XIX. storočia i Palackého a Šafárika.¹¹

Šafárikov duševný stav na začiatku jeho verejnej činnosti — túžbu po činoch — jasne vyjadruje vtedajšia korešpondencia.¹² Prvým jeho činom pre vlastný národ v období, keď sa stal profesorom a spočiatku i riaditeľom gymnázia v Novom Sade (1819—33), bola jeho účasť pri vydaní zbierky *Písně svitské lidu slovenského v Uhřích* (1823). S vydaním ľudových piesní súvisí Šafárikovo štúdium ich jazyka, otázka ich prepisovania a riešenie problému spisovného jazyka Slovákov. V rokoch 1819—1825 Šafárik spolu s J. Kollárom s ohľadom na skutočný jazykový stav na Slovensku vypracoval teóriu spisovného jazyka, teóriu jazykovej kultúry pre Slovákov.

Ako je známe, slovenské národné hnutie od konca XVIII. storočia nebolo jednotné: ku konfesiónalnym rozdielom pristúpili aj rozdiely jazykové. Evanjelici používali — ako predtým všetci Slováci — i naďalej spisovnú češtinu viac alebo menej slovakizovanú, kým katolíci prijali nový spisovný jazyk, kodifikovaný Antonom Bernolákom podľa úzu vzdelancov trnavského okruhu a spojený so staršími západoslovenskými kultúrnymi tradíciami. Ale ani mladšia generácia evanjelických spisovateľov, vedená Jánom Kollárom a P. J. Šafárikom,

⁹ Porov. K. Paul, *Slavia II a Pavel Josef Šafařík*. Praha 1961, 34.

¹⁰ Podrobne o tom písal Jar. Bělič, *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury*. Tři studie o Palackém, Olomouc 1949, 166 a n.

¹¹ Porov. P. J. Šafařík, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Budín 1826, 41, pozn. 7.

¹² J. V. Nováček, *Fr. Palackého koresp.* II. 26.

neuspokojovala sa s klasicou češtinou XVI. a XVII. storočia, s tzv. bibličtinou, ktorú chcel zachovať najmä profesor J. Palkovič neporušenú a nezmenenú. Podobne ako v Čechách mladšia generácia obrodenská síce nadväzovala na jazykové dielo Jozefa Dobrovského, na jeho hláskoslovnú a tvaroslovnú kodifikáciu spisovnej češtiny, ale v oblasti slovnej zásoby išla svojou cestou, tak i Kollár a Šafárik chceli riešiť problémy spisovného jazyka Slovákov a jeho kultúry osobitným spôsobom. J. Jungmann so svojimi spolupracovníkmi obohacoval a rozvíjal spisovnú češtinu nielen na základe štúdia staršej českej literatúry a živej reči, ako radil J. Dobrovský, ale aj tvorením nových výrazových prostriedkov (neologizmov). Na rozdiel od starších spisovateľov, ktorí ľahko znášali v reči cudzie prvky, podobne ako Poliaci a Rusi, mladšia generácia, zoskupená okolo J. Jungmanna, chcela očistiť spisovný jazyk od cudzích slov a foriem (purizmus).¹³ Ján Kollár a P. J. Šafárik Jungmannove zásady jazykovej kultúry celkove prijímali, ale preto museli bojovať na dve strany: jednak proti odporcom všetkých jazykových novôt (J. Palkovič), ktorí sa držali klasickej češtiny (bibličtiny) na Slovensku stabilizovanej a tradovanej z pokolenia na pokolenie, jednak proti tým, ktorí išli za Bernolákom k samostatnému spisovnému jazyku slovenskému. Hoci v istom čase sám Kollár váhal, či by nemal písať po slovensky,¹⁴ a Šafárika tak isto zaujímala otázka, akým spôsobom by slovenskí spisovatelia vo veci jazyka najlepšie mohli vyhovieť potrebám ľudu,¹⁵ predsa obidvaja mladí spisovatelia začiatkom dvadsiatyh rokov sa rozhodli pre strednú cestu.

Šafárik si už v tomto čase jasne uvedomoval protirečivosť Jungmannovej teórie jazykovej kultúry pre Slovákov: rýchly rozvoj modernej češtiny Slováci nestačili sledovať, lebo sa veľmi rýchle oddaľovala od klasickej bibličtiny a na Slovensku bol nedostatok národných škôl a vyšších škôl, kde by sa sústavne mohli vzdelávať v novej literatúre i v novom jazyku. Takto sa utvoril väčší rozdiel medzi spisovným jazykom v Čechách a na Slovensku, keď sa už prv bola rozlíšila reč ľudu. „Setrvávání Slovákův s Čechy v jednotě spisovného jazyka a literatury stávalo se v běhu času vždy těžším a těžším, ... spisovatelům na Slovensku žijícím bylo vždy krušněji a pracněji držeti se z ohledu gramatické správnosti a vytřelosti slohu na rovní se spisovateli v Moravě a v Čechách žijícími, ... čtení novějších knih českých, zvláště z oboru vyšších nauk a umění, nebylo za našich dnův Slovákům již tak lehké, snadné a přístupné, jako za dnův našich otcův a praotců“.¹⁶ Takto vykladal Šafárik jazykovú situáciu týchto rokov neskoršie za bojov o spisovný jazyk. Z praktických príčin jazykovú skutočnosť na Slovensku rešpektovali i prísni zástancovia bibličtiny: profesor

¹³ F. Vodička, *Dějiny II*, 232 a n.

¹⁴ *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*, Praha 1846, 113.

¹⁵ Tamže, 77.

¹⁶ Tamže, 73—74.

J. Palkovič v svojom slovníku jednak zaznamenal bežnú výslovnosť bibličtiny (v úvode), jednak zachytil podľa zbierok Ribayových, Leškových i vlastných najdôležitejšie slovenské slová a výrazy, potrebné pre obchodníkov, dôstojníkov a i. na dorozumievanie v styku so slovenským obyvateľstvom.¹⁷

Šafárik v čase príprav a vydávania *Písní světských* (I. zv. z r. 1823) študoval dejiny a súčasný stav spisovných jazykov slovanských. V Novom Sade zblízka pozoroval najmä reformu spisovného jazyka u Srbov po vydaní srbských ľudových piesní (1814) Vukom Stefanovičom Karadžičom. Zdalo sa mu, že Vuk Stefanovič so svojimi spolupracovníkmi postupoval neopatrne, lebo pobúrili proti sebe duchovenstvo a duchovenstvo pobúrilo ľud. Vtedy ešte nechcel byť rozhodcom, či Srbi majú písať starosrbsky (cirkevnoslovansky) a či novosrbsky (neskoršie svojou prácou sa jednoznačne pridal na stranu stúpencov nového srbského jazyka), ale sa obával, že by vydaním slovenských piesní aj u nás sa mohli vyvolať podobné boje o spisovný jazyk, aké vznikli u Srbov.¹⁸

Šafárikovo stanovisko k spisovným jazykom slovanským sa utváralo na základe názorov Dobrovského, ktorý spisovný jazyk pokladal za stredný štýl (*stylus medius*) medzi „dedinskou rečou“ a starším spisovným úzom,¹⁹ a akiste i na základe staršej teórie troch štýlov v XVII. a XVIII. storočí (Boileau, Lomonosov). Priklonil sa i ku Kollárovmu odporu proti drobeniu Slovanov, ale od začiatku prihliadal k historickým podmienkam jednotlivých slovanských kmeňov, národností a národov.

Preto je pochopiteľné, že hoci si Šafárik jasne uvedomoval potrebu, aby každý národ svojím vlastným jazykom bol vedený k osvete a k vyššiemu životu, predsa nežiadal „naprosto“ uviesť jazyk nášho ľudu do kníh: nastúpenie Bernolákovej cesty by na nás uviedlo väčšiu skazu. „Jazyk, nímž hrstka ľudu nášeho mluví, není onoho pravidelného (ačkoli cizího) tak daleký, abychom se odtud překážky zrůstu spisovatelstva a vzdělání národu slovenského v Uhřích obávati mohli. Já sobě aspoň dobře jistou prostřední cestu, níž by se zvláště učitelům k lidu mluvícím jíti dalo, mysliti a představití mohu.“²⁰

Pri týchto úvahách, ktoré v nasledujúcich rokoch viackrát v korešpondencii rozviedol, Šafárik s Kollárom si už r. 1821 uvedomoval, že s jazykovým dedičstvom bibličtiny Slováci v nových časoch nevystačia, ako s ňou v novej dobe už ani v Čechách nevystačili. Osobitný vývin Slovákov v Uhorsku vyžaduje si osobitný „sloh“, t. j. doterajší spisovný jazyk pre nich upravený podľa vyjadrovacích potrieb. Bibličtinu ešte neskoršie (1827) nie celkom oprávnene Šafárik prirovnával k cirkevnej slovančine u pravoslávnych Slovanov.²¹ Šafárik

¹⁷ *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* I, Praha 1820, II, Bratislava 1821.

¹⁸ Porov. Šafárikov list Kollárovi z 28. 4. 1822 (ČCM XLVII, 1873, 121 a. n.).

¹⁹ Porov. F. Wollman, l. c., 59.

²⁰ ČCM XLVII, 1873, 121 a. n.

²¹ Porov. F. Wollman, l. c., 171.

a Kollár — podľa Šafárikovho listu Hamuljakovi z 13. 6. 1829 — zásady úpravy spisovného jazyka pre Slovákov vypracovali písomne. Kollár ich prakticky uplatňoval v niektorých svojich spisoch, najmä v učebniciach pre školy,²² ale svojimi estetizujúcimi tendenciami neskoršie zašiel príďaleko. Je isté, že v zmysle spoločných úvah a spoločnej dohody o jazykových otázkach, keď sa Šafárik odtiahol od prác na vydávaní slovenských ľudových piesní pre obavy z jazykových zmätkov i pre zamestnanosť s dejinami slovanských jazykov a literatúr, dlhý úvod (predmluvu) o spisovnom jazyku a o slovenských nárečiach napísal sám J. Kollár,²³ kde podľa Šafárikových slov podal „s presvedčivou jasnosťou dôvody za podržanie spisovnej češtiny, ale s primeraným ohľadom na slovenský jazyk (Idiom) a jeho prirodzené právo“.²⁴

Tieto dôvody boli síce dobre podložené faktami, pre dvadsiate a tridsiate roky slovenských spisovateľov presvedčili, ale formovanie slovenského národa v štyridsiatych rokoch XIX. storočia natolko pokročilo, že utváranie slovenského národného jazyka už nemohlo závisieť od vôle jednotlivcov. Kollár a Šafárik vydaním národných piesní, ako sa ukázalo v 40. rokoch, objektívne prispeli k utváraniu slovenčiny, hoci ich zábery boli iné.

Šafárik sám *Písne světské* nevydával, svoje zbierky dal k dispozícii Kollárovi, ale svojimi radami a svojím príkladom mal rozhodujúci vplyv na ich usporiadanie i jazykovú podobu. V niekoľkých listoch uvažuje, či ľudové piesne vydávať diplomaticky, či ich upravovať jazykove, aký pravopis použiť ap. Dospel k záveru, že majú pred očami Vukovu, Čelakovského a ruskú zbierku národných piesní, text slovenských piesní mali by dať tlačíť, pokiaľ možno, diplomaticky verne, ale podľa rovnakých pravopisných pravidiel. Pravopis („pravopísebnosť“) tu Šafárik chápe dosť široko, keď pripomína, že v pravopise by sa mal brať ohľad na tých Slovákov, ktorí sú rovnako vzdialení od Čechov a Moravanov, od Poliakov i Ukrajincov (Rusňákov). „Co jen některým krajům, stolicem nebo městečkům přislouchá, zde neměj místa; sice bychom musili tu i tam psáti: *kuaň* (kuoň, kũň), *šva* (čo). Skoumati sluši, co jest u vyslovování všem téměř Slovákům společné. Tak bych praeterita nikde nepsal: *išow, išou*, nýbrž *išol* (nebo toto nic jiného není, než hrubé vyslovení *l*, a větší část Slováků, i prostého lidu mluví: *viděl, išol, jedol*, nežli *viděw, išow, jedow*)...“ V piesňach podľa mienky Šafárikovej by sa mal za základ vziať český pravopis, ale v čom sa slovenčina od češtiny delí, to sa všade má vyznačiť, napr.: čes. *wiera*, u Slovákov *wiera*, alebo *wgera*, keďže *j* (*wjera*) označuje dlhé *i*; podobne *rieka*, *bielý* (sic!). Šafárik poznamenáva, že v starej češtine sa písalo *viera*. Do titulu by chcel dať

²² Porov. *Přídavek. Nejhlavnější pravidla česko-slovenské Pravopísebnosti* v knihe *Čítanka anebo kniha k čítání pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách*. V Budíne 1825.

²³ *Písne světské lidu slovenského v Uhřích*. Sebrané a vydané od Pavla Josefa Šaffaříka, Jana Blahoslava a jiných. V Pešti 1823. Předmluva (I—XXXIV).

²⁴ *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), 390, pozn. 13.

podľa týchto svojich poznámok: „Slovenské svetské piesne.“²⁵ V Šafárikových poznámkach je ešte mnoho nedôsledností, ktoré ostali aj vo vydaní piesní, ale možno povedať, že už tu sa formovala spisovná slovenčina stredného typu. Tieto Šafárikove náhľady sa neskoršie dostali akiste i ku kodifikátorom spisovnej slovenčiny, najmä k L. Štúrovi, M. M. Hodžovi a M. Hattalovi, ktorí ich uplatnili dôslednejšie ako Kollár i sám Šafárik.

* * *

Vo vývine slovanskej filológie Šafárik je prostredným členom medzi „otcom slavistiky“ Jozefom Dobrovským a Bartolomejom Kopitarom na jednej strane a Fraňom Miklosichom na druhej strane.²⁶ Vo filológii bol nepriamym žiakom Dobrovského. Na jeho práce nadväzoval Šafárik už v *Geschichte* (1826) predovšetkým v jazykovedných statiach. V tomto odbore ho pokladal za majstra. Výsledky jeho prác zväčša prijímal, len o juhoslovanských a slovenských otázkach Šafárik písal samostatnejšie. Po smrti Jozefa Dobrovského (1829) vo svojich jazykovedných prácach, najmä v 40. rokoch, ukázal, že si osvojil historickoporovnávaciu metódu vtedajšej jazykovedy a správne vyložil niektoré slovanské tvary (lok. plur. *Lužás, Polás*; nosové *ę* v tvaroch *legę, sędę* ako infix; silný aorist *padę*; psl. futúrum a i.). Pri etymológiách prekážala mu neznalosť hláskoslovných zákonov, objavených až v období mladogramatickom. Šafárikove plány napísať „slovanský etymologikon“²⁷ sa neuskutočnili, jednotlivé otázky spracoval len v menších štúdiách a článkoch.

Aj pri odbornom štúdiu slovenčiny mohol Šafárik nadviazať na Dobrovského. Bernolákovo dielo na Dobrovského i Šafárika ako neskoršie i na Štúra pôsobilo samou svojou existenciou: upútalo pozornosť filológov na jazyk Slovákov, ktorý ako normovaný a kodifikovaný spisovný jazyk vstúpil medzi ostatné samostatné slovanské jazyky. Dobrovský sa neuspokojil štúdiom našich gramatík: poznal západoslovenské i východoslovenské („*soťacke*“) texty a zoznámil sa na základe informácií Juraja Ribaya i s charakterom strednej slovenčiny.²⁸ Stredná slovenčina so svojimi tzv. juhoslavizmami stala sa reprezentantkou slovenčiny vôbec. Takto sa potom dostala slovenčina ako samostatný jazyk, resp. ako jedno z hlavných nárečí slovanského jazyka na čelo druhej skupiny (B) známej Dobrovského dichotomickej klasifikácie slovanských jazykov, pretože sa hodnotila ako prechodný jazyk medzi prvou a druhou skupinou (A a B).²⁹ Šafárik prevzal túto Dobrovského klasifikáciu,

²⁵ Porov. Šafárikov list Kollárovi z N. Sadu 2. 2. 1823.

²⁶ Porov. V. Jagić, *tamže* (úvod).

²⁷ V. Flajšhans, *Životné dílo P. J. Šafaříka*, Bratislava V, 1931, 256–272.

²⁸ Porov. Dobrovského časopis *Litterarisches Magazin*, 2. zos. na r. 1782 (vyšiel 1786): *Über den slawischen Dialekt*.

²⁹ O Dobrovského klasifikácii a slovenčine podrobnejšie písal V. Blanár (*Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov*, *Slavia* XXIII, 1954, 152–158).

upravil ju a doplnil i charakteristiku jednotlivých slovanských jazykov, najmä slovenčiny.

Ako už názov jeho knihy hovorí, vo svojej *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (v Budíne 1826) Šafárik podľa tradícií vtedajšej filológie a histórie chápe jazyk Slovanov ako jeden celok rozdelený na viac nárečí. Jazyk národa podľa jeho mienky treba chápať ako zoskupenie (Agregát) rozličných spôsobov reči (Sprecharten); i každý väčší národ tvoria jednotlivé rody spojené zväzkom spoločného pôvodu. Ťažko je však vymedziť tieto nárečia a určiť ich počet i spoločný prameň. Prvým kultivovaným slovanským jazykom bol ten, ktorý použili Cyril a Metod v IX. storočí a ktorý vraj používali Slovania bývajúci v tých časoch na Dunaji (alebo Bulhari, alebo Srbi, alebo Slovinci alebo Slováci). Ich dialekty v tom čase boli si navzájom veľmi blízke. Už v najstaršom čase existovali podľa Šafárikovej mienky aspoň dve hlavné slovanské nárečia. Postupom času a stále väčším odďaľovaním, stykom a susedstvom s inými národmi slovanské nárečia sa diferencovali. Slovanský jazyk ako celok je príbuzný so sanskritom, ale terajšie jeho zloženie je európske, je podobné, aké majú jazyk latinský, grécky a nemecký: rozlišuje tri rody, pronomina possessiva pretvoril vo formálne adjektíva, predložky využíva aj ako slovesné predpony, na rozdiel od gréčtiny a nemčiny nepoužíva (okrem výnimiek) člen podobne ako latinčina, má niektoré svojské hlásky (i, y, z, ž, s, š, c, č), iné zas nemá (ä, ö, ü) atď. (§ 4).

Takýmto spôsobom Šafárik charakterizoval slovanské jazyky ako celok v porovnaní s najdôležitejšími európskymi jazykmi, pravda, ešte viac metódou statického, synchronného porovnávania než historickoporovnávacou metódou v modernom zmysle.

Podobne pri charakteristike jednotlivých slovanských dialektov uspokojil sa s vymenovaním vývojových znakov.

K charakteristike slovenčiny a k jej vonkajším dejinám v *Geschichte* pristupoval Šafárik nepochybne so širšími a hlbšími vedomosťami ako všetci jeho predchodcovia.

V súlade so svojimi názormi na pravlasť Slovanov Šafárik predstavil Slovákov ako dôstojných potomkov karpatských a dunajských Praslovanov. Slovenský jazyk, slovenčinu pokladá (v § 45) za osobitné nárečie, resp. jazyk, ktorý je vo svojej súčasnej podobe najbližšie českému. Zaradenie slovenčiny vedľa češtiny, lužickej srbčiny (vendčiny) a poľštiny žiada si podľa Šafárika i povaha veci. Slovenčina tvorí prechod od českého nárečia k slovinsko-chorvátskemu, totiž z hľadiska dichotomickej klasifikácie slovanských jazykov od skupiny (hlavnej vetvy) juhovýchodnej (A) ku skupine severozápadnej (B). — Ako už u Dobrovského, ani u Šafárika nerozhodovali pri klasifikácii slovanských jazykov vôbec len vnútorné jazykové znaky. Rozhodujúcimi momentmi boli: existencia spisovnej podoby jazyka, jeho kodifikácia v gramatike, v slovníku,

existencia literatúry, najmä prekladu biblie v príslušnom jazyku, druh písma používaného v literatúre (cyrilika alebo latinka), historický vývin a súčasná politická situácia.

Spoločenské pomery, zemepisná poloha, susedstvo s Čechmi, Poliakmi, Ukrajincami, Srbmi a Slovincami, ďalej okolnosť, že Slováci nemali spisovný jazyk založený na vlastnom ľudovom jazyku, že tento jazyk nebol normovaný a ustálený, ale vydaný napospas vplyvom zvonka, spôsobili, že slovenský dialekt je taký rozmanitý, má toľko odtienkov, že ich je ťažko hodnotiť z jedného všeobecného hľadiska. Slovenčina v porovnaní s českomoravským a inými slovanskými dialektmi má podľa Šafárika tieto spoločné znaky:

1. Celkove širšie vokály *a*, *o*, *u* proti užším českým *e*, *i* (medzi príkladmi popri celoslovenských formách, ako je *ma*, *ta*, *sa*, *žial*, *žart*, *duša*, uvádza aj nárečové tvary *serco*, *lude*).

2. Množstvo diftongov *ia*, *iu*, *ou*, *ieu*, *iou* (medzi diftongmi uviedol, pravda, aj *ou*, *ieu*, *iou* a medzi príkladmi náležitými *chodja*, *nosja*, *kuoň*, *stuol* uvádza aj tvary s nevlastnými diftongmi *piu*, *hnau*, resp. triftongmi, ako ich uvádzali aj iní jazykovedci slovenskí od M. M. Hodžu až po H. Bartka, *lieuč*, *djouča*, alebo s nárečovou gemerskou kvantitou *huorou* (= horou). Zaujímavá je tu Šafárikova poznámka o polokonsonantickom *u* (neznie ako nemecké *u* alebo české *u*, ani ako *v* (*w*), ale ako niečo uprostred medzi oboma).

3. Hláska *ä*, zodpovedajúca staroslovenskemu (sic!) a ruskému *jať* (*я*), napr. *mäso*, *väzy*; je to stredný zvuk medzi *e* a *a*, ktorého výslovnosť podľa Šafárika sa nedá opísať. Medzi príkladmi zas uvádza i formy gemerské (*kravär*, *räd*, z *käd*, hoci vie, že v iných krajoch sú podoby *riad*, *kraviar* atď.).

4. Mäkkosť konsonantov, medzi ktorými uvádza nielen *d*, *t*, *ň* (v písme *d*, *t*, *n*), ale i *b*, *p*, *m*, *v*, no neuvádza mäkké *l* (ktoré ani Štúr v *Nauke reči slovenskej* neuzákonil). Pri mäkkosti upozorňuje na záporovú časticu *ne*.

5. Nedostatok „sykavého“ česko-poľského *ř* (*rz*), namiesto ktorého Slováci vyslovujú vraj v niektorých prípadoch *rj* (*rjeka*, *rjad*, *rjedky*) (sic!), v iných len *r* (*repa*, *remeslo*). *J*-ový alebo presnejšie *ĭ*-ový element, ako vidno, namiesto *k* diftongu pripájal nenáležite ku konsonantu *r*.

6. Používanie hrtanovej hlásky *h* popri *g* (Šafárik hovorí o alternatívnom používaní), a to *h* vo väčšine prípadov, *g* zriedkavejšie: *hlava*, *hrjech*, *uhel*, *roh*, ale *gunár*, *guba*, *grman*, *grlák*, *galiba*, *gazda*, *gazdiná*, *gágor*, *gágotat* (sic!), *mljazga*, *pluzgjer*, *gamba*, *klaganina*, *brýzgat*, *ligotat se* atď. Šafárik si nestavia otázku, aký je pôvod veláry *g* v slovenčine, resp. akého pôvodu sú slová s *g*, ale správne vystihol stav v stredoslovenských nárečiach.

7. Vo výslovnosti predpony *roz-* prikláňa sa Slovák, ako hovorí Šafárik, niekedy ku skupine A: *rázsocha*, *rázsoška* (popri *rozsocha*, *rozsoška*), *rázpora*, *rázsvit*, *ráztok*, *rázcesty* atď. Pripomína, že Slovák na začiatku slova celkove používa radšej *a* namiesto *o* v prípadoch ako: *rab*, *rastem*, *rasca* atď. Takto

vykladá Šafárik začiatočné *ra-* (za psl. *ort), no *la-* (za *olt) v prípadoch ako *lakeť, lani* nespomína.

8. Zo slovesných tvarov Šafárik uvádza ako slovenský tvar 1. os. sg. na *-em* namiesto *-i*: *nesem, vezem, pijem* (neuvádza tvary s inou kvantitou: *nesiem, vезiem*), tvar 3. os. pl. na *-iá* (sic!) proti českému *-í* alebo *-eji*, v tomto prípade s čiarokou nad *-iá*, hoci inde diftong *ia* označuje ako *j + a* (krátke). Tvar na *-iá* porovnáva so „slovanskými“ tvarmi *chodiat, nosiat, vidiat*. Tvar prétérita na *-u* namiesto *-l*: *volau, chodiu*, kde *u* vzniklo z tvrdého *-l*, oprávnené porovnáva s podobným srbským tvarom na *-o*, ale infinitívy na *-ct*, namiesto *-ci*: *piect, muoct, vlject* nesprávne porovnáva so staroslovienskym *pešči, mošči, vlešči* (sic!). Vplyvom rodného gemerského nárečia neprávom uvádza ako typický slovenský tvar 1. os. pl. na *-mo* miesto *-me*: *nesemo, vidímo, hledámo, volámo*.

9. Formy *mlha, žltý, stlp, tlct* vykladá Šafárik tak, že sú v nich vynechané vokály. Pripomínajú mu časté používanie *jerov* (*ь* a *ъ*) v najstarších stsl. rukopisoch. Vie však, že v niektorých slovenských krajoch (priamo menuje Gemer) nájdeme práve opačný zjav, keďže každú slabiku vokalizujú: *perst, smert, serco, mertvý, persy, merznem, žoutý, pouný, jabuko, slunko, mysel, viezol, niesol* (resp. *viezou, niesou*) atď.

10. Šafárik všeobecne spomína rýdzo slovenské slová, ktoré sa síce v novej češtine nevyskytujú, ale sú známe v starej češtine, v cirkevnej slovančine, vo vindičtine (= luž. srbčine), ruštine a poľštine. Zachytil ich Jur Ribay (asi 15 000) a po ňom J. Palkovič vo svojom českom slovníku.

Na základe uvedených znakov vydeľuje Šafárik v *Geschichte* (§ 45) tri hlavné nárečia (variácie) slovenčiny, ako žijú v ústach ľudu (nie v dielach slovenských spisovateľov, pripomína Šafárik, lebo táto slovenčina je viacmenej slovakizovaná čeština):

1. vlastnú slovenčinu v bývalých župách Turiec, Orava, Liptov, Zvolen, Tekov, Novohrad, Pešť, Boršod, Gemer a v kolóniách na Dolniakoch;

2. moravsko-slovenské nárečie (variáciu) v župách Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej i v odtiaľ pochádzajúcich osadách na Dolniakoch;

3. poľsko-slovenské nárečie (variáciu) v časti Oravy, v celom Spiši, Šariši, Above a Zemplíne.

Vlastná slovenčina je najďalej od češtiny a poľštiny a v nej sa vyskytujú znaky, ktorými sa slovenčina charakterizuje. Moravsko-slovenské nárečie blíži sa moravskému nárečiu a tým i spisovnej češtine: má úzke vokály, nemá diftongy, ale nemá ani *ř*. Bernolák a Fándly začali písať podľa Šafárika „jednou odrodou“ tohto nárečia v Nitrianskej župe. Poľsko-slovenské nárečie vzniklo podľa Šafárika vplyvom susedstva s Poľskom a tristo-ročnej poľskej nadvlády v Spiši. Má *dz* a *c* namiesto *t* a *d* (*idzem, budzem*) a mnoho poľských

slov (*bars* — veľmi, *palec* — prst, *hyba* — len, *choc* — trebárs, *šukac* — hľadať, *vidzalem*, *švinia* atď.).

Ostatné nárečia, uvádzané Ribayom a Kollárom, Šafárik právom nazýva „nuansami“: 1. nemecké v banských mestách a ich okolí, 2. maďarské v slovenských kolóniách, 3. „rusniacka“ slovenčina v Above, Zemplíne a Berehove a 4. srbská slovenčina v Báčke, Banáte atď.

Charakteristiku slovenčiny neskoršie v *Slovanskom národopise* (1842) doplnil a spresnil v zhode s pokrokom slovanskej jazykovedy a tým i poznania slovenčiny (poznal už stredoslovenské striednice za jery a nosovky, neprehlasovanosť *a*, *u*, tvary typu *v ruke*, *na nohe*, *po streche* bez pôvodnej palatalizácie, s dosadením veľáry, *dz* proti čes. *z* a „cyrilskému“ *žd*, osobitosti stredoslovenského skloňovania adjektív typu *dobriho*, *dobrimu* alebo *dobrého*, *dobrému*... atď.).

Hoci pri charakteristike slovenčiny Šafárik neuvádza také typické znaky, ako je napr. rytmický zákon, mäkké *l*, dlhé *ř*, *ḷ*, ak. pl. mužských osobných substantív zhodný s gen. (*chlapov*) atď. a naopak niektoré nárečove obmedzené znaky pokladá za typicky slovenské, resp. stredoslovenské, predsa podal najvýstižnejšiu charakteristiku slovenčiny pred Štúrom. Keď poukázal na skutočnosť, že stredná slovenčina je najväčšmi vzdialená od češtiny a poľštiny, chcel naznačiť jej zachovalosť. Podobne ako vydaním ľudových piesní aj svojou jazykovednou prácou nepriamo prispel k vysokému hodnoteniu strednej slovenčiny u štúrovcov a tým i k formovaniu slovenského národného jazyka.

Šafárik v *Geschichte* konštatoval, že v ľubozvučnosti pre svoje bohatstvo širších, plňších, jasnejších vokálov slovenčina má prednosť pred češtinou, lež to ju neoprávňuje stať sa literárnym jazykom, na ktorý ju chcú povýšiť niektorí novší význační katolícki spisovatelia. Proti tejto novote hovorí poloha Slovenska a slovenského národa, jeho dejiny, používanie českého nárečia ako jazyka spisovného a cirkevného u protestantských Slovákov, rozdrobenosť domáceho nárečia a zdravý rozum.³⁰

V časti o osudoch slovenského jazyka a literatúry (§ 46) vyslovil želanie, aby „zo snažení katolíckych i protestantských slovenských spisovateľov mohol časom vyrásť slovenský spisovný jazyk, uspokojujúci všetky spravodlivé požiadavky osvietených príslušníkov národa. Pri tomto spisovnom jazyku by sa síce zásadne prevzala česká gramatika ako základná norma, ale zároveň by sa musel brať ohľad i na povahu slovenského nárečia pri preberaní domácich slov, frazeologických spojení a ohýbania natoľko, aby tým štýl dostal svojský, rýdzo slovenský kolorit a tak aby sa mohlo aj písať podľa potrieb slovenského ľudu a aby sa tiež pevne udržal vzájomný literárny styk

³⁰ *Geschichte*, 379.

medzi Slovákmí a Čechmi na prospech ozajstného blaha oboch bratských národov aj v budúcnosti“.³¹

Tieto tézy v *Geschichte* (1826) predstavujú Šafárikove názory vo viac-menej ucelenej podobe. Je pochopiteľné, že na mladšie generácie Slovákov pôsobili tieto zásady nielen preto, že vyšli v prístupnej príručke, ale i preto, že ukázali cestu, ako riešiť na Slovensku problém spisovného jazyka.

Spisovný jazyk, jeho vývin i súčasný stav podával Šafárik v spojitosti s vývinom literatúry a s dejinami národa alebo národnosti. Boli to tzv. vonkajšie dejiny jazyka. Takto sleduje aj osudy slovenského jazyka a literatúry (§ 46). Keď hovorí, že dejiny nám nikdy neukazujú slovenské nárečie ako samostatné v rade slovanských spisovných jazykov, má na mysli akiste staršie obdobia. V otázke slovacity staroslovienčiny ukazuje sa skeptickým. Nápadná zhoda so starou cirkevnou slovančinou v jednotlivých slovách, väzbách i frázach nedokazuje, že by Cyril a Metod boli písali v slovenskom nárečí. Túto zhodu vysvetľuje tým, že pravlastou Slovanov v Európe boli Karpaty a že starý cirkevný jazyk slovanský nadväzoval na kultúru pohanských Slovanov. — V najstarších časoch podľa Šafárika slovenský jazyk nebol chudobný; dokazujú to početné slová, ktoré prešli do maďarčiny. Po zániku Veľkomoravskej ríše zanikla samostatnosť Slovákov a ich reč „sa presťahovala zo zámkov a kniežacích palácov do chyže roľníka“ podľa romanticky zveličujúcich slov Šafárikových. Meno Slovákov a ich jazyka mizne z dejín a spomína sa až okolo polovice XV. storočia, keď sa na Slovensku usadili pod Jiskrovým vedením husiti. Vtedy sa Slováci dostali do styku s jazykom českým v písanej forme. Zistili, že im je blízky, a používali ho. Písomných pamiatok tohto jazyka Šafárikovi bolo známych v tom čase len málo, ale bol presvedčený, že v archívoch na Slovensku nájde sa ich mnoho. V dobe reformácie Čechy, Morava a Slovensko tvorili podľa jeho mienky duchovnú jednotu. Český spisovný jazyk sa odvtedy stal bežným v náboženskej oblasti aj v písomnom styku občianskeho života. Protestantí spisovatelia až po J. Palkoviča a B. Tablica používali spisovnú češtinu, podobne i katolícki spisovatelia, až v novších časoch niektorí z nich sa pokúšali písať v slovenskom nárečí (Alexander Mácsay, jezuiti, J. I. Bajza, J. Fándly). Záverom sa Šafárik prihovára za poddržanie spisovnej češtiny s primeraným ohľadom na slovenské nárečie a jeho prirodzené právo, ako uvádzame vyššie.

Podobne ako slovenčinu Šafárik vo svojej *Geschichte* spracoval aj iné slovanské jazyky a literatúry podľa spomínanej klasifikácie: v prvej skupine literatúru a jazyk cirkevno-slovanský, ruský, srbský (podľa grékeho obradu) spolu s bulharským, osobitne srbský a chorvátsky (podľa rímskeho obradu)

³¹ Podľa prekladu Šafárikových Dejín od R. Betáka a V. Betákovovej, ktorí mi láskavo dovolili doň nazrieť pred vydaním tlačou. Preklad chystá Ústav slovenskej literatúry SAV.

a slovinský (vindický). V druhej skupine na prvom mieste uvádza český jazyk a literatúru, na druhom slovenský jazyk, ďalej poľský, lužickosrbský s dodatkom o polabskom. Pritom opieral sa o práce Dobrovského, Tablica, Greča, Kopitara, Bentkowského a i. Historický obraz slovanských jazykov a literatúr podal síce nerovnomerne v závislosti od hodnoty prameňov a pomôcok, ale dal mu všade jednotný charakter vyplývajúci z filozofického postoja v zmysle Herderovom a Kollárovom.³² Najviac pôvodného materiálu i pôvodných výkladov priniesol v kapitolách o češtine a slovenčine a o srbčine. Šafárikove Dejiny pôsobili na všetky slovanské národy svojím vecným obsahom i svojou buditeľskou a obrannou tendenciou. Stali sa skutočnou učebnicou slovanských jazykových a literárnych dejín a pre Slovanov i učebnicou slovanskej vzájomnosti. Šafárik pracoval v podstate biograficko-bibliografickou metódou, ako sa v tom čase pracovalo u nás (J. Dobrovský, J. Jungmann) i v Nemecku (J. F. L. Wachler) a inde; podľa Wachlera, ku ktorému sa hlásil ako k svojmu učiteľovi a vzoru („otecovi“), prehľady literatúr a charakteristiky jazykov dopĺňal výstižnými historicko-etnografickými charakteristikami období. Kritika zväčša prijala dielo s veľkým uznaním. Prísny kritik Dobrovský mal síce mnoho výhrad, doplnkov a pripomienok,³³ ale uznal dielo za užitočné. Ostatní českí kritici zazlievali Šafárikovi, že oddelil slovenčinu od češtiny a slovenskú literatúru od českej. Šafárikove Dejiny na dlhé roky stali sa prameňom pre nové literárne diela i prednášky na vyšších školách.³⁴

Šafárik sám poznal dobre prednosti a nedostatky svojej prvej väčšej slavistickej práce. Hneď po vyjdení Dejín chystal sa na nové vydanie pre Čechov a Slovákov v českom jazyku. Ale práca o pôvode Slovanov (*Über die Abkunft der Slaven*, 1828) a o starom srbskom jazyku a jeho pamiatkach (*Serbische Lesekörner*, 1833) odvedli ho od tohto úmyslu.

* * *

Niektoré myšlienky o spisovnom jazyku Slovákov širšie rozviedol Šafárik v listoch Martinovi Hamuljákovi ešte v novosadskom období. Hamulják už v liste zo 6. sept. 1827 pri vydávaní II. zväzku *Písni světských* (1827) pýtal sa Kollára i Šafárika, či by nebolo lepšie zrozumiteľnejšie písať pre pospolitý ľud Bernolákovým pravopisom. Získala by sa tým masa čitateľov,

³² Ideologické otázky tejto doby z marxistického stanoviska podrobne rozoberá K. Rosenbaum (*Ideový charakter Kollárových rozpráv o slovanskej vzájomnosti* v knihe Ján Kollár *O literárnej vzájomnosti*, Bratislava 1954).

³³ Vo viedenskom časopise *Jahrbücher der Literatur* (1827), kde spolupracoval B. Kopitar. O Šafárikových Dejínach je podnes už veľmi bohatá literatúra historická a literárno-historická, ale z jazykovednej stránky ešte ich nikto neanalyzoval a nezhodnotil vyčerpávajúcím spôsobom. Okrem citovaných súborných diel a okrem monografií o Šafárikovi (V. Brandl 1887, J. Vlček a J. Hanuš 1895, K. Jireček, P. J. Šafařík mezi Jihoslovany, Osvěta 1895, K. Rosenbaum 1961, K. Paul 1961) vyšli osobitné štúdie o Dejínach: K. Paul, *ČMF* XII, 1926, 193 a n., a J. Hanuš, Bratislava I, 1927, 11 a n.

³⁴ Porov. E. Jóna, *Prvé jazykovedné práce L. Štúra*. Sborník VŠP, Bratislava 1958.

ale aj viac spisovateľov spomedzi katolíckych kňazov, ktorí o češtine nechcú vraj ani počuť. Kollár podľa Hamuljáka váhal medzi čistou slovenčinou a češtinou a bol ochotný podporovať i bernolákovskú literatúru. Martin Hamulják už vtedy pomýšľal vydávať časopis (štvrtročne), neskôršie i noviny.³⁵ Šafárik vo veci novín odpovedal v liste z 13. júla 1829. Noviny v tých časoch na tom stupni občianskeho života vzdelaných národov pokladal za najlepší spôsob a prostriedok účinkovania na ľud, národ, na každého človeka. Noviny pre Slovákov by mali vychádzať dvoje: politické aspoň týždenne, literárne zas štvrtročne, a to v nárečí československom, podľa zásad, ktoré ustálil on s Kollárom. K otázke novín Šafárik vracal sa ďalej vo svojich listoch Hamuljákovi predovšetkým pri otázke jazyka a pravopisu. Staví sa proti myšlienke Hamuljákovej vydávať ich českým i bernolákovským pravopisom a obraňuje starý pravopis, ktorý lepšie vystihuje slovanskú povahu nášho jazyka. Vydávanie novín už vtedy malo byť stimulom pre riešenie problému spisovného jazyka Slovákov ako neskôršie u Štúra.³⁶

Po odchode z Nového Sadu do Prahy (1833) Šafárik sa venoval viac prácam slavistickým a bohemistickým v užšom zmysle. V *Slovanských starožitnostiach* (1836—37) po dlhých prípravách a štúdiách vyvrcholilo vedecké i buditeľské dielo P. J. Šafárika. I v ňom uplatnil svoju filologickú akribiu pri rozbere najstarších zpráv o Slovanoch, prejavil svoju kritičnosť a umiernenosť pri etymologizovaní (hoci tu ani on nevyhol chybám) a usiloval sa roztriediť slovanské kmene i susedné kmene a národnosti aj na základe jazykových znakov. Týmto dielom Šafárik vedecky dokázal proti niektorým nemeckým učencom autochtónnosť Slovanov v Európe a ich rovnocennosť s ostatnými európskymi národmi.

Politické a jazykové rozdelenie všetkých Slovanov prvý raz zachytil Šafárik na mape, ktorú s názvom *Slovanský zeměvid* vydal spolu so stručným prehľadom sídel, štatistiky, s charakteristikou jazyka a literatúry v knihe *Slovanský národopis* (1842). Československé jazykové územie Šafárik podáva v Slovan-skom národopise ako vyšší celok s dvoma nárečiami, českým a slovenským. „Oboje nárečí víže až posavad od pradávni doby jeden a týž spisovní čili literaturní jazyk.“

V zmysle Kollárovej teórie slovanskej vzájomnosti i ďalšieho štúdia problému Šafárik upravil svoju klasifikáciu slovanských jazykov tak, že síce ponechal rozdelenie slovanského „jazyka“ na dve „mluvy“ — juhovýchodnú a západnú —, ale ďalej pri delení na „reči“ v juhovýchodnej skupine („mluve“) na čelo postavil reč ruskú s tromi nárečiami („velkoruským“, „maloruským“

³⁵ Porov. M. Vyvíjalová, *Snahy o založenie slovenských novín a časopisu v tridsiatych rokoch 19. storočia*, Historické štúdie VI, 1960, 163.

³⁶ Porov. E. Jóna, *L. Štúr ako kodifikátor spisovnej slovenčiny*. Eudovít Štúr 1815 až 1856, Bratislava 1956, 197 a n.

a bieloruským), ďalej zaradil reč bulharskú ako samostatnú s nárečím „cirkevným“ (cyrilským) a novobulharským (na rozdiel do Geschichte, kde bulharčinu priradil k srbčine) a illyrskú (s nárečiami srbským, chorvátskym a „korutansko-slovenským“), v západnej skupine rozlišuje štyri reči: „leskú“ s nárečím poľským, českú s nárečiami českým a „uhersko-slovenským“, lužickosrbskú s dvoma nárečiami (hornolužickým a dolnolužickým) a polabskú. Staroslovenčinu tu teda Šafárik zaradil k bulharčine a slovenčinu k češtine ako nárečia (pravda, prvú len historicky), ako zaradil aj ukrajinčinu a bieloruštinu, srbčinu, chorvátčinu a slovinčinu. Ale — ako v úvode svojej knihy hovorí — niet a nebolo prijatých názorov, ktorými by bolo možno označovať ľudskú „mluvu“ podľa stupňov jej pokrvnosti podobne, ako sú plemená, čelade, kmene, národy, **vetvy** a ratolesti. To rozdelenie je len obrazec, ktorý podľa okolností možno rozšíriť alebo zúžiť. Za základ rozdelenia berie „reč“, ktorú nachádzame vraj tam, kde spôsob hovorenia jedného národa, hoci azda niekde zemepisne a občiansky rozdrobeného a rozličné mená používajúceho, je látkou i formou príbuzný a zrozumiteľný, „že všichni jeho oudové, ovšem při potřebné pomoci škol a národního vychování, pohodlně a bez újmy svého vzdělání, anobř k nemeckému prospěchu celku, jednoho písemného jazyka užívati jednu literaturu vzdělávati mohou...“ Šafárik si teda bol vedomý zložitosti tejto otázky, takže jednoznačnú odpoveď nemohol dať. Uznával, že niekde to môže byť inak, „neboť **ve** světě, t. v lidských věcech, mnoho jinak jest, nežli by, rozumně mysle, mohlo a mělo býti.“ V zhode so svojou teóriou spisovného jazyka a s jeho hodnotením pri triedení jazykov Šafárik tu zmenil zaradenie slovenčiny, ktoré jej bol dal v posledných svojich prácach J. Dobrovský a po ňom i Šafárik sám v Geschichte, ale z dnešného hľadiska viac terminologicky ako podstatne. Dnes miesto „česká reč“ by sme použili výraz československá jazyková skupina.

Začiatkom 40. rokov zásady jazykovej kultúry vypracované Šafárikom a Kollárom ešte v 20. rokoch pri rýchlom rozvoji národného hnutia a formovaní slovenského národa nastupujúcej generácii štúrovskej už nevyhovovali. Samostatný kultúrny a politický život mladej slovenskej buržoázie vynútil si vlastný ohybný nástroj dorozumievania a myslenia. Kollár i Šafárik postavili sa tu v otázke spisovného jazyka proti smeru, ktorý nechtiac sami vyvolali. So Šafárikovou a Kollárovou účasťou proti slovenčine, ktorá sa v literatúre ujala po r. 1843, vyšiel v Prahe sborník článkov s názvom *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), kde Šafárik obsírnejšie ako v prvších prejavoch vyložil na rozdiel od vášnivého prejavu Kollárovho pokojným spôsobom svoje názory na slovenčinu, na spisovný jazyk Slovákov a jeho vývin. Jeho pevným presvedčením, ako sám hovorí, vždy bolo, že v Čechách, na Morave a na Slovensku, od českého Rudohoria až k Bardejovu a Humennému, od Krkonôš až k Dunaju nad

Komárnom je tá istá slovanská reč, ktorá sa vplyvom rozličných okolností rozdelila na dve nárečia s rozličnými podrečiami, ktorých príslušníci si však podnes dobre rozumejú. Mali spoločný spisovný jazyk; východní Slováci a Bernolák sú podľa Šafárikovho presvedčenia nepatrné výnimky. Časom sa však zotrvanie Slovákov a Čechov pri spoločnom jazyku stávalo z rozličných príčin vždy ťažšie a ťažšie, a to pre rozdielny vývin ľudovej reči, pre rýchly vývin novodobej spisovnej češtiny, pre nedostatok národných škôl na Slovensku, na ktorých by sa Slováci mohli vzdelávať v spisovnom jazyku. „Bez dôkladného, ausilného vyučovani a priučovaní se není možné zmocniti se dokonale kteréhokoli spisovného jazyka, zachovávatí ve psaní jeho čistotu, správnost a nevyhnutedlnou ke srozumitedlnosti jednotu gramatických forem...“ Šafárik priznáva, že v časoch svojho prebývania v Uhorsku sám rozmýšľal, akým spôsobom by slovenskí spisovatelia ohľadom na jazyk potrebám svojho ľudu najlepšie a s najistejším prospechom mohli vyhovieť. Vtedy sa mu zdalo i teraz sa mu zdá, že by slovenskí spisovatelia, „bez ujmy jednoty literárni,“ na základe zdedeného spisovného jazyka mohli pokračovať svojou osobitnou cestou. Čo sa na Slovensku stalo v Novinách a v Orle je prevrat v jazyku, kým podľa Šafárikovej mienky potrebná by bola obnova jazyka, osožná Čechom i Slovákom, lebo aj Česi by zo slovenských spisov čerpali hojnosť slov na ďalšie obohacovanie a šľachtenie spisovného jazyka. Pravda, tu si Šafárik neuvedomil, že „prevrat“ v jazyku tu bola vlastne len zámena „štýlov“ jazyka: „stredný sloh“, novým spôsobom upravený aj v hláskosloví a tvarosloví, nastúpil na miesto „vysokého slohu“. Šafárik sa obáva odcudzenia Čechov a Slovákov pre túto jazykovú novotu, ktorá sa mu zdá neprirodzená, lebo vraj nevyplýva z terajšieho stavu rozumovej osvety a duševnej vzdelanosti Slovákov, ale z teoretických špekulatívnych zásad.³⁷

Z týchto Šafárikových myšlienok vidno, že nový vývin na Slovensku už dobre nechápal, pretože žil v zajatí starších svojich myšlienkových koncepcií, vzdialený od mladej, revolučne naladenej slovenskej buržoázie, ktorej v čele stáli štúrovci. Pravda, pri formovaní spisovného jazyka, pri jeho kodifikácii Šafárikov vplyv trval ďalej najmä u M. M. Hodžu a Martina Hattalu.³⁸

Šafárikov postoj k Bernolákovi a k Štúrovi nebol úplne odmietavý. Z hľadiska buditelského, z hľadiska cieľa Bernolákových stúpencov a potom i Štúra povzbudzoval do ďalšej práce, z hľadiska budúcich osudov Slovákov ich cestu k tomu cieľu, t. j. samostatný spisovný jazyk, zavrhoval. Šafárik nikdy nebol takým vášnivým bojovníkom proti štúrovskej spisovnej slovenčine ako Kollár, takže pre jeho mierny „hlas“ v pražských *Hlasoch o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* pokladali ho niektorí Slováci za jej

³⁷ Podrobný rozbor Šafárikovho hlasu i ostatných jeho prác z hľadiska výskumu a kultúry slovenského jazyka zasluhuje si podrobnejšie spracovanie.

³⁸ Porov. E. Jóna, *Marlin Hattala 1821—1903*, Jazykovedný časopis VII, 1953, 15 a n.

stúpenca. Aby nevzniklo ďalšie nedorozumenie, v stručnom príspevku vo vienských Slovenských novinách³⁹ po revolučných rokoch znovu objasnil svoje stanovisko k štúrovskej slovenčine.

Za pobytu v Prahe Šafárik postupne strácal spojenie so svojimi krajanmi vo vtedajšom Uhorsku, ale na slovenčinu vo svojich jazykovedných prácach nezabúdaval. Zaslúžil sa o rozvoj spisovnej češtiny (práce na Jungmannovom slovníku, úprava českého pravopisu r. 1842, práce na odbornej terminológii r. 1850 a 1853 atď.), a tým aj o rozvoj spisovnej slovenčiny, ktorá sa rozvíja paralelne s češtinou.

Vo svojom živote Šafárik sám sa pokladal za Slováka, za Slováka ho i dnes pokladajú poprední českí slavisti (B. Havránek, F. Wollman) a vidia v ňom v odbore spoločenských vied najväčšieho učenca, aký sa doteraz medzi Slovákami zrodil.

Celkove P. J. Šafárik svojim slavistickým dielom nepriamo, niektorými prácami priamo prispel k formovaniu slovenského národného jazyka: štúrovskej generácii predstavil slovenčinu na základe stredných nárečí ako starodávne samostatné a lubozvučné slovanské nárečie, rovnocenné s ostatnými nárečiami slovanského jazyka, uznal, že v tzv. strednom slohu pri zachovaní základných hláskoslovných a gramatických pravidiel, normy spisovnej češtiny možno používať prostriedky slovenčiny v písomných prejavoch pre Slovákov, ukázal spolu s J. Kollárom krásu a bohatstvo slovenčiny v ľudovej poézii a kritikou pôvodného Štúrovho pravopisu dal podnet k tzv. hodžovskohattalovskej reforme. Šafárik uznával individualitu Slovákov, hoci po celý svoj život bol úprimným hlásateľom jazykovej a literárnej jednoty Čechov a Slovákov. V tom je výrazné protirečenie v jeho živote a diele. Jeho vedecké dielo i jeho verejná činnosť boli oporou a zbraňou Slovákom i ostatným slovan-ským národom v ich národnooslobodzovacom boji.

---

³⁹ Slovenské noviny, príl. Světozor, 1851.

DIE PROBLEME DER SLOWAKISCHEN SPRACHE
IM WERKE P. J. ŠAFÁRIKS

P. J. Šafárik (1795—1861) war ein großer Slawist, ein slawischer Philologe im weitesten Sinne. Er versammelte, klassifizierte und erörterte eine ungeheure Menge von Angaben über die Slawen, über ihre ältesten Siedlungen, über ihre Stämme, über ihre Geschichte, Sprachen und Literatur, aber außerdem interessierte er sich auch um praktische Sprachfragen, die durch damalige Gesellschaft erfordert wurden. Während seines Aufenthaltes in Novi Sad (im südlichen Teil des damaligen Ungarns) schuf Šafárik um das Jahr 1823 zusammen mit Ján Kollár, der in Budapest tätig war, die Theorie der Sprachkultur für die Slowaken. Er widersetzte sich zwar der Bestrebungen der Anhänger A. Bernoláks, er verurteilte auch den Versuch um eine Schriftsprache bei den kalwinischen Slowaken („Sotaken“), der wollte aber die tschechische Schriftsprache für die Slowaken als sogenannten „mittleren Stil“ regeln. Diese Schriftsprache sollte die grammatische Struktur des Tschechischen behalten, aber der Wortschatz sollte auch Elemente der slowakischen Volkssprache enthalten. Diese Ansicht drückte er mit J. Kollár schon bei der Edition seiner Sammlung *Písň svĕtské lidu slovanského v Uhřích I.* (Weltliche Lieder des slawischen Volkes in Ungarn — 1823) aus und begründete sie auch selbst in der Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (1826). In diesem Werke charakterisierte er das Slowakische auf Grund der mittelslowakischen Dialekte als eine Sprache, die wohlklingender als das Tschechische sei, und hielt es ebenso wie J. Dobrovský für eine selbstständige Sprache, die einen Übergang zwischen der südöstlichen und westlichen Gruppe der slawischen Sprache bildet. Während seines Aufenthaltes in Prag (1833 u. f.) veränderte Šafárik im Werke *Slovanský národopis* (1842) seine Ansicht über die Stelle des Slowakischen zwischen den slawischen Sprachen und reihte es zum Tschechischen, aber mehr in der terminologischen Hinsicht. Wie sein Beitrag in der kolektiven Arbeit *Hlasové o potřebě jednoty spis. jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (Stimmen über die Notwendigkeit der Einheit der Schriftsprache für Tschechen, Mähren und Slowaken 1846) zeigt, blieb Šafárik im Wesentlichen bis zum Lebensende seinen Ansichten aus den jüngeren Jahren treu, obwohl er den Kontakt mit seinen Landsleuten allmählich verlor (aber nicht ganz das Interesse um das Slowakische). Als er nach der Beendigung seines Hauptwerkes *Slovanské starožitnosti* (Slawische Altertümer 1836—37) auf mehrere Auslandsuniversitäten, besonders nach Berlin, als Professor der Slawistik eingeladen wurde und als er sah, daß die Slawen nach dem Tode J. Dobrovský's in der Sprachwissenschaft zurückgeblieben sind, widmete sich Šafárik dem Studium der Sprachwissenschaft. Durch seine sprachwissenschaftliche Arbeit half er bei der Regelung der tschechischen Rechtschreibung und bei der Regelung der tschechischen Schriftsprache und dadurch indirekt auch der slowakischen Schriftsprache, hauptsächlich in der Fachterminologie. Šafárik's Werk war Stütze und Waffe für die Slowaken und für alle bedrückten slawischen Völker in ihrem nationalbefreienden Kampf. Mit seiner Teilnahme bei der Edition der slowakischen Volkslieder und mit der hohen Schätzung des Mittelslowakischen hat er objektiv zur Formierung der slowakischen Nationalsprache beigetragen, obzwar er die literarische und sprachliche Einheit der Tschechen und Slowaken förderte.

VIERA BUDOVIČOVÁ

PREDMET LINGVISTICKEJ SÉMANTIKY

Sémantika je jedna z jazykovedných disciplín, ktoré dosiaľ ostávajú stále iba programom. Je to odbor, v ktorom je zatiaľ veľa nejasností, tápania a terminologickej nepresnosti. Ide o málo prebádanú oblasť, ktorá sa týka ľudskej psychiky a spoločnosti, prekračuje rámec jazykovedy a presahuje do niekoľkých vedných disciplín, najmä do psychológie, sociológie a logiky. Lingvistická sémantika nezostáva v hraniciach jazykovej formy, ale prekračuje ju a skúma to, čo je síce na formu viazané, ale nie je dané samou formou. Tento fakt je kameňom úrazu mnohých formalistických lingvistických škôl, ktoré považujú jazyk za čistú formu a súhrn formálnych vzťahov a vzdávajú sa skúmania toho, čo forma vyjadruje. Marxistický prístup k jazykovým faktom je diametrálne odlišný, vychádza z postulátu nerozlučnej jednoty jazykovej formy a významu. Preto sa marxistická lingvistika nezaobíde bez sémantiky. V tejto štúdii sa pokúsime určiť **predmet**, cieľ a metódy výskumu tejto disciplíny, ktorá predstavuje dôležité odvetvie súčasnej jazykovedy. Najprv však bude potrebné prebrať v prehľade vznik a vývoj sémantiky a rozanalyzovať a kriticky zhodnotiť niektoré buržoázne filozofické smery nejazykovednej, filozofickej a tzv. všeobecnej sémantiky, aby sme mohli konfrontovať ciele a metódy príbuzných vedných disciplín a vymedziť polia ich pôsobnosti. Pôjde nám pritom hlavne o postihnutie vlastného lingvistického prístupu k sémantičným otázkam.

I

Vznik sémantiky ako vednej disciplíny. Sémantiku v širokom zmysle môžeme definovať ako vedu o význame vôbec. V takomto širokom chápaní by patrili do nej nielen otázky významovej stránky jazyka, ale aj otázky umenia (sémantika hudby, tanca, výtvarného diela) a iných oblastí ľudskej činnosti, vytvárajúcich diela symbolického alebo znakového charakteru, ktoré majú za cieľ komunikovať isté obsahy vedomia viac-menej ustálenými formami.

Veda o význame netvorila pôvodne súčasť lingvistiky, nebola lingvistickou disciplínou v pravom zmysle slova. Jej počiatky by sme mohli hľadať už

v antike u sofistov (Protagoras), ktorí sa zamýšľali nad súvislosťami slov a vecí.¹ Problémy znaku, označovania, reálnej existencie významu slova alebo pojmu boli v mnohých obdobiach vývoja poznania na poprednom mieste medzi filozofickými otázkami. Spomeňme napr. spor nominalizmu a realizmu, ktorý sa tiahol celým stredovekom.

Ako jazykovedná disciplína sa veda o význame zrodila v 19. storočí. Sémantickým problémom jazyka sa začali venovať spočiatku klasickí filológovia. R. 1829 venoval nemecký klasický filológ Reisig v prednáškach *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft* popri gramatických výkladoch osobitné miesto náuke o význame slov; nazval ju *Bedeutungslehre* čiže *Semasiologie*.²

Prednášky o sémantike konal od roku 1840 ďalší klasický filológ Friedrich Haase. Otázky významu boli však v tom čase v jazykovede málo populárne. Hlavná pozornosť lingvistov sa zameriavala na výskum hláskoslovnia a tvaroslovnia. Klasická filológia bola úzko spätá s rétorikou a musela si všímať rôzne trópy, básnické figúry, ako metaforu, metonýmiu, synekdochu ap. Skúmanie týchto javov našlo v sémantike svoje miesto. Z týchto súvislostí možno ľahko pochopiť, prečo boli hlavnou témou v tejto vznikajúcej disciplíne významové zmeny.

Za zakladateľa sémantiky ako lingvistickej disciplíny, vedy o význame v jazyku, sa všeobecne pokladá francúzsky lingvista Michel Bréal. Prvým systematickým pokusom o utvorenie novej disciplíny je Bréalova kniha *Essai de sémantique. Science des significations*.³ Názov sémantika (la sémantique) sa po prvý raz vyskytol v Bréalovej stati nazvanej *Les lois intellectuelles du langage, fragments de sémantique*.⁴ Tento názov sa používa doteraz popri názve semaziológia, ktorý je bežný najmä v prácach nemeckých a sovietskych jazykovedcov a vyskytuje sa i u nás. Novovznikajúce názvy, ako sematológia, glossológia, rématika, rématológia, sú zatiaľ menej bežné.

Bréal chápal sémantiku ako historickú disciplínu. Jej predmetom malo byť skúmanie procesov významových zmien, ich príčin a spôsobov, ako rozširovanie a zužovanie významu, prenášanie významov, zmeny hodnoty slov a iných významových jednotiek jazyka.⁵

---

¹ Platón v dialógu *Kratylos* vysvetľuje vzťah jazyka ku skutočnosti na základe troch princípov: niektoré zložené a odvodené slová sú utvorené správne (orthotès); u niektorých základných slov má zvuková stránka prirodzené (physei) správnu hodnotu; avšak najčastejšie majú zvuky slov čisto konvenčnú hodnotu. (Pozri E. Buyssens, *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, *Studii și cercetări lingvistice* XI, 1960, č. 3, 409.)

² Pozri K. Baldinger, *Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks*, Berlin 1957; H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*, Heidelberg 1952.

³ Paris 1897.

⁴ *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*, XVII, 1883.

⁵ Hodnotu chápe Bréal štylisticky. Zmena hodnoty je prechádzanie slov z „vysokých“ literárnych štýlov do nižších.

Vyzdvihovanie historického aspektu sémantických procesov je v priamej súvislosti s celkovým zameraním lingvistiky na konci minulého storočia. Historické metódy sa uplatňovali aj v novovznikajúcej disciplíne, sémantike, ktorá budovala na tradíciách klasickej etymológie. Historické zacielenie sa prejavuje v dielach Darmstetera, Hatzfelda a iných autorov.⁶ Sémantika pri svojom vzniku bola teda vedou o významových zmenách v jazyku.

F. Herdegen v diele *Grundzüge der Bedeutungslehre* (1890) triedi významové zmeny podľa logických kritérií. („V jazyku máme do činenia s pojmami, ktoré sa riadia logickými zákonmi.“) Pre toto obdobie je charakteristická logická orientácia vedy o význame. Ďalšou charakteristickou črtou, ktorá pretrvala v sémantike až do posledného obdobia, je skúmanie izolovaných slov, bez prihliadania na ich vzťahy k iným prvkom slovnej zásoby.

H. Paul⁷ rozlišuje bežný a príležitostný, aktuálny význam (usuelle a okasionelle Bedeutung) a všetky významové zmeny chápe ako nahradenie významu uzuálneho okazionálnym (zúženie, rozšírenie významu, metafora ap.).

A. Meillet⁸ rozlišuje príčiny a podmienky významových zmien. Svoj výklad zakladá na tzv. sociologickej teórii jazyka (zdôrazňovanie spoločenskej funkcie jazyka a vzťahov jazyka k jeho nositeľom).⁹

S Wilhelmom Wundtom¹⁰ sa jazykoveda všeobecne a veda o význame zvlášť dostáva pod silný vplyv psychológie („jazyk je psychologický prejav“). Wundtov žiak A. Rosenstein¹¹ urobil prvý krok k psychologickému výkladu jazykových zmien. Sémantici opúšťali pôdu lingvistiky a dostávali sa do psychológie reči.

---

⁶ A. Darmsteter, *La vie des mots étudiés dans leurs significations*, Paris 1887; H. Hatzfeld, *Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre*, Mníchov 1928 (historicko-porovnávacia práca zaoberajúca sa zmenami významu slov pri prechode z latinčiny do rôznych románskych jazykov); A. Carnoy, *La science du mot; traité de sémantique*, Louvain 1927 (klasifikácia významových zmien); E. Wellander, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*, Uppsala 1917—28; s kultúrohistorickým prístupom k otázkam sémantickým sa stretávame v diele L. Spitzera, *Essays in Historical Semantics*, New York 1928; psychologický výklad významových zmien: A. Bachmann, *Zur psychologischen Theorie des sprachlichen Bedeutungswandels*, München 1935; H. Sperber, *Einführung in die Bedeutungslehre*, Leipzig 1930. Prehľad prác pozri v stati St. Ullmana, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, Word vol. 9, č. 3, 1953.

⁷ *Principien der Sprachgeschichte*, Halle 1886.

⁸ *Comment les mots changent de sens*, Linguistique historique et linguistique générale I, Paris 1905, 230—271.

⁹ Podmienky významových zmien podľa Meilleta sú dve: 1. jazyk prechádza z generácie na generáciu, pričom nasledujúca generácia chápe okazionálny význam ako uzuálny; 2. slovné čelade sa pôsobením hláskových zmien rozpadávajú a izolované slová ľahko podľahnú významovým zmenám.

Príčiny významových zmien: 1. lingvistické — vo vete dostáva slovo špeciálnu úlohu, čo nezostáva bez vplyvu na jeho význam (tak vznikajú napr. druhotné predložky); 2. vecné — so zmenami vecí sa mení aj význam slov; 3. spoločenské — prechádzanie výrazov z jednej spoločenskej vrstvy do druhej, z vyšších štýlov do nižších; 4. psychologické — zmeny významov spôsobujú činitele emocionálne.

¹⁰ *Völkerpsychologie, Die Sprache*, Leipzig 1911—1912.

¹¹ V práci *Die psychologischen Bedingungen des Bedeutungswandels der Wörter*.

Od F. de Saussura¹² sa však otázky jazykového významu znova vracajú do lingvistiky a začínajú sa skúmať štrukturálnymi metódami. Okrem skúmania významových zmien dostávajú sa k slovu aj otázky synchronne, hlavne problém systému slovnej zásoby. Významové vzťahy slov sa skúmajú nezávisle od historického vývoja, z hľadiska ich rozvrstvenia a fungovania v súčasnom jazykovom systéme. Základným princípom štrukturálnej sémantiky je pojem hodnoty (valeur). Hodnota prvku závisí od iných prvkov systému, je to vzťah „označovaného“ (signifié) jazykového znaku k „označovanému“ iných znakov jedného významového okruhu, ktorý pozostáva zo synonym, antonym a iných príbuzných jednotiek, určených asociačnými a syntagmatickými vzťahmi. Problémy významových zmien nestratili však svoju aktuálnosť.¹³ A tak sa sémantika rozštiepila na historickú a synchronnu. V súčasnosti však otázky významu začínajú zaujímať nielen jazykovedcov, sémantika nie je už iba jedným z odvetví jazykovedy, ale stala sa znova aj súčasťou filozofických vied, z ktorých pôvodne vyšla a s ktorými vždy úzko súvisela.

Problémy významu sa týkajú niekoľkých stránok ľudského poznania a činnosti. Je tu dôležitá psychická stránka utvárania významu a jeho uchovávanie prostredníctvom znakov rôznej povahy — problém ontologický; ďalej problém súvislosti jazykového významu s pochodmi vo vedomí a procesmi myslenia; dôležitý je i problém gnozeologický — vzťah jazykových znakov k realite. Sociologickým problémom je možnosť komunikácie jazykových znakov, daná spoločenskou platnosťou a ustálenosťou znakov. Nakoniec je tu problém lingvistický, ktorý je syntézou predchádzajúcich, pričom dominantné je skúmanie významovej stránky znakov prirodzených ľudských jazykov v ich systémových a štruktúrnych vzájomných vzťahoch. Sémantické otázky sa teda priamo dotýkajú hlavne štyroch vied: lingvistiky, psychológie, logiky a sociológie. Každá z nich svojimi metódami a pre svoje ciele rieši problém jazykového významu. Popri lingvistickej sémantike, pôvodom prvej, jestvuje dnes filozofická sémantika, vybudovaná na princípoch symbolickej logiky, a takzvaná všeobecná sémantika („psychosociologika znaku“), vybudovaná na základoch behavioristickej psychológie a sociológie. Lingvista nemôže obchádzať tieto disciplíny, pretože všetky sa snažia osvetľovať problém významu, i keď každá zo svojho aspektu. V týchto disciplínach sémantik-lingvista nachádza aj podnety, ktoré plodne rozširujú perspektívy tradičnej jazykovej sémantiky, pričom jazykovedný aspekt zostáva vlastným predmetom lingvistického výskumu významovej stránky jazykových javov.

---

¹² *Cours de linguistique générale*, Genève 1916.

¹³ G. Stern, *Meaning and Change of Meaning*, with Special Reference to the English Language, Göteborg 1931.

Filozofická sémantika. Na prelome 20. storočia sa problémy jazyka stávajú aj predmetom filozofického štúdia.¹⁴ Filozofická sémantika, nazývaná i semiotikou alebo logikou znaku, rieši najmä problémy všeobecnej teórie znakov, ktorej princípy formuloval Ch. W. Morris.¹⁵ Podľa Morrisa semiotický proces, *semiosis*, implikuje tri faktory: hovoriaceho, označovanú vec a znak. Semiotika sa delí na tri časti: 1. pragmatiku, ktorá sa zaoberá hovoriacimi; 2. sémantiku, ktorá skúma vzťahy medzi znakom a označovaným bez ohľadu na používateľov; 3. syntax, ktorá skúma formálne vzťahy medzi znakmi bez ohľadu na veci nimi označované i bez ohľadu na hovoriacich, ktorí ich používajú. Dôležitý je rozdiel medzi sémantikou a syntaxou. Slová i kombinácie slov majú svoj vlastný význam, ale iného druhu. Slová označujú veci prostredníctvom pamätavej asociácie, kým význam kombinácie slov, vety, vyplýva z formálnych vzťahov slov bez ohľadu na ich sémantickú funkciu. Význam vety je výsledkom poriadku konštituujuúcich znakov.¹⁶ Predmetom takto vymedzenej sémantiky sú asociačné vzťahy označovaného a označujúceho. Semiotika sa nestotožňuje so Saussurovou semiológiou, ktorej programom mal byť psychologický a sociologický výskum znakov. Cieľom semiotiky je utváranie tzv. „metajazykov“, umelých, autonómnych, od živých jazykov nezávislých, čisto nočních systémov symbolov, majúcich slúžiť vedeckému poznaniu; sémantika je súhrn pravidiel, ktoré určujú, za akých podmienok sa znak môže aplikovať na daný predmet alebo situáciu.¹⁷

Filozofickú sémantiku treba teda chápať ako logickú analýzu filozofického jazyka, nástroja poznania. Účelom tejto disciplíny je „oslobodiť“ myslenie od jarma spoločenského jazyka a konštruovať originálne systémy symbolov. Umelé logické jazyky, veľmi abstraktné a zložité, nie sú určené na to, aby plnili dorozumievaciu funkciu alebo dokonca nahradili živé národné jazyky. Sú to nástroje poznania, vedy. Na ich pozadí si lingvista môže uvedomiť špecifičnosť a zložitost svojho predmetu, originalitu živého jazyka, zbaviť sa predsudku o jeho chybách a domnelej nelogičnosti. To, čo je pre logika v živom jazyku negatívne (citová a expresívna platnosť), to práve umožňuje spĺňať

¹⁴ Už v 17. storočí anglický filozof John Locke v svojej klasifikácii vied hovorí o semiotike, vede o znakov. Keď F. de Saussure vo svojich ženevských prednáškach postuluje novú vedu, semiológiu, všeobecnú vedu o znakov, ktorá by zahrnovala aj lingvistiku ako vedu o jednom type znakov, americký logik Ch. S. Peirce (pozri v diele *Histoire de la philosophie américaine*, Paris 1954, 97—105) dokazuje, že logika je len iný názov pre semiotiku, vedu o znakov. V Anglickú Viktória Welby zakladá novú disciplínu pedagogiky „Signific“, ktorá má skúmať znaky vo vzťahu k ich používateľom.

¹⁵ Ch. W. Morris, *Foundation of the Theory of Signs*, Chicago 1938.

¹⁶ Porovnaj P. Guiraud, *La sémantique*, Paris 1956.

¹⁷ Tieto otázky rozpracovali: D. Hilbert, B. Russell, E. Cassirer, E. Husserl, viedenská a poľská škola matematickej logiky (R. Carnap, L. Chwistek, A. Tarski, K. Ajdukiewicz a iní).

zložitú úlohu spoločenského dorozumievania v najrozmanitejších štýloch a citových rovinách. Pritom živé národné jazyky slúžia i poznaniu a vede.

Nemožno poprieť veľký prínos epistemologických bádání pre rozvoj vedy. Najmä matematická logika má zásluhu na „geniálnom objave“, ako sa vyjadruje A. Schaff,¹⁸ že jazyk je nielen nástrojom vedeckého poznania, ale zároveň predmetom vedeckého a logického výskumu. Tento objav znamenal veľa pre rozvoj vedy vôbec a matematiky a logiky zvlášť.¹⁹ Z filozofického hľadiska je nesprávne iba to, keď sa z tézy, že jazyk je súčasne nástrojom i predmetom filozofie, vyvodzuje, že analýza jazyka je jediným predmetom filozofie. Do takejto krajnosti upadá americká sémantická filozofia; pri nej sa treba zastaviť.

V súčasnej americkej filozofii zaujíma sémantika dôležité miesto.²⁰ Je spätá s menami R. Carnapa, Ch. W. Morrisa a ďalších popredných amerických filozofov. Neopozitivismus celú svoju koncepciu filozofie buduje na kritike jazyka. Jazyk je vraj prekážkou správneho logického myslenia. Napríklad neopozitivist H. Feigl²¹ tvrdí, že filozofia v celom svojom vývoji bola pod vplyvom slovnej mágie. Riešila vraj pseudopráblémy, ktoré vznikali následkom chaotičnosti jazyka, jazykových nedorozumení a nedostatkov výrazových prostriedkov. Tieto pseudopráblémy riešila filozofia zasa len nesprávne, slovnou mágiou. Jediné východisko vidia filozofi neopozitivistického smeru v „logickej analýze“ pojmov, súdov, teórií a dôkazov jednotlivých vied. Filozofia sa takto redukuje na syntax a sémantiku vedeckého jazyka. Vznikajú snahy po utvorení umelého jazyka, „jazyka vedy“, zostaveného z ľubovoľných znakov a zbaveného vplyvu subjektívnosti a afektívnosti, ktorému sú vystavené živé, prirodzené jazyky pri utváraní pojmov (sama formálna stránka živých jazykov je zdrojom významovej nepresnosti a nepojmových asociácií).

R. Carnap²² rozšíril „logickú analýzu jazyka“ (= syntax) o nové pravidlá, ktorými možno vykonať analýzu významovej funkcie jazyka, skúmať pravdivosť výrokov. Tak vznikla filozofická sémantika, zameraná na skúmanie dvoch problémov jazyka: problému „označovania“, t. j. vzťahu medzi jazykovým výrazom a označovaným predmetom alebo javom, a problému „pravdivosti“, t. j. otázky, v akom zmysle možno jazykové vyjadrenie pokladať za pravdivé alebo nepravdivé. Toto všetko sa týka iba vedeckého jazyka, či už utvoreného z hláskového a gramatického materiálu živých jazykov, alebo pozostávajúceho z ľubovoľných symbolov.

¹⁸ *Wstęp do semantyki*, Varšava 1960.

¹⁹ Pozri I. Hrušovský, *Teória vedy*, Bratislava 1941, s. 21—37, *Sémantická povaha jazyka vedeckého a básnického*, zborník Sen a skutočnosť, Bratislava 1940; *Problémy skladby a sémantiky vedeckého jazyka*, prednáška (referát v čas. Elán IX, 1939).

²⁰ Pozri výklad v knihe J. Bodnára *O súčasnej filozofii SŠA*, Moskva 1959 (neopozitivismus a sémantika, 188—212).

²¹ *Logical Empiricism*, sb. Twentieth Century Philosophy, s. 376.

²² *Introduction to Semantics*, New York 1940.

Po druhej svetovej vojne nastal prudký rozvoj filozoficky orientovanej sémantiky v USA, kde sa sústredili novopozitivisticky zameraní filozofi i lingvisti z rôznych krajín. Sémantika sa rozštiepila na dve vetvy: tzv. „čistú sémantiku“ („vedeckú sémantiku“) a „všeobecnú sémantiku“. Lingvistická sémantika sa v USA nediferencuje jasne, keďže lingvisti deskriptivistického smeru, ktorý v Amerike prevláda, sústreďujú sa na výskum formálnej stránky jazyka a význam odsúvajú do „metalingvistiky“. Problémami významu sa najviac zaoberá psycholingvistika, ktorá využíva metódy i poznatky filozofickej sémantiky.

Hlavným predstaviteľom „čistej sémantiky“ je R. Carnap. Podľa neho analýza významu akéhokoľvek výrazu alebo znaku má dve formy. Prvú nazýva pragmatickou formou, to je empirické skúmanie bežnej reči (prírodného jazyka), zameriavajúce sa na historické podmienky vzniku reči, na vzťah prvkov reči k javom skutočnosti ap. Druhá, sémantická forma sa týka skúmania umele vykonštruovaných jazykových systémov.

Čistá sémantika podľa Carnapa nemá nič spoločného s takým skúmaním jazyka, ktoré by určovalo význam jazykových jednotiek podľa toho, čo im zodpovedá v skutočnom svete. Jazyk vedy, ktorý je výlučným predmetom „čistej sémantiky“, je vykonštruovaný podľa logických syntaktických pravidiel. Podľa neho „byť reálnym“ značí byť prvkom systému.

Podľa Carnapa otázka objektívneho významu znakov nejakého znakového systému nie je teoretickým problémom, nepatrí do filozofie (a teda ani do sémantiky, lebo filozofia v tomto chápaní rovná sa sémantike). Sémantika nemôže riešiť otázky týkajúce sa jestvovania objektívnej skutočnosti, vzťahu medzi pojmami, ich jazykovým vyjadrením (v živom jazyku) a skutočnosťou. To prenecháva jednotlivým vedám. Predmetom filozofie je sémantická analýza významu znakov vo vzťahu k ľubovoľne vybranej forme ich vyjadrenia. Tu sa ukazuje idealistické a agnostické zameranie tejto filozofie. V protiklade k takto chápanej „čistej sémantike“ je program marxisticky orientovanej lingvistickej sémantiky založený podstatne inak. Opierajúc sa o materialistickú gnozeológiu, vychádza lingvistická sémantika z nepopierateľného jestvovania objektívnej skutočnosti, ktorá sa odráža v našom vedomí vo forme predstáv a pojmov, pevne viazaných na jazykové znaky, ktoré sú podmienkou vytvorenia, jestvovania a správneho fungovania pojmových i nepojmových jednotiek vedomia i procesov myslenia. Každý iný umele vytvorený systém znakov alebo symbolov (napr. v matematike alebo v modernej logike) je utvorený na základe niektorého prírodného jazyka a v tom zmysle ho treba považovať za odvodený, sekundárny. Prírodný jazyk je nevyhnutným predpokladom nielen dorozumievania, ale i poznania a vedy, keďže je podmienkou myslenia vôbec. Na týchto základných princípoch buduje lingvistická sémantika, preto nemôže vynechať zo svojich pozorovaní vzťah

jazyka k vedomiu a mysleniu ani jeho vzťah k samej predmetnej skutočnosti; veď adekvátne vypovedanie o skutočnosti je zmyslom jestvovania jazyka.

Vo filozofickej sémantike našiel uplatnenie smer zvaný „operacionizmus“, ktorý v pojme nevidí výsledok mentálne spracovaného odrazu skutočnosti vo vedomí, ale pokladá pojem za výsledok radu logických operácií. Slovo teda nemá reálny objektívny význam, je iba znakom na označenie súhrnu uskutočnených operácií. Pomocou takýchto „operatívnych“ definícií sa určuje význam znakov. Otázka vzťahu medzi znakmi umelého vedeckého jazyka, slovami živého jazyka a predmetnou skutočnosťou, ktorú slová (znaky) označujú, pokladá sa za metafyzickú a neskúmateľnú.

Vo filozofickej sémantike sa význam slovného znaku stotožňuje s pojmom (to je do dôsledkov možné v umele zostavených systémoch symbolov). Je to výraz oprávnenej snahy sformalizovať a symbolizovať vedecký jazyk podľa požiadaviek symbolickej logiky, aby sa dosiahla úplná nocionálnosť výrazu a odstránilo sa citové zafarbenie a iné asociácie, ktoré nežiadúco zasahujú samotný pojem, a tým ho logicky znehodnocujú. Naproti tomu lingvistická sémantika, i keď tesný vzťah významu slov s prvkami vedomia alebo myslenia (pojмами alebo inými elementmi psychiky) nepopiera, naopak, snaží sa tento dialektický vzťah analyzovať a osvetliť, nemôže význam s pojmom stotožniť, aj keď sa takéto stotožňovanie práve pod vplyvom logiky v jazykovede robí. Vedecký pojem má presne stanovený obsah, ktorý možno bez zvyšku definovať; je to vlastne súhrn definícií.²³ Význam jazykovej jednotky živého jazyka nemožno definovať jednoznačne, nie je to statická veličina ako pojem (na danom stupni nášho poznania musí byť pojem statický, aby sa s ním dalo operovať), pretože je v neustálom pohybe a premene následkom každodenného používania v nových kontextoch a situáciách, citlivo reagujúc na všetky spoločenské zmeny; je pružný čo do možností individuálnych aktualizácií. Tieto črty jazykového významu sú nevyhnutnou podmienkou plnenia základnej komunikačnej funkcie jazyka.

III

Všeobecná sémantika. Na rozdiel od „čistej sémantiky“, ktorá skúma významovú stránku vedeckých jazykov, obmedzujúc sa na vzťahy medzi znakmi (symbolmi), tzv. všeobecná sémantika skúma vzťah medzi znakmi a ich používateľmi.

Kým logici upozorňujú na nedostatky jazyka ako nástroja poznania, psychológovia a sociológovia kritizujú jazyk v jeho funkcii spoločenského dorozumievacieho prostriedku. Všeobecná sémantika alebo „psychosociológia

²³ Pozri J. Kocka, *Gnozeologické základy pojmov*, Bratislava 1960.

znaku“ v diele C. K. Odgena a I. A. Richardsa²⁴ súvisí s behavioristickou kritikou jazykového znaku. Je to tá časť semiotiky, ktorú Morris nazval pragmatikou. Poukazuje sa na neschopnosť jazyka adekvátne zachytiť vzťah znaku a pojmu. Úzka spätosť slova a ním pomenúvanej veci alebo pojmu vedie vraj k ich zamieňaniu (je to vraj pozostatok primitívneho myslenia, ktoré zanecháva stopy v jazykových eufemizmoch a tabu), narušuje správne utváranie pojmov a vedie k dvojmyslom a poruchám pri dorozumívaní. Kritika jazyka z psychologicko-behavioristickej pozície je ústrednou témou diela A. Korzybského²⁵ *Veda a zdravie*. A. Schaff sa o tomto diele vyjadruje veľmi kriticky, dokonca ho hodnotí ako diletantské.²⁶

Podstatou Korzybského myšlienky je poukaz na to, že treba zbúrať zastaralý aristotelovský dvojhodnotový systém jazyka a tým vraj zanikne príčina všetkého zla — sémantická zábrana. Vidíme, že tu je Korzybski pod vplyvom Freudovým. Dvojhodnotový systém chce nahradiť stupnicou hodnôt. Zakazuje používať slovo *je* vo význame identifikačnom, lebo vraj tak sa stáva, že sa zamieňa slovo s označovanou vecou samou.

Svojím dielom Korzybski položil základy tzv. všeobecnej sémantiky. Práce jeho nasledovníkov²⁷ hovoria dosť o cieľoch a postoji tohto smeru. Vychádza sa z konštatovania, že medzi jazykom a konaním jestvuje tesný vzťah. Ľudské konanie sa považuje za výsledok nadobudnutých jazykových návykov. Každá psychologická reakcia individua sa hodnotí ako reakcia na nejaký znak, ako „sémantická reakcia“. (Např. plač dieťaťa, dávenie sú „sémantické reflexy“, sémantické prostriedky kontroly skutočnosti.) Duševné zdravie človeka závisí vraj od správneho používania slov, ktoré vyvoláva správnu reakciu v ľudskom konaní. Naopak, nesprávne používanie slov vyvoláva protirečenia, majúce za následok konflikty, ktoré môžu spôsobiť i nervové poruchy.

Slovo tým, že vyvoláva význam nezodpovedajúci skutočnosti, je zdrojom

²⁴ *The Meaning of Meaning*, London 1953.

²⁵ *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics*, Lancaster 1933.

²⁶ Pozri *Wstep do semantyki*, c. d., 144 a n. Na ilustráciu ukážka z tohto 800 stranového diela: „Nové metódy odstraňujú alebo zmiernujú rôzne sémantogénické zábrany, rôzne „citové poruchy“, včítane niektorých neuróz a psychóz, rôzne ťažkosti pri učení, čítaní, rečové chyby, ako i všeobecnú neschopnosť prispôbiť sa vo verejnom alebo súkromnom živote. Tieto ťažkosti vo veľkej miere vyplývajú z nedostatočnej schopnosti vhodne používať svoju „inteligenciu“ a správne veci hodnotiť. Je dobre známe, že rôzne psychomatičné príznaky, ako poruchy srdcové, zažívacie, dýchacie alebo sexuálne, niektoré chronické choroby kĺbov, zubný kaz, migrény, kožné choroby, alkoholizmus, aby sme spomenuli iba niektoré, majú sémantogénický a teda neuro-sémantický a neuro-lingvistický pôvod. Vo všeobecnej sémantickej výchove neberieme do úvahy lekárske hladisko. Odstraňujeme škodlivé sémantogénické činitele a vo väčšine prípadov príslušné symptómy miznú — s podmienkou, že žiak chce na sebe vážne pracovať.“ (S. VII.)

²⁷ Např. Š. Chase, *The Tyranny of Words*, New York 1938, *The Power of Words*, New York 1954; R. Weil, *The Art of Practical Thinking*, New York 1940; S. I. Hayakawa, *Language in Thought and Action*, New York 1949.

nedorozumení, ktoré môžu mať vážne následky pre duševný život človeka. Neustálym vedeckým poznávaním revidujeme svoje pojmy, meníme ich obsah, ale slová si podržiavajú stopy starých predstáv a povier. Slová označujúce pocity a citové zážitky objektivizujú tieto zjavy, ktoré sú čisto subjektívne, a absolutizujú ich. Predmetom neustálych významových posunov a z toho vyplývajúcich nedorozumení je najmä tá časť slovnej zásoby, ktorá pomenúva morálne hodnoty. Čím je slovo abstraktnejšie, tým ťažšie ho môžeme pochopiť a určiť jeho správny význam (pretože nemáme kontrolu skutočnosti, ako je to pri konkrétnach, kde máme možnosť zmyslového overenia).

Korzybského terapeutická metóda spočíva v určovaní stupňa abstraktnosti slova.²⁸ Nevedeckosť tejto teórie spočíva v tom, že sa domnelými chybami jazyka vysvetľujú poruchy ľudského organizmu i nedostatky spoločnosti. Sémantici vysvetľujú takto vážne sociálne konflikty kapitalistického systému. Nevidia alebo si zastierajú, že triedny boj, nezamestnanosť, krízy a vojny sú nevyhnutným dôsledkom dožívajúceho kapitalizmu a imperializmu, a nie záležitosťou jazyka. Podľa sémantikov slová, ako *buržoázia*, *proletariát*, *socializmus*, *demokracia*, *komunista* a pod., sú iba prázdnyimi slovami bez obsahu, sú to vraj mýty. Tieto abstraktné pojmy si vraj ľudia zamieňajú so skutočnosťou a tak vznikajú individuálne i sociálne konflikty. Sémantika tu má byť liekom na likvidovanie spoločenských protirečení, a to jednoduchou cestou: abstraktné slová toho druhu, ako sme uviedli, treba vraj zlikvidovať a ľudstvo sa zbaví triednej nenávisťi, nastane doba všeobecného porozumenia. Riešenie spoločenskej krízy sa chce nahradiť kritikou jazyka a zostrojovaním umelých jazykov, „oslobodených“ od citových a ideologických momentov. Ľahko pochopíme, prečo si Korzybského metóda získala veľké uznanie práve v USA. Je iste dôležité, že sa tu jazyk chápe v súvislosti s duševným a citovým životom človeka a s jeho praktickým konaním. Korzybski však chybuje v tom, že apriorne vychádza z tézy o nelogičnosti jazyka a neadekvátnosti jazyka a poznania a nesnaží sa o analýzu a pochopenie jazykových javov v ich podstate.

IV

Moderná lingvistická sémantika. Obe nelingvistické sémantiky by si zaslúžili kritický marxistický rozbor a zhodnotenie. To je však skôr úloha filozofov.²⁹ Nás tieto teórie zaujímajú iba potiaľ, pokiaľ majú styčné body s vedou o jazyku.

²⁸ Zostavil takýto rebríček: Na prvom stupni je konkrétny predmet, napr. kreslo starého otca. Druhý stupeň je pojem kreslo. Tretí stupeň je opis: hlboké, široké kreslo. Štvrtý stupeň abstrakcie predstavujú úsudky a závery: kreslo je pohodlné, pekné. Každý ďalší úsudok predstavuje ďalší stupeň abstrakcie. Takýmto spôsobom sa postupuje pri analýze abstraktných pojmov, rekonštruuje sa proces abstrakcie.

²⁹ Odkazujeme na citované práce J. Bodnára a A. Schaffa. Tam aj bibliografia kritických marxistických prác. Pozri i M. Cornforth, *Spor vědy s idealismem*, Praha 1949.

Možno povedať, že filozofická sémantika stojí v opozícii proti sémantike jazykovednej, i keď koniec koncov z jazyka vychádza. Jej cieľom však nie je analyzovať a poznávať sémantické procesy v jazyku, ale hodnotiť jazykové javy z pozície filozofických, logických a behavioristických teórií. Takýto hodnotiaci postoj k jazyku sa priechi postoj jazykovedca, ktorý jazykové prostriedky analyzuje, triedi a skúma vo vzťahu k mimojazykovej skutočnosti. Lingvistické hodnotenie sémantických javov jazyka môže vychádzať iba zo snahy o jazykovú kultúru, správnosť a štylistickú vybrúsenosť jazykových prostriedkov. Práve preto filozofická sémantika neprináša priamy úžitok pre jazykovú sémantiku, lebo sa vlastne odvracia od živého jazyka, odmieta ho ako nedokonalý nástroj, pričom je všeobecne známe, že podstata sémantických procesov v jazyku nie je natoľko preskúmaná, aby sme mohli pokladať za vedecky oprávnené negatívne hodnotenie.³⁰

Úvahy amerických sémantikov vzbudzujú dojem, akoby sa ľudia pri svojej činnosti neriadili myslením, ale používali prázdne slová, ktorým dávajú ľubovoľný význam. Tu je prameň základnej chyby vyplývajúcej z nedostatočného poznania jazyka. Jazyk sa neskúma, ale sa a priori odmieta ako nedokonalý, ba škodlivý nástroj spoločenského styku, ktorý možno ľubovoľne používať. Ignoruje sa spoločenská záväznosť a relatívna stálosť jazykových významov, ich tesný vzťah k mysleniu, k súčasnosti, k pokroku a vede.

Smery nejazykovednej sémantiky, ktoré sme v stručnosti charakterizovali, majú rozdelené úlohy takto: jeden skúma význam znaku v systéme znakov (s obmedzením na ohraničený okruh jazyka istého vedného odboru), jeho logické vzťahy k iným znakom, pričom znak stotožňuje s jeho pojmovým obsahom; druhý smer sa zaoberá skúmaním, ako významy znakov vystihujú skutočnosť, ako plnia svoju označovaciu funkciu pri používaní (tu už ide o živé prirodzené jazyky).

Súčasná lingvistická sémantika má oveľa širšie pole pôsobnosti ako uvedené smery filozofickej sémantiky. Neobmedzuje sa iba na jazyk vedy, hoci i tento zahrnuje do zorného poľa svojich pozorovaní (práca na odbornej terminológii), ale snaží sa odhaliť významové zákonitosti živých jazykov, ktoré sú práve z významovej stránky nesmierne zložité — význam v nich nie je veličinou číro racionálnou, jednoliatou ako vo vede, ale je presýtený afektivitou, má expresívnu a štylistickú hodnotu, vyvoláva najrozličnejšie asociácie, evokuje celé situácie na základe celonárodného kultúrneho dedičstva. Jazykoveda ďalej skúma jazykový význam vo vzťahu k obsahu elementov vedomia

³⁰ A. Schaff vyzdvihuje význam živých jazykov pre pokrok poznania a vedy: „V zvukovom jazyku tkvie sila, umožňujúca stály rozvoj myslenia, vzostup na čoraz vyšší stupeň abstrakcie, dovoľujúca odhaľovať a formulovať čoraz širšie a hlbšie zákonitosti sveta... Možno nariekať nad mnohoznačnosťou bežnej reči, ale možno to robiť iba s pomocou tejto reči a výlučne na jej základe. Zvukový jazyk je nielen vhodným a pružným nástrojom dorozumievania, ale má i neohraničenú schopnosť zdokonaľovania sa. To je jedna z najdôležitejších črt slovných znakov.“ (*Wstęp ...*, 299.)

a myslenia, ale nestotožňuje ho s týmito elementami, snaží sa postihnúť v jazykovom význame zložitú súhru myšlienkového plánu s plánom jazykového systému. Na druhej strane sleduje fungovanie jazykových významov v spoločenskom dorozumívaní, zmeny významových štruktúr vo vzťahu k zmenám spoločenským, možnosti individuálnej aktualizácie, výchovnú hodnotu pri osvojovaní si a rozširovaní slovnej zásoby. Takto lingvistická sémantika združuje problematiku oboch filozofických sémantických disciplín s tým rozdielom, že sa snaží o adekvátne postihnutie objektívnej jazykovej reality, zložitého jazykového diania a nepostupuje aprioristicky. Filozofická sémantika si stavia ideál odborného jazyka ako logicky vyváženého systému, čo je z hľadiska jej cieľa správne a pre rozvoj vedeckého myslenia dôležité. Živý jazyk však neplní len poznávaciu funkciu. Uvedomenie si mnohotvárných funkcií živých jazykov je pre jazykovednú sémantiku prvoradá teoretické i metodologické východisko.

Na rozdiel od filozofickej sémantiky jazyková sémantika sa sústreďuje na skúmanie významu znakov v živých jazykových systémoch. Niektorí bádatelia ju chápu ešte užšie ako súčasť lexikológie a definujú ju ako vedu o lexikálnom význame slov.³¹ Vieme však, že okrem lexikálneho významu treba v jazykoch skúmať aj význam gramatický, t. j. význam prostriedkov morfológických a syntaktických.³² Preto sémantika musí zahŕňať aj tieto problémy, zatiaľ, pravda, iba programovo, lebo sústavný výskum, najmä v syntaxi, sa zatiaľ nezačal. Jazykovedná sémantika by sa potom delila na lexikálnu, morfológickú a syntaktickú.³³

Jazykovedná sémantika má svoje pevné miesto medzi jazykovednými disciplínami. Dotýka sa všetkých plánov jazyka okrem hláskoslovnia, kde nemôžeme hovoriť o významových jednotkách.³⁴ Na rozdiel od iných jazyko-

³¹ Napríklad P. Guiraud v práci *La sémantique*; A. V. Zvegincev v stati *Ob osnovnoj i predeľnoj jedinice semasiologičeskogo urovňa jazyka* (Studii si cercetări lingvistice XI, 1960, č. 3, s. 803) považuje za oblasť sémantiky iba lexikálny význam: „Predovšetkým treba obmedziť oblasť semaziologického výskumu iba na lexikálny význam. To nie sú také úzke hranice, ako sa zdá na prvý pohľad. Máme tu do činenia s komplexom zložitých problémov ... Avšak hlavným dôvodom takéhoto obmedzenia je skutočnosť, že lexikálne významy sa svojou povahou jasne odlišujú od iných foriem jazykového významu a nemožno ich skúmať rovnakými metódami.“ Aj u nás sa sémantické problémy riešia v rámci lexikológie a teórie lexikografie.

³² Problémom gramatického významu v jazyku sa zaoberá E. Pauliny v diele *Systém slovenského jazyka II*, cyklostyl. vyd., Bratislava 1946/47; gramatický význam chápe v tesnej spätosti s významom lexikálnym; pozri i stať *Systém v jazyku*, O vedeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 21; k tomuto problému prispieva i A. V. Isačenko v stati *O gramatičeskem značení*, Voprosy jazykoznanija 1961 (ďalej VJ), č. 1, 28—43.

³³ Nie je rozriešená ani otázka pomeru sémantiky a štylistiky. Sémantický a štylistický plán jazyka sa navzájom prekrývajú (napr. štylistická hodnota je súčasťou významu najmä lexikálnych jednotiek jazyka).

³⁴ Expresívnu hodnotu hlások nemožno považovať za sémantický jav. Je to evokácia, napodobenie istých prírodných zvukov alebo rytmu, ktoré môže mať štylistickú funkciu. Pozri E. Buysenss, c. d.

vedných disciplín, ktoré skúmajú prevažne vonkajšiu, formálnu stránku jazykových jednotiek a jazykového vyjadrovania, jazykovedná sémantika sa sústreďuje na skúmanie vnútornej, obsahovej stránky jazykových javov, na odhaľovanie významových zákonitostí jazyka. Všeobecné problémy sémantiky tvoria zároveň dôležitú súčasť otázok všeobecnej teórie jazyka, sú dôležité pri riešení najvšeobecnejších otázok vzťahu jazyka a myslenia, jazykového vývoja v súvislosti s vývojom spoločnosti ap.

Centrálnym problémom takto chápanej sémantiky je problém významu jazykových jednotiek. Tento problém tesne súvisí s problémom označovania — signifikácie, ktorú treba chápať ako aktívny psychologický proces. Vo vzťahu k procesu signifikácie význam je statická veličina, výsledok signifikačného procesu a zároveň jazyková veličina, nedeliteľná súčasť jazykového znaku. Teória znaku je preto závažnou partiou sémantiky.

Ďalším dôležitým okruhom otázok patriacich do lingvistickej sémantiky je výskum významových zmien, ich príčin a klasifikácia. Tieto otázky majú v lingvistike dlhú tradíciu a tvoria s etymológiou jadro historickej sémantiky. V súčasnej sémantike prevláda synchrónne hľadisko a metódy štruktúrnej analýzy hodnoty významových jednotiek jazyka. Preto hovoríme o štruktúrálnej sémantike, ktorá skúma významové jednotky v ich vzájomných súvislostiach a interakcii, vychádzajúc z metodického predpokladu systémového usporiadania významových jednotiek. Význam jazykovej jednotky sa potom skúma nie izolovane, ale vo vzťahu k iným jednotkám. Takto chápanú sémantiku môžeme ďalej rozdeliť na všeobecnú sémantiku, ktorá skúma všeobecné zákonitosti významu a významových zmien, a na sémantiku jednotlivých jazykov, do ktorej patrí výskum jednotlivých sémantických systémov so špeciálnymi problémami a zákonitosťami toho-ktorého jazyka. Názov všeobecná sémantika v tomto chápaní pripomína neúspešné pokusy o vybudovanie „všeobecnej gramatiky“. Všeobecná sémantika má však svoje oprávnenie, čo vyplýva z rozdielnej podstaty sémantických a gramatických javov jazyka. Ak vychádzame z dialektickej povahy vzťahu jazyka a myslenia, môžeme predpokladať, že isté významové zákonitosti založené na psychických procesoch sú všeobecne platné vo všetkých jazykoch. Tieto najvšeobecnejšie zákonitosti sa môžu prejavovať rôzne v rôznych jazykoch v závislosti od usporiadania jednotlivých významových štruktúr. Skúmanie týchto osobitých prejavov všeobecných sémantických zákonitostí je predmetom špeciálnej sémantiky jednotlivých jazykov (napr. sémantika slovenčiny, češtiny, francúzštiny ap.).³⁵

³⁵ P. Guiraud hovorí o všeobecnej a aplikovanej sémantike; pozri c. d., 108.

Hlavné smery lingvistickej sémantiky. Súčasná lingvistická sémantika sa delí na niekoľko smerov. Všetky viac alebo menej nadväzujú na F. de Saussura, ktorý svoje tézy o znakovom charaktere jazyka, o systémových črtách jazyka a pod. ilustruje prevažne na lexikálnom materiáli a tak dáva podnet k prehĺbenému skúmaniu slovnej zásoby a jej zákonitostí. Postulovaním semiológie — vedy o znakoch — obracia pozornosť na problém jazykového znaku, úvahami o syntagmatických a asociačných vzťahoch, o hodnote (valeur) jazykovej jednotky, určovanej jej miestom medzi inými jednotkami, začína si všímať novú problematiku, ktorej sa staršia jazykoveda nevenovala. I lexikálne javy sa začínajú skúmať nie už iba z vývojového hľadiska, ale i z hľadiska súčasného stavu jazyka, pričom vývojové hľadisko sa uplatňuje tam, kde môže osvetliť javy súčasné.

Mnohí význační sémantici súčasnosti vychádzajú z de Saussurových myšlienok a ďalej rozvíjajú riešenie sémantických problémov jazyka.³⁶ Tento prevažne štrukturalistický smer (patria doň romanisti rôznych národností) rozvíja saussurovskú znakovú a asociačnú teóriu významu.

Na myšlienke systémového charakteru lexiky sú založené práce nemeckej sémantickej školy, ktorá sa však rozvíja samostatne, nadväzuje na tradíciu Wörter und Sachen. Systémový charakter slovníka a sémantické zákonitosti sa skúmajú metódou tzv. „sémantických polí“ (Bedeutungsfelder). Zakladateľom školy je Jost Trier; jeho metódu ďalej rozpracúvajú G. Ipsen a W. Porzig.³⁷ Rozsiahle materiálové práce Trierove a jeho početných žiakov sú orientované historicky. Metóda sémantických polí slúži na výklad významových zmien lexikálnych jednotiek v historickom vývoji v súvislosti so zmenami spoločenskými.

Prvý, saussurovský smer, i keď nevyhnutne upadá do idealizmu, najmä pri výklade základných otázok teórie jazyka, ako je otázka materiálnosti jazyka, otázka langue a parole a pod., predsa sa snaží o realistické postihnutie sémantického jazykového diania. Naproti tomu nemecká Trierova škola nielenže nadväzuje na idealistické humboldtovské chápanie jazyka ako prejavu národného ducha, ale programovo tieto idealistické myšlienky ďalej rozvíja. Jazykový systém je určujúcim faktorom, podľa ktorého sa utvára

³⁶ Napr. St. Ullman, *The Principles of Semantics*, Glasgow 1951, *Précis de sémantique française*, Bern 1952, *Les tâches de la sémantique descriptive*, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, XLVIII (1952); Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Bern 1950; G. Matoré, *La méthode en lexicologie, domaine française*, Paris 1953; P. Guiraud, *La sémantique*, Paris 1955; S. Karcevski, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, TCLP I, 1929; J. Kuryłowicz, *Zametki o značeníi slova*, VJ 1955, č. 3.

³⁷ W. Porzig, *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 1934; G. Ipsen, *Der neue Sprachbegriff*, Zeitschrift für Deutschkunde XLVI, 1932.

obraz sveta. Teda vzťah jazyka a myslenia sa tu chápe jednostranne a idealisticky, lebo určujúcim je tu jazyk a nie skutočnosť. Naše prejavy a predstavy o svete, ako tvrdia, nie sú odrazom skutočnosti, ale naopak, skutočnosť vraj chápeme cez prizmu národného jazyka, ktorý je duchovnou silou „pretvárajúcou svet“. Rozhodujúca úloha sa pripisuje vnútornej forme slov, jazykovým obsahom, tvoriacim „myšlienkový medzissvet“ medzi objektívnym svetom a vedomím ľudí jedného jazykového spoločenstva. Tento „myšlienkový medzissvet“ (gedankliche Zwischenwelt) pozostáva z významových polí.³⁸ Príznačný pre tento smer je napr. titul práce S. Öhmannovej *Obsah slov a obraz sveta*.³⁹ Marxistická lingvistika a sémantika odhaľuje nevedeckosť týchto teórií. Možno, pravda, využívať tie výsledky, ktoré sa v tejto škole získali dôkladnou materiálovou prácou. Je to najmä metóda významového poľa, ale jej nosnosť a aplikovateľnosť treba ešte preveriť.⁴⁰

Medzi oboma smermi, saussurovským a trierovským, je Ch. Bally,⁴¹ ktorý rozvíja myšlienku asociačného poľa kombináciou asociačných metód a metód významových polí. Podobne francúzsky lexikológ G. Matoré využíva výsledky oboch škôl, ale lexikológia sa v jeho chápaní stáva sociologickou disciplínou, jej úlohou je prispievať k výkladu spoločenskej štruktúry rôznych historických období danej spoločnosti na základe štruktúry slovníka príslušnej doby.⁴²

Marxistická, najmä sovietska lexikológia a sémantika (semaziológia) sa menej venuje otázkam systémovosti slovnej zásoby; pozornosť bádateľov sa sústreďuje prevažne na otázky vzťahu jazyka a myslenia, ku ktorým semaziológia prispieva riešením otázok slovného významu, vzťahu významu a pojmu, problému znakovosti jazyka atď. Orientácia na otázky významu súvisí aj s rozvojom lexikografickej teórie, ktorá zaujíma v sovietskej jazykovede dôstojné miesto. V mnohých sovietskych prácach⁴³ vystupuje do popredia otázka vzťahu slova k realite a skúmanie vzťahu slovného významu k jednotkám psychiky (vzťah slova a pojmu). Avšak programom sovietskej lexi-

³⁸ Prehľad teórií významových polí pozri v stati S. Öhmannovej, *Theories of the Linguistic Field*, Word 9, 1953, 123—134.

³⁹ S. Öhmann, *Wortinhalt und Weltbild; vergleichende und methodologische Studien zur Bedeutungslehre und Wortfeldtheorie*, Stockholm 1951.

⁴⁰ Lingvistický dosah metódy významových polí hodnotí W. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris 1946, 150. St. Ullman, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, c. d., 227. W. Betz, *Zur Überprüfung des Feldbegriffes*, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, Göttingen, zv. 71, 3—4, 1954.

⁴¹ Ch. Bally, *Linguistique générale ...*, c. d.

⁴² G. Matoré, c. d.

⁴³ Napr. V. V. Vinogradov, *Osnovnyje typy leksičeskich značenij*, VJ 1953, č. 5; A. N. Smirnickij, *Značenije slova*, VJ 1955, č. 2; O. S. Achmanová, *Očerki po obščej i ruskoj leksikologii*, Moskva 1957; E. M. Galkina-Fedoruková, *Slovo i poňatije*, Moskva 1956; L. O. Reznikov, *Poňatije i slovo*, Leningrad 1958; A. V. Zvegincev, *Problema znakovosti jazyka*, Moskva 1956 a celý rad ďalších prác.

kológie ⁴⁴ je komplexné skúmanie slovnej zásoby a jej zákonitostí na princípoch štruktúrnej analýzy jazyka najmä zo synchronného aspektu.

V našej československej jazykovede stoja markantne v popredí tie sémantické otázky, ktoré priamo súvisia s rozvíjaním lexikografickej teórie, nevyhnutného predpokladu úspešnej práce na výkladových slovníkoch našich súčasných jazykov i na prekladových slovníkoch.⁴⁵ Pozornosť pútajú aj otázky súvisiace s riešením vzťahu jazyka a myslenia. Najmä jeden aspekt tohto problému, vzťah slova a pojmu, vyvolal živú diskusiu v našich časopisoch.⁴⁶ Celkove však možno lutovať, že od lexikografickej konferencie v Bratislave (1952), ktorá znamenala sľubný štart aj pre „zaplánovanú“ disciplínu — sémantiku, nevenuje sa otázkam jazykového významu taká pozornosť, ako by si to zložitá problematika vyžadovala. Prejavuje sa to aj v našich lexikografických dielach, ktoré sú pod vplyvom tradičných metód a neprihliadajú k výsledkom, ktoré už doteraz svetové badanie v oblasti sémantiky dosiahlo.

Aj z tohto zhusteného a zjednodušeného prehľadu vidno, že jednotlivé smery v súčasnej sémantike sa zameriavajú na rozličné aspekty slovného významu a slovnej zásoby vôbec a snažia sa postihnúť zložitú povahu týchto jazykových javov rôznymi metódami. Slovo ako formálna a významová jazyková jednotka je jav zložitý, určovaný mnohými reláciami. Mohli by sme ho nazvať priesečníkom niekoľkých vzťahov, ktoré sú zároveň základnými vzťahmi jazyka.⁴⁷ Vcelku možno tieto vzťahy zhrnúť do troch hlavných bodov: 1. Slovo je späté s mimojazykovou skutočnosťou (premietnutie vzťahu jazyka k nejazyku) — problém semiologický; 2. slovo tesne súvisí s inými slovami (vzťah jednotlivých zložiek vnútri jazyka — problém štruktúry); 3. slovám jedného jazyka odpovedajú slová iných jazykov (vzťah jazyka k iným jazykom — problém jazykových rozdielov). K týmto trom základným vzťahom by bolo možné pripojiť ďalší, a to vzťah jazyka k jeho nositeľom — spoločenský vzťah, ktorý by sa v sémantike prejavoval ako pomer individua a spoločnosti k slovnej zásobe jazyka.

---

⁴⁴ Pozri stať O. S. Achmanovej, V. V. Vinogradova a V. V. Ivanova *O nekotorych voprosach i zadačach opisatelnoj, istoričeskoj i sravnitel'no-istoričeskoj leksikologii*, VJ 1956, č. 3, 3—24.

⁴⁵ Pozri *Lexikografický sborník*, Bratislava 1953; B. Havránek—J. Filipec, *Lexikálně-sémantická výstavba hesla — ústřední otázka lexikografické práce*, sborník O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 177—190; V. Blanár, *K základním otázkám lexikologie*, Sborník FFUK, IX, (Philologica), Bratislava 1954, č. 64.

⁴⁶ Pozri napr. F. Trávníček, *Slovo a věta ve světle Stalinova učení o jazyce*, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, s. 43—54; M. Dokulil, *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky*, O vědeckém poznání ..., 108; P. Trost, *Slovo a pojem*, Sovětská věda — Jazykověda IV, 1954, č. 5—6, 411—412; V. Hrabě, *K problému slova a pojmu*, Slovo a slovesnost 1955, č. 4, 213—216.

⁴⁷ Pozri stať V. Skaličku, *Problém jazykové různosti*, Slovo a slovesnost X, 1947, 80 a n.

Aby sme postihli sémantické javy v celej zložitosti, musíme si okrem semiologického problému, ktorý sa zatiaľ tešil u nás najväčšej pozornosti, všímať aj problém štruktúrny a uplatňovať porovnávací aspekt, ktorého význam pre sémantiku sa ešte zatiaľ plne neprejavil. Vzťah jazyka k jeho nositeľom možno v sémantike uplatniť pri výklade významových zmien, ktoré sú výsledkom aktívneho postoja nositeľov jazyka k slovnej zásobe, aktualizácie významov, metaforickej sily hovorovej reči ap.

Táto komplexnosť slova sa musí odraziť aj na metóde významového rozboru, ktorá má byť adekvátna svojmu predmetu, postihovať ho v jeho mnohovárných a mnohostranných vzťahoch.

Viera Budovičová

L'OBJET DE LA SÉMANTIQUE LINGUISTIQUE

La fin de cette étude est de définir les principes fondamentaux et les méthodes de la sémantique comme une discipline de la linguistique en face des disciplines philosophiques, la sémantique dite „pure“ et la „sémantique générale“. La sémantique philosophique se propose de construire les „métalangues“, systèmes artificiels de symboles, mieux appropriés que les langues naturelles pour servir d'instrument de connaissance et de moyen d'expression aux sciences modernes. La „sémantique générale“ représente de même une critique de la langue qui est considérée comme un instrument imparfait de communication, cause de troubles psychiques et sociaux.

La sémantique linguistique moderne reste toujours ce qu'elle était à son origine, une science des significations. La tâche primordiale de la sémantique linguistique est de découvrir les lois qui régissent le sens (sa formation, son fonctionnement et ses changements) des unités linguistiques (avant tout des unités lexicales) des langues naturelles, moyens principaux de la communication sociale. De la fonction communicative de la langue découle la complexité immense du côté significatif de ses éléments. Le sens des mots d'une langue vivante n'est point une entité unie et rationnelle comme celui des moyens d'expression utilisés par la science. Nous y sommes en présence du rôle important joué par les valeurs expressives, affectives et stylistiques, par la puissance évocatrice des mots, résultats de leurs rapports réciproques définis par l'existence du système de la langue en général et par le fonctionnement de la structure du lexique en particulier. Une langue vivante n'a pas seulement la fonction cognitive. Le linguiste doit se rendre compte des nombreuses fonctions de la langue, qui sert à communiquer les sentiments autant que les réflexions et qui est en même temps un moyen d'agir sur autrui.

Par opposition avec la sémantique philosophique, le programme de la sémantique linguistique marxiste est d'étudier la langue dans ses rapports externes, ses liens étroits avec la connaissance et les autres manifestations de la vie psychique, ainsi qu'avec la réalité, stimulus même de la communication, et dans ses rapports internes, les relations structurales. Le sens des éléments linguistiques doit être considéré comme le résultat du jeu compliqué de ces rapports.

VINCENT BLANÁR

OSOBNÉ MENÁ V POČTOVÝCH KNIHÁCH
ZEMIANSKEHO BANSKÉHO SÚDU NA BOCI Z ROKOV 1588—1602

Počtové knihy zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588—1602 (ďalej PK) obsahujú bohaté zápisy osôb, ktoré platili výčapný regál a domovú daň, a mená rodinných príslušníkov zemepánov Svätajanských. Rozborom osobných mien tejto pamiatky možno si vytvoriť istý pohľad na jeden úsek dejín osobného pomenovania na Slovensku. Preto v tejto svojej štúdií chceme podrobiť všestrannému rozboru celú zásobu osobných mien, ktorá sa v PK vyskytuje. Formu vlastných mien uvádzame v rekonštruovanej podobe. Dnešným pravopisom sa zachytáva znenie mena v 16.—17. storočí na Bociach. K rekonštruovanej podobe sme dospeli porovnávaním jazyka PK (ako ho poznáme z počtových kníh 5 pisárov) s dnešným nárečovým stavom. Litera *i* po *d*, *t*, *n*, *l* naznačuje predpokladanú výslovnosť *di*, *ti*, *ni*, *li*, napr. *Studení*, *čít*. *Studeňi*.¹

V PK nachádzame niekoľko typov pomenovania mužských a ženských osôb.

Mužské mená

a) Názov vytvára osobné meno bez iného určujúceho člena. Takéto názvy sa nevyskytujú v súpisoch ungeltov a cinzov, ale v tej časti účtov, kde sa vyratujú príjmy a výdavky jednotlivých členov rodiny Svätajanských. Napr.: *...na rozkaz pánov jejich milosti faktor keslerský Konrad poslal do Bystrici Georg Uhrinku...* (1588-14), *...drábov na Bocu poslali pre Kosovho zäta...* (1588-14). Samotným osobným menom, ku ktorému sa pripája feudálny titul *pán*, sa dôsledne pomenúvajú príslušníci feudálneho stavu. Napr.: *pán Michal* (1588-16), *pán Rafaj* (1588-17), *...na rozkaz panský dal som pánu Andrášovi na strovu...* (1588-16). V súpisoch ungeltov a cinzov prichodí výnimočne v tvare prisvojovacieho prídavného mena osobné meno bez určujúceho člena: *Sparnoglov dom pol roka pustí stál...* (1589-11).

b) Osobné meno je bližšie určené predložkovou väzbou vyjadrujúcou pôvod pomenovaného: *Zachar z Bystrice*. Porov. vo vetách: *Ponajprvej mne Zachar*

¹ Apelatívnu vrstvu slov PK som podrobnejšie spracoval v monografickej práci *Zo slovenskej historickej lexikológie. (Slovníkový rozbor počtových kníh z banickej osady Boce)*, Bratislava 1961.

z *Bystrice odrátal...* (1588-16), ...*poslal som pánu od Imricha z Porúbky hotových penáží...* (1588-17),... *Rakovi z Porúbky... zaplatil som...* (1593-3). Tento menný typ je najzriedkavejší, pretože člen vyjadrujúci pôvod má obyčajne tvar príd. mena na -ský: *Juro Lupčánsky, Krištof Kokavský, Krištof Muránsky* a pod.

c) Dvaja príslušníci zemepánskej rodiny s rovnakým osobným menom sa odlišujú prívlastkom *mladší* — *starší*: *pán Peter mladší, páň Peter starší* (1589-13).

d) Rodné meno je určené dvojčlennou prezývkou: *Jakub Veliký Pán*.

e) V PK je najčastejším menným typom dvojčlenné pomenovanie. Prvým členom je individuálne rodné meno, druhý člen označuje zamestnanie, pôvod alebo iné vzťahy nositeľa. Pomerne početné mená sú nemecké.

Niekoľko príkladov: *Macko Polák, Janko Švec, Lenhart Panic, Petro Štefko, Michal Stohl* a i.

Zriedka sa pomenúva dvojčlenným názvom príslušník feudálneho rodu, napr. *pán Daniel Kubinský*. Aj tu sa označuje podstatným menom *pán* stavovská príslušnosť.

f) Dvojčlenný názov príslušníka feudálneho stavu je bližšie určený prívlastkom *mladší*: *pán Peter Svättojanský mladší*.

Ženské mená

a) Osobné meno bez iného určujúceho člena. Alebo ide o ženské osobné meno: *Priska, Oršulka, Tenuška*, alebo ženský tvar vznikol prechýlením z mužského: *Tretiačka z Tretiak, Barbierka z Barbier, Lukaska z Lukas, Klinčoková z Klínčok, Blažková z Blažek, Varečková z Varečka* a i. Príslušníčka zemepánskej rodiny má pred osobným menom titul pani: *pani Krištofová*.

b) Typ *Ďurďová Remenárka* k mužskému menu *Ďurďa Remenár*. Na rozdiel od obvyklého typu c) a d) ženské meno sa tvorí prechýlením obidvoch členov manželovho mena. K mužskému osobnému menu sa pridala prípona *-ová*, k určujúcemu členovi prípona *-ka*.

c) Meno ženskej osoby sa tvorí od dvojčlenného mužského mena pridaním prípony *-ová* alebo *-ka* k druhému členovi pomenovania. Prvý člen (rodné meno) zostáva nezmenený: *Hans Šustrová* (: *Hans Šuster*), *Gašpär Ševcová* (: *Gašpär Ševc*), *Janko Strečková* (: *Janko Streček*), *Andrej Medvedová* (: *Andrej Medved*), *Bernat Kräjäčová* (: *Bernat Kräjäči*), *Jurčo Tretáčka* (: *Jurčo Treták*).

Nemecké osobné mená sa prechýľujú ako domáce, napr. *Matz Kohlerka* (: *Matz Kohler*). Od tohože mužského mena je doložená prechýlená forma na *-ová* i *-ka*: *Rottenstanerová, Rottenstanerka*. Ak má druhý člen tvar prídavného mena, jeho ženskou formou sa pomenúva ženská osoba, napr. *Jakub Jesenská* (: *Jakub Jesenský*). Dvojčlenným názvom sa pomenúva aj príslušníčka zemepánskej rodiny: *pani Krištofová Svättojanská. Svättojanská* má tu platnosť určujúceho člena.

d) Dvojčlenný názov typu: *Marta Varečková*. Na prvom mieste stojí ženské rodné meno, na druhom prechýlený tvar manželovho mena s príponou *-ová*: *Žofka Litvová* alebo príponou *-ka*: *Femia Stupárka* a i. V PK stojí rodné meno v zásade na prvom mieste. Na druhom mieste stojí výnimočne. Porov. *Žofka Litvová* vedľa *Litvová Žofka*.

Z uvedeného prehľadu menných typov vidno, že okolo 16. storočia sa v našom osobnom pomenovaní neuplatňovali jednotné zásady. Nad jednomennou sústavou nadobúda prevahu dvojmenná sústava, ktorá však bola v Rakúsko-Uhorsku uzákonená až v roku 1780.

V osobnom pomenovaní sa odlišujú príslušníci feudálneho stavu od nepriviligovaných osôb pomocou titulu *pán*, *pani*, ktorý stojí pred menom. I keď sa k niektorým menám zemepánov pridáva určujúci člen, ktorý poukazuje na pôvod nositeľa mena (napr. *Svätojanský*, *Kubinský*), jednako pomenovanie privilegovaných osôb je v tomto čase ešte celkove založené na princípe individuálnych osobných mien. Prídavné mená *mladší*, *starší* v menách *pán Peter mladší*, *pán Peter starší* sú individuálne odlišujúce znaky, ale z určujúcich členov *Kubinský*, *Svätojanská* (porov. mená *pán Daniel Kubinský*, *pani Krištofová Svätojanská*, *pán Peter Svätojanský*) sa stali dedičné rodinné mená, čím nastalo prehodnotenie v pomere určený člen: určujúci člen, o ktorom budeme hovoriť ďalej.

V pomenovaní nepriviligovaných osôb sa nevyskytuje titul *pán*. Pre jednoznačné pomenovanie osoby sa ťažko mohlo vystačiť samotným osobným menom, preto sa k menu vo veľkej väčšine prípadov pridáva určujúci člen: *Zachar z Bystrice*, *Juro Lupčánsky*, *Andrej Medveď* a pod. Dôležitá je otázka, aká je hierarchia týchto dvoch členov v štruktúre pomenovania. Niet pochyb, že pri samom prvom pomenovaní nejakého *Andreja* prezývkou *Medveď* táto prezývka je určujúcim členom a základným, určeným členom v názve je meno, ktoré dostala osoba pri krste, respektíve pri narodení — *Andrej*. Potreba pomenúvať členov pokrvného príbuzenstva (deti a manželka), na ktorých sa vzťahovali isté právno-držiteľské nároky, prispela k vytvoreniu nových vzťahov v dvojmennej sústave. Všimnime si, ako sa vyvíjalo pomenúvanie ženských osôb.

V PK nachádzame štyri druhy ženských mien. Pomenúva sa ženská osoba ako taká bez príbuzenského zaradenia: *Priška*, *Oršulka*. Takéto pomenovania patria do jednomennej sústavy. Meno ešte nepoukazuje na príbuzenské vzťahy, iba nedostatkom zhodného prívlastku *pani* sa vyjadruje príslušnosť k nepriviligovanému stavu. Ide o osobné mená v užšom slova zmysle. Je to najstarší spôsob pomenovávanie ženských osôb. Okrem toho sa v našej pamiatke vyskytuje niekoľko mien, ktoré sú utvorené prechýlením od mužských osobných mien: *Lukaska* k *Lukas*, *Blažková* k *Blažek*. Oproti predchádzajúcemu

spôsobu pomenovania tu je vyjadrený vzťah rodinnej príslušnosti. Pomenovanie je ešte založené na princípe osobných mien, ale žena sa pomenúva ako manželka *Lukasova, Blažkova*. Sem patrí aj dvojčlenný menný typ *Đurđová Remenárka*. Ženské meno je odvodené od mužského *Đurđa Remenár*. Základným, určeným členom v dvojčlennom názve zostalo osobné meno *Đurđa* — *Đurđová, Remenár* — *Remenárka* je určujúci člen. Tretím druhom je dvojčlenné pomenovanie typu *Janko Strečková* k *Janko Streček, Matz Kohlerka* k *Matz Kohler*. Prechýleným tvarom *Strečková* a *Kohlerka* sa vyjadruje vzťah rodinnej príslušnosti pomenovanej osoby k mužovi, ktorý sa volá *Streček, Kohler*. Základné členy názvu *Streček, Kohler* sú bližšie určené rodným menom *Janko, Matz* a rovnakú platnosť určujúceho člena majú tieto krstné mená aj v uvedených ženských názvoch. Na rozdiel od predchádzajúceho prípadu rodinné meno sa tu vyvinulo z prezývky a individuálne rodné meno sa potom mohlo využiť na odlišovanie rodinných príslušníkov. To sa stalo v názve, ktorý reprezentuje typ *Marta Varečková*. Určeným členom v tomto dvojčlennom názve je *Varečková*. *Varečková* je manželka *Varečku*, to znamená, že menom sa vyjadruje rodinný vzťah. *Marta* je individuálne rodné meno, ktorým sa príslušná osoba odlišuje v rámci rodiny *Varečkovej*. Člen *Marta* je v štruktúre tohto dvojčlenného pomenovania determinantom. Na uvedenom príklade sa dá ukázať, ako pri prechode jednomennej sústavy k dvojmennej nastáva hierarchické prehodnotenie členov názvu. Podnetom k tomuto prehodnoteniu bola potreba vyjadrovať rodinné vzťahy. Rodinná príslušnosť a príslušnosť k pokrvnému príbuzenstvu sa začína vyjadrovať druhým členom názvu, ktorý bol pôvodne individuálnym určujúcim členom osobného mena slúžiacim na presnejšie odlíšenie pomenovanej osoby od iných osôb rovnakého rodného mena. Pribratím tohto nového významu sa vytvára priezvisko, základný, dedičný člen dvojmenného názvu. Prvý člen, t. j. individuálne rodné meno, odlišuje členov pokrvného príbuzenstva v rámci jednej rodiny. Porov. *Hans Varečka, Marta Varečková*. Celé úradné meno (rodné meno + priezvisko) je pomenovaním osoby ako príslušníka istého pokrvného príbuzenstva. Pravda, vďaka dedičnosti priezvisk a ustálenému inventáru rodných mien jedinečným pomenovaním je takéto meno iba v rámci jednej rodovej línie. Nový názov na mieste určujúceho člena pri rovnakom určenom sa v novej dvojčlennnej pomenovacej sústave využíva na označenie príslušníka tohože pokrvného príbuzenstva (napr. *Ján Varečka, Michal Varečka*...) a nový názov na mieste určeného člena pri rovnakom určujúcom sa využíva na označenie nepríbuznej osoby (napr. *Ján Varecha, Ján Kulich*...). Na týchto zásadách sa vytvorila naša dvojmenná sústava osobného pomenovania.²

Mená a menné súpisy v PK ukazujú, že prechod od jednomennej sústavy

² Pozri môj *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 22—31.

k dvojmennej bol postupný, jednomenná sústava v úradnom pomenúvaní prerastala v dvojmennú, takže na konci 18. stor. bol uzákonený v podstate jestvujúci stav.

Slovotvorná stavba osobných mien

Od osobných mien kresťanských (pôvodu grécko-latinského, hebrejského, perzského a nemeckého) a slovanských sú utvorené mená, ktoré sa dajú s istou výhradou hodnotiť ako osobné mená v užšom slova zmysle a rodné mená. Priezviská sa tvoria v prevažnej väčšine od všeobecných podstatných mien (slovanských, nemeckých, niekoľkých iného a nejasného pôvodu), v menšej časti od názvov miest, krajov a národov.

Rodné mená a osobné mená v užšom slova zmysle

1. Grécko-latinského, hebrejského, perzského pôvodu.

Ambrož. Andreas, András, Andrej, Andriš, Ondrej, Ondriš, Endres // Endriš. Blažková, Baláz, Blesl. Balcár // Balcár, Balko. Bartl. Bastl // Wastl. Benedík, Beňuš. Boniš. Daniel. David. Femia. Gašpär (Gašpar). Georg, Gerg, Jorg, Juro, Jurík, Jirik, Jurčo, Ďuro, Ďurda, Ďurďová, Dzurán (Dzurian), Greger. Jacobus, Jakob, Jakub, Jokuš, Jokl. Johanes, Hans // Hanuš, Hanes, Ján, Janko, Janči. Jób. Jonáš. Katrena. Klímko. Krištof, Krištofová. Leurinc, Lorenc. Lukaska, Lukas (jeden dom na Bociach sa dodnes volá „do Lukasa“). Mária, Marina. Markuš. Marta. Martinus, Martin, Mertl // Mercl. Macko, Macková. Matthais, Matthes // Matz, Motz, Matúš. Michal // Miháj, Michl. Mikuláš. Paulus, Paul, Pavol. Peter, Petro. Priška. Rafaj. Šimko. Stefanus, Štefan, Ištván. Tomáš, Toman, Tomko. Uršulka, Oršulka. Valent. Zachar. Žofka.

2. Nemeckého pôvodu.

Albrecht // Olbricht. Bernhart // Bernát, Bernátka. Emrich // Imrich. Feränc // Feriänc (k maď. Ferencz, ktoré je z umlautovanej formy sthnem. Francio). Konrád. Leipolt. Lenhart. Ruop. Walter // Walten. Wolf. Zigmunt // Zigmont.

3. Slovanského pôvodu.

Ladislav, Lacko. Stanislav, Stano, Stacho, Stanislaus, Štäncl.

Priezviská

1. Grécko-latinského a hebrejského pôvodu.

Boniš. Gaba (Kaba). Kubín // Kubinský. Petrik. Rachl, Rachlová. Števko. Urban, Urbanka // Urbanová, Urbanoviech.

2. Slovanského pôvodu.

Detlík. Krasl, Kraslová. Vojtko.

Telesná stránka človeka: *Bachláč // Vachtlač. Temuška. Kudor. Puchala. Brňa. Kalnaj. Melno (k melký, melit — SR XXII, 1957, 103 a n.). Štrba. Holí. Kulhavá. Mladší. Starší. Studení.*

Iné vlastnosti: *Cudzi. Poslední. Pozdní.*

Zamestnanie: *Barbierka // Barbírka. Debnár. Hrnčár, Hrnčárka // Hernčiarka. Klučár. Kováč, Kováčka, Kovacký. Krájčl, Krájčová. Mäsiär // Mäsiar, Mäsiärka. Mýtnik. Mlinár, Mlinárová. Pilár // Piliar. Pisár. Remenár. Sedláčik // Sedliačik // Sedláček, Sedliačková. Stupárka. Šafárka. Ševc // Švec, Ševcová. Šustrová. Uhlár // Uhliar. Vozár.*

Rastliny a živočíchy: *Kalina*. *Klinček*, *Klinčeková* // *Klinčeková*. *Slička*. *Cvrček*. *Kos*. *Meďvedka* // *Meďvedová*. *Rak*. *Strečková*. *Škopec*.

Rozličné: *Gätka*, *Gätková*. [*H*] *rudková*. *Kebiar*. *Kľukan*. *Kopýtko*. *Mädko*, *Mädková*. *Panic*. *Pleva*. *Stupa*. *Šúpala* // *Šúpa*. *Tretiačka*. *Vajda*, *Vajdová*. *Varečka*, *Varečková*. *Zámostní*. *Zemko*.

Prezývka: *Divý Muž*.

3. Nemeckého pôvodu:

Baldhauser // *Balthauser*. *Fleischer*. *Frölich* // *Frelich*. *Grim*, *Grimová*. *Gutmütl*. *Hojer*. *Holcman*. *Hüber* // *Huber*. *Kühn* // *Kin*. *Kohler*. *Kirchdorfer*, *Kirchdorferová* // *Kirchdorferová*. *Klein* // *Klain* // *Klan*. *Klueg* // *Klug*. *Kroneiser* // *Kronheiser* // *Kronhaisl*. *Künigsperger*. *Lang*. *Leb*. *Lesl*. *Liempacher* // *Lempacher*. *Lintwurm* // *Lajtwurm*. *Litaur*. *Mair*. *Markvart*. *Meizner*. *Milner* // *Mlinár*. *Neuman* // *Najman* // *Nojman*. *Perntaler*. *Regner*. *Reichenpach*. *Rottenstaner*, *Rottenstanerová* // *Rottstanerka*. *Sackziher*. *Schmidt*. *Schurmatz*. *Schütz* // *Schitz*. *Schwartz*. *Sepacher*. *Sparnogl*. *Steml*. *Stemper*. *Stohl*. *Sturm*. *Troger*. *Weidich*. *Zimmermann*.

Z nemčiny prevzaté slová sa stali domácimi apelatívami: *Graf* // *Grof*. *Laneman*. *Slosär* // *Slosiar*. *Schmeltzer*, *Šmelcär* // *Šmelciar*, *Šmelcárka* // *Šmelciarka*.

Nemecký základ a domáca prípona: *Fišárka*.

4. Iného pôvodu.

Maď.: *Labát*. *Tekely*. Lat.: *Sutor*.

Neisté čítanie: *Gelfuska*. *Stanpecka*. *Wino*.

Mená nejasnej etymológie: *Litvová*. *Pirolt*. *Platy*. *Quasno*.

5. Priezviská od názvov miest, krajov, národov.

Dravecký. *Jesenský*. *Jesenská*. *Ještenský* (?). *Kokavský*. *Lupčánsky* // *Lupčiansky*. *Muránsky*. *Paľucký*. *Porubčan*. *Riečanský* // *Ričenský*. *Sedlovský*. *Selecký*. *Sláčanský* // *Släčiansky*. *Smrečanská*. *Svätajanský*. *Zvolenský*.

Spíšak. *Cipser*. *Cipcerka*. *Oravec*. *Turčanin* // *Turčanin*.

Chorvát, *Horvátová* // *Chorvátková*. *Polák*, *Poláková*, *Poliak*, *Poliaková*. *Šváb*. *Unger* // *Uhrin*, *Uhrinka*.

Podľa tvarovej stavby možno rozdeliť rodné mená a osobné mená v užšom zmysle do niekoľkých skupín:

Meno sa hláskoslovne prispôsobilo domácemu jazyku, napr. *Ambrož*, *Daniel*, *Jonáš*, *Krištof*, *Martin*, *Mikuláš*, *Peter*, *Valent*, *Zachar*, *Marta*, *Mária* a i. Vo viacerých prípadoch sa používajú dublety, na ktorých sa dá sledovať nemecké, prípadne latinské, maďarské, české prostredníctvom i postup zdomácnovania. Porov. *Kasper* — *Gašpär* — *Gašpar*, *Paulus* — *Paul* — *Pavol*, *Laurinc* — *Lorenc*, *Andrej* — *Ondrej* — *Endres*, *Georg* — *Gerg* — *Jorg* — *Juro* — *Jirík* — *Đuro* — *Đurda*, *Jacobus* — *Jakob* — *Jakub*, *Michal* — *Miháj* — *Michl*, *Štefan* — *Ištván* a i.

Meno vzniklo skrátením pôvodného názvu. Je utvorené z jeho prvej časti: *Baltassar*, *Balthasar* > *Balcär* // *Balciar*, *Bartholomaeus* > *Bartl*, *Bonifatius* > *Boniš*, *Gabriel* > *Gaba*, *Kaba*, *Stanislav* > *Stano*, *Stacho*, alebo z druhej časti: *Sebastianus* > *Bastl*, *Wastl*, *Euphemia* > *Femia*, *Joannes* > *Hans*, *Hanuš*, *Hanes*, *Jacobus* > *Kub-*. Iné skrátenie: *Martinus* > *Mertl*, *Mercl*, *Matthaeus* > *Matz*, *Motz* (nem.), *Stanislav* > *Štäncl*.

Meno je rozvité domácou príponou. Doložené sú nasledovné prípony: *-an* (*Toman*), *-án* || *-ian* (*Dzurán* || *Dzurian*), *-aj* (*Rafaj*), *-čo* (*Jančo*), *-ďa* (*Ďurďa*), *-ej* (*Andrej*, *Ondrej*), *-ek* (*Blažek*), *-ena* (*Katrena*), *-in* (*Kubin*), *-inský* (*Kubinský*), *-ina* (*Marína*), *-ík* (*Jurík*, *Jirík*, *Petrík*, *Detlík*), *-iš* (*Boniš*, *Ondriš*, *Endriš*), *-ka* (*Oršulka* || *Uršulka*, *Žofka*), *-ko* (*Balko*, *Janko*, *Klímk*, *Macko*, *Šimko*, *Štefko*, *Tomko*, *Lacko*, *Vojtko*), *-o* (*Ďuro*, *Juro*, *Petro*, *Stacho*, *Stano*), *-oviech* (*Urbanoviech*), *-uš* (*Beňuš*). Tieto prípony sa odlišujú od prípon, ktorými sa tvoria apelatíva, fonematickou stavbou i významom. Sčasti ide o prípony, ktoré sa používajú len v oblasti vlastných mien, napr. *-oviech*, *-iš*, *-inský*, *-či*, *-čo*, *-ďa*. Prípony známe z apelatívnej oblasti, napr. *-ík*, *-ka*, majú tu iný význam. Význam apelatívnych prípon *-ík*, *-ka* sa konkretizuje len v spojení s odvodzovacím základom, sú to homonymné prípony. V oblasti osobných mien sa príponami *-ík*, *-ka*, podobne ako príponami *-áš*, *-an*, *-ian*, *-aj*, *-či*, *-čo*, *-ďa*, *-ej*, *-ena*, *-in*, *-ina*, *-iš*, *-ko*, *-o*, *-uš*, tvorili pôvodné zdobnené a skrátené útvary.

V onomastickej literatúre sa neraz vyslovila požiadavka,³ že treba presne odlišovať skrátenie a zdobnenie osobného mena. Lenže základ utvorený skrátením dvojčlenného mena sa mohol neskoršie rozširovať zdobnenými príponami. Preto sa v každom jednotlivom prípade nedá určiť, či ide o jednočlenné meno apelatívneho pôvodu alebo o hypokoristikon dvojčlenného základu. Napr. meno *Malata* môže byť hypokoristickým útvárom dvojčlenného základu *Mal-* (*Malagostb* a pod.), ale meno môže byť tiež apelatívneho pôvodu k adjektívu *malъ*, ktoré sa rozšírilo príponou *-eta* (*Mal-eta*). Zdá sa, že podobné prípady treba zahrnúť pod termín hypokoristický útvár. Pravda, ani pojem hypokoristik neboli jednoznačne vymedzené. Chápanie hypokoristik sa kolíše od štylistického k formálnemu⁴. Ak hodnotíme formu názvu podľa platnosti v príslušnej pomenovacej sústave, dospejeme k jednoznačnejšiemu vymedzeniu. Osobné pomenovanie má dvojaký ráz. V oficiálnom styku pri úkonoch úradného charakteru vystupujú mená ako „intelektuálne“ prvky pomenovacej sústavy a majú pevnú, ustálenú formu. V domáckom styku má meno vedľa pomenovacej funkcie aj expresívnu. Sila a druh citového dôrazu ovplyvňujú formu osobného mena. Toto je oblasť používania hypokoristik. Hypokoristikom rozumieme štylistický, expresívny variant osobného mena, ktorým sa pomenúva tá istá osoba v danej situácii.

Po tomto terminologickom odbočení sa vrátme k našej otázke. Tam, kde jestvuje vedľa domáceho útvaru úradná podoba mena, niet pri hodnotení

³ Porov. napr. A. Hilka, *Die altindischen Personennamen*, Breslau 1910, 64.

⁴ Napr. K. Brugmann u. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II. I.*, Strassburg 1888—1892, 119, vidí v hypokoristikách asi pendant k apelatívnyim zdobneninám. W. Taszycki, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Krakov 1926 i H. Batowski, *Materiał językowy*, Slavia Occidentalis IX, 68 sa prikláňajú k hodnoteniu formálnemu.

nijakých ťažkostí, ide o hypokoristikon. Zložitejšia je situácia v úradných listinách, kde sa vedľa seba používajú názvy jednomennej i dvojmennej sústavy. To je prípad PK. Používanie od pôvodu hypokoristických útvarov v PK malo za následok oslabenie citového dôrazu, dalo by sa povedať intelektualizovanie hypokoristickej formy. Z PK nemáme síce doložený prípad, že hypokoristikami odvodenými od jedného menného základu sa pomenúvajú v tejže listine rozličné osoby, ale takýto doklad môžem uviesť z knihy A. Fekete-Nagya, *Trencsén vármegye* (Budapešť 1941, 180): v r. 1420 sa spomínajú v jednej osobe občania *Miko, Miklus... Miklos*. Emocionálna funkcia tu zrejme ustúpila do úzadia. Tak isto hodnotíme v PK prvky jednomennej pomenovacej sústavy ako *Beňuš, Boniš* a pod. Dublety *Michal || Miháj* svedčia o inorečovom vplyve.

Ako sme už vyššie spomenuli, najčastejšie sú dvojčlenné pomenovania. Na nich možno sledovať nerovnaký stupeň vývinu k dvojmennej sústave. Prvý člen, ktorý cum grano salis stotožňujeme s rodným menom, má dosť často formu hypokoristika (napr. *Macko* Mäsiar). I tu je ústup citového príznaku nepochybný. Pri pomenúvaní jednej osoby nachádzame i varianty rodného mena: *Juro* Lupčánsky (1588-12) — *Jurčo* Lupčánsky (1589-10), *Pavol* Švec (1588-12) — *Paul* Švec (1589-10). Celkove vidno neustálenosť v pomere úradná: domácka forma krstného mena. Aj z tejto situácie sa dá uzatvárať na postupný prechod od jednomennej k dvojmennej sústave, pričom dvojmenná sústava nie je ešte pevne vykryštalizovaná.

Pri rozbere slovtvornej stavby druhého člena dvojmennej sústavy, ktorý možno v podstate stotožňovať s priezviskom, je iná problematika. Treba riešiť otázku morfeomatickej rozčleniteľnosti. To sa, pravdaže, týka len priezvisk s domácim odvodzovacím základom. Priezviská nemeckého a iného pôvodu sa hodnotia ako neodvodené útvary. Doložené priezviská sú z prevažnej väčšiny apelatívneho pôvodu. Pretože vznikli ako individuálne prezývky, sú bezprostredným výrazom istých pomenovacích okolností. Napríklad *Debnárom* volali toho, kto sám (prípadne jeho otec) mal nejakú účasť pri výrobe debien. Je známou skutočnosťou, že podnet k pomenovaniu mohla dať nielen okolnosť podstatne charakterizujúca pomenovanú osobu, ale naopak aj okolnosť celkom výnimočná práve pre svoj epizodický charakter. V takýchto prípadoch je živý vzťah medzi apelatívnym významom pomenovania a významom odvodzovacieho základu, napr. *Debnár: debna*. Ale keď toto meno začalo vyjadrovať aj vzťah príbuzenský (čím sa vytvorili podmienky pre jeho dedičnosť), stráca sa vzťah k významu pôvodného odvodzovacieho základu. V nasledujúcich generáciách je priezvisko *Debnár* „iba“ pomenovaním istého pokrvného príbuzenstva na rozdiel od iných pokrvných príbuzenstiev. Etymologické členenie zostáva jasné (*Debn-ár*), no v skutočnosti je morfeomatické členenie mena iba potenciálne, pretože nevyjadruje živé sémantické vzťahy.

(Potomok *Debnára* je *krajčivrom* atď.)⁵ Hodnotenie morfematickej stavby v jednotlivých názvoch je komplikované tým, že zo zápisov v PK sa neukazuje, ako ďaleko pokročila dedičnosť mena, preto sa uspokojíme s týmito všeobecnými zásadnými poznámkami.

Pre možnosť porovnania s apelatívami je zaujímavé práve etymologické členenie druhého člena názvu, ktorý sa prehodnocuje na priezvisko.

Okrem už spomenutých cudzích mien sú neodvodené ešte tieto domáce mená: *Cvrček, Kalina, Kos, Kluka, Medved, Pleva, Rak, Stupa, Ševc* || *Švec, Šúpa; Cudzi, Holí*. Možno k nim priradiť i niekoľko mien utvorených od zdomácnených apelatív: *Barbier* || *Barbír, Šuster, Vajda, Graf* || *Grof, Lancman, Slosár* || *Slosiar*. Pretože vedľa *Šmelcár* || *Šmelciár* sa prevzalo aj sloveso *šmelcovať*, v mene sa dá vydeliť prípona *-ár* || *-iar*.

V PK sú početné mená potenciálne rozčleniteľné na odvodzovací základ a príponu. Od slovesného základu sa tvoria osobné mená príponami: *-a, -áč, -ačský, -ala, -no, -čí*. Ostatné priezviská sú odvodené od menného základu týmito príponami: *-áč, -ár* || *-iar, -áčik* || *-iačik, -áček, -ček* || *-ček, -ec, -ic, -iak, -ka, -ko, -nik, -aj, -uška*. Od názvov miest, krajov, národov sú odvodené priezviská príponami: *-ský, -ovský, -änský, -än, -änin* || *-anin, -ak, -ec, -in*.

Z tvaru *Porubčan* možno snáď uzatvárať, že pri obyvateľských menách bola v tom čase produktívna prípona *-an*, kým *-änin* dožívalo ako archaizmus. Podobné archaizmy sú dobre uchované v osobných a miestnych menách. Tvar *Uhrin* miesto neskoršieho *Uhor* bol v 16. stor. ešte živou formou.

Neodvodené sú národné mená *Chorvát* || *Horvát, Šváb*. V mene *Poliak, Polák* sa vydeľuje prípona *-iak, -ák* len vzhľadom na tvary *poľský, Poľsko*.

V citovanej práci *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomeštných mien v Madarsku* (str. 56—62) som porovnal slovotvornú štruktúru priezvisk so všeobecnými menami. Pri rodinných menách som zistil menej tvaroslovných typov ako pri apelatívach. Najčastejšie sú priezviská s jednou a potom s dvoma odvodzovacími príponami (posudzované historicky). Materiál v PK sa od tejto charakteristiky veľmi neodlišuje. Iba menej sú zastúpené útvary s dvoma odvodzovacími príponami. Okrem toho je nápadné, že v tomto čase ešte neboli príliš časté priezviská utvorené od rodných mien.

⁵ Vzhľadom na svoju obsahovú stránku má kategória „nomina propria“ miesto iba na okraji vlastnej sémantiky. S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Bern 1952, 24—26, charakterizuje obsah vlastných mien takto: vlastné mená v porovnaní s apelatívami nemajú význam. Funkcia vlastného mena je čisto identifikačná. Vlastným menom sa oddeľujú významy vecí od skupiny, ku ktorej patrí, aby sa lepšie identifikovala. Rozdiel medzi významom a identifikáciou je taký ako medzi syntézou a analýzou. Ullmannovo vymedzenie podporuje naše hodnotenie slovotvornej stavby osobných mien.

ЛИЧНЫЕ ИМЕНА В СЧЕТОВОДНЫХ КНИГАХ ДВОРЯНСКОГО СУДА
ГОРНЯЦКОГО СЕЛА БОЦА С 1588—1602 ГГ.

Счетоводные книги дворянского суда горняцкого села Боца с 1588—1602 г. содержат множество записей лиц, которые платили налог за продажу пива и домовый налог, а также записи имен членов семьи владельцев земли Святоянских. Этот памятник письменности представляет ценный материал для изучения истории названия лиц в Словакии.

В счетоводных книгах мы находим следующие типы названий лиц мужского рода:

- а) личное имя без определяющего члена (*Dzurian*)
- б) *Zachar z Bystrice*,
- в) *pán Peter mladší — pán Peter starší*,
- г) имя определенное двухчленным прозвищем (*Jakub Veliký Pán*),
- д) чаще всего встречаются названия, состоящие из двух слов (*Macko Polák*),
- е) *pán Peter Svätójanský mladší*.

Типы названий лиц женского пола:

- а) *Oršulka*,
- б) *Ďurďová Remenárika* (к *Ďurďa Remenáir*)
- в) *Janko Strečková* (к *Janko Streček*)
- г) *Marta Varečková*.

Анализ этих типов имен показывает, что приблизительно в 16 веке в наших именах не употребляли одинаковых принципов. Одноименная система постепенно перерастала в двухименную, так что в конце 18 века было узаконено в принципе уже существующее положение.

Личные имена, данные при крещении, главным образом были греколатинского и еврейского происхождения. Фамилии образуются главным образом от общих имен существительных (славянских, немецких и нескольких иного и неясного происхождения), реже образуются от названий городов, стран и народов. Здесь приводится исчерпывающая классификация личных имен этого памятника. После этого следует анализ словообразовательного строя. Чаще всего встречаются фамилии с одним суффиксом, реже с двумя суффиксами. Интересно, что в то время редко встречаются фамилии, образованные от имен.

Подробный анализ нарицательных выражений памятника дал автор в книге *Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkový rozbor počtových kníh z baníckej osady Bosa*, Братислава 1961.

JOZEF VAVRO

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PÍSANIA Z ROKU 1775

Pred 185 rokmi vyšla v Bratislave (Prešpurku) prvá známa slovenská matematická príručka,¹ ktorej význam zasahuje, i keď len okrajovo, aj do dejín spisovnej slovenčiny; hlavne preto, že v dodatku obsahuje krátky výklad, ako treba správne po slovensky písať. Tento výklad odráža dosť výstižne stav spisovného jazyka slovenskej národnosti v období medzi Hadvabného *Stručným návodom*² z r. 1763 a Bernolákovou *Ortografiou*³ z r. 1787. Knižka má názov *Vměň počtu*⁴ a obsahuje dovedna 261 strán osmičkového formátu (8°). Autor tejto počtovnice Juraj Lešák⁵ (Lessák) bol „učiteľom na Slovensku“, ako sa skúpo uvádza v bibliografických prácach⁶, a ráz dialektizmov v jeho diele svedčí o tom, že pochádzal pravdepodobne zo stredného Slovenska. Jeho *Umění počtu* pozostáva z troch častí rôzneho rozsahu. Sú to: I. Umění počtu, II. Způsob slovenského písma a III. Titulování způsob. Po krátkej *Předmluve*, kde autor vysvetľuje, ako na žiadosť milovníkov „umění počtu... tuto Knjžčku Gazykem Slowenským... spjsal, též naděgi gsa: že mnohým milu a posawaď w temto gazyku newiděnu věc“ učini (s. 4),

¹ E. Jucovič, *Prvá slovenská matematická príručka*, Naša veda IV, 1957, č. 12, 565 až 566. Tam sú i fotokópie (titulného listu a ukážky textu). Dr. Jucovičovi vďačíme za upozornenie na knižku a za jej vypožičanie.

² J. Horecký, *Hadvabného Stručný návod*, Jazykovedný zborník IV, 1950, 174 a n.

³ J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941.

⁴ Celý titul diela je takýto: *Vměň Počtu*, to gest: *Tak snadný Spůsob*, že gednenkaždý, který čjtati a máličko pjsati wj, zde z wyswětlených Regul a příkladůw w krátkém čase Aritmetiku, nebožto Kumsst Počtowánj se navěiti může, skrze *Gjriho Lesfáka* w Slowenský gazyk a w neylepsj pořádek sweděný, ku koney pak *Spůsob Slovenského písma*, a slussného gednegkaždég, swětskég y duchownég Osoby w řečy přjsluchágjěgýho tytulowánj následuge. W Presspurku, v Frantisska Agustýna Patzko, 1775.

⁵ Lešák vo svojom výklade hneď za návodom týkajúcim sa písania *ss* alebo *š* (napr. v slovách *náš, váš*), píše: „Tato dvě *sj*, *pjffu* se w slowách. [!] *masso*, *Manasfes*...“ (254). — P. J. Šafárik v *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Zweiter Abdruck, Prag 1869, 394) píše: „— Ge. Lessák, gab heraus: *Umění počtu*, Pressb. 779 (sic!)“. Priezviská so *š* píše tu Šafárik vôbec len s použitím litery *š*, ako napr. *Leška* (395), *Mojžišovič* (396), *Rešetka* (398), alebo nemeckej zložky *sch*, ako napr. *Moschótzy, Schulek* (394).

⁶ Napríklad v *Knihopise českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. stol.* (díl II., část IV., 288) sa uvádza: „Lešák, též Lessák, učitel na Slovensku“. Pozri tiež ČCM XXXIX, 1862, ďalej Riznerovu *Bibliografu* III, 326 a menovite i Šafárikove *Geschichte* — tu poznámku 5 — ako aj Jos. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české*, Praha 1875, I. díl, 448.

podáva sa v spise výklad („wyswětlenj“) piatich početových úkonov („species“). Nazýva ich: 1. „numerácia“ („numerowati“, „počtowati“, „rátati“); 2. „adícia“ („adowati“, „summowánj“, „dodawánj“, „dodawati“, „těž w gedno brati“); 3. „subtrakcia“ („odbránj“); 4. „multiplikácia“ („multiplikowati“, „rozmnožití“ pomocou „rozmnožitela“ čiže „multiplikátora“ na „produktum“ alebo „wywedenú summu“) a 5. „diwizia“ („diwidowati“, „rozdělití“ pomocou „rozdělitela“ alebo „diwizora“ „summu diwidendu“ na „kolikrátel“ čiže „kwocient“). Potom sa v príručke preberá trojčlenka („regula trium“), zlomky, v ktorých autor rozoznáva „počtownjk“ (čítateľ) a „gménownjk“ (menovateľ), ďalej „dimidácia“ („polowicowánj zlomkůw“) a iné počtárske „kumssty“ s množstvom príkladov z praxe, charakteristických pre spoločnosť na prechode od feudalizmu ku kapitalizmu a určených na precvičovanie vyloženej látky. Po tejto vlastnej matematickej časti knižky, zaberajúcej 246 strán, podáva autor prehľad peňazí, mier, váh a jednotiek času (s. 247—249). Od 250. po 258. stranu siaha „Spůsob Slowenského Pjsma“ a na ostatných troch stranách knižky autor uvádza „Tytulowánj Spůsob“. V našom príspevku pokúsime sa podať stručný rozbor hlavne druhej časti Lešákovho spisu.

V úvodnom trojvetí, ktorým sa začína „Spůsob Slowenského Pjsma“, hovorí Lešák o obrovskom území od Čiech a Uhorska až po Arménsko a Perziu, na ktorom slovenský jazyk „slúžiti může“ — zrejme mal na mysli blízkosť slovanských jazykov —, ďalej o nejednotnosti („roztržitosti“) v písaní slovenského jazyka a napokon o svojom rozhodnutí zostaviť z „neylepssjch Pjsm“ niektoré všeobecné pravidlá („Regule“) týkajúce sa „spôsobu slovenského písma“ čiže slovenského písania.⁷ Samotný výklad sa začína tým, že autor vymenúva písmená slovenskej reči. Píše: „W slowenskég řečy Liter^s gest 25. Aaá, Bb, CČcč, Ddd, Eečč, Ff ff, Ggǵ, Hh, Chch, Jij, Kk, Lll, Mm, Nnň, Ooó, Pp, Qq, RŘřř, Ss f š ff fs, Ttť, Vvuúů, Ww, Xx, Yyý, ZŽžž.“ (S. 251.) Zaujímavé je, že Lešák tu uvádza aj *l*, ktoré sa ináč nikde v knihe nepoužíva.

⁷ Toto úvodné trojvetie, charakterizujúce i národné povedomie autora i rečová a menovite pravopisnú rozkolanosť vtedajšieho spisovného jazyka Slovákov, znie takto: „Důstognost a výborný Slowenského Gazyka vžitek odtud sýce dosti se poznává, že on negen, gak známo gest, w Vhřjch, Morawě, Slezku, Cžechách, Polskég, w Slowenskég, Horwatskég, Walaskég a Ruskég zemy, ale y w Srwyi, Bosnyi, Bulgaryi, Moldawyi, Vkranyi, w mensšeg Tartaryi, ano w celém Tureckém Cýsařstwj, w Natolyi, až po Armeniu, a Perzyu slúžiti může: W tohoto pak Gazyka pjsmě tak veliká roztržitost gest, že kolik Pjsařů, tolik rozdjlných pjsma Spůsobů se nacházý, ano y gedn Pjsař sám s sebú se nesrownává, neb té gisté slówá hned tak, hned ginák pjsse: K srownánj tehdy tégto wěcy, nekteré obecně z neylepssjch Pjsm sebrané následugjce Reğule zde položiti za neylepssé gsem súdil.“ (250)

⁸ Termín *litera* používa Lešák podľa vtedajšej terminológie na vyjadrenie pojmu písmena i hlásky. Porov. napr. V. Rosa, *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, Praha 1672, 2, alebo P. Doležal, *Grammatica slavico-bohemica*, Bratislava 1746, 269. O týchto veciach sa hovorí v štúdií V. Vážneho *Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem*, Bratislava X, 1936, 365 a n.

Po tejto krátkej úvodnej partii autor Umění počtu zhrnuje svoje výklady o „spůsobě slovenského písma“ do 10 (resp. 9) bodov či maličkých kapitoliek.

V 1. bode je poučenie, že „spoluznegjcé⁹ akcentem¹⁰ poznačené (= spoluhlásky) č, d, ň, ř, š, t, ž, gak též ě, gsú měkého wymluwenj“ a že „před i, j, ě nepotreba d, t, ň akcentowati“. Miesto zastaralého diakriticko-zložkového rž a cz odporúča písať jednoducho ř a č, len veľké písmeno Cz z typografických dôvodov pripúšťa. (S. 251.)

Druhý bod je venovaný poučeniu o písaní a výskyte dlhých samohlások. Sú to „samoznegjcé (= samohlásky) ostrým akcentem (= dlžňom) poznačené“ á, é, ó, ú, ý a tiež j (= í) a ů (= ú i uo). Hovorí sa o nich, že „gsú dlúhég Sylaby, a pjssú se w adjektiwách, participiách,¹¹ a w giných dlúhých Sylabách, tak: krásný -á -é, obrácený -á -é, čjtá, dáwá, krásného, etc. ó při vykřiknutj mjsto má, tak: ó Bože! etc.“. Nasleduje poučenie, že dlhá samohláska obsahuje dve krátke („...é, ee; j, ii...“). Tu odlišuje ú = uu od ů = uo (v praxi v knižke však používa ů aj v platnosti ú!). (S. 252.)

V ďalšom, 3. bode sa hovorí o krátkosti čiže o „krátkég Sylabe“ i, y „akcentem nepoznačeného“ a zdôrazňuje sa potom krátkosť i v infinitívoch na rozdiel od dlhého í, písaného ako j, vo verbálnych substantívach.¹² Podľa vtedy bežných zásad bratského pravopisu žiada sa v spojke („w pripogenj“¹³) písať y. (S. 252.) Nepíše sa tu vôbec o zásade písať y aj po c, s, z, ktorá sa ináč v knižke, hoci nedôsledne, dodržiava. Chýb proti pravidlám o písaní i a y vôbec je v Lešákovom diele hodne, o čom viac nižšie.

Vo 4. kapitolke „Spůsobu“ autor znovu zdôrazňuje dĺžku „litery“ j a jej „měké wymluwenj“, t. j. mäkkosť d, t, n pred j.¹⁴ Zdôrazňuje tu tiež, že j pred samohláskou má platnosť spoluhlásky a že ě sa líši „tvrdou“ výslovnosťou od g (= j), pričom v zhode s Doležalom (Grammatica, s. 34, 94) káže rozlišovať písanie *ney-* v superlatíve a *-ag, -eg* v imperatíve.¹⁵

⁹ Termíny *spoluznegjčá* a *samoznegjčá* vo význame spoluhláska a samohláska užíva aj o 5 rokov mladší *Přívod ku dobropísebnosti slovenské k prospěchu mládeži slovenských škol*. V Trnave 1778. O tom pozri V. Vážný, c. d., 395. — P. Doležal používa pre uvedené pojmy vo svojej Grammatice názvy *zvučka* a *spoluzzvučka*.

¹⁰ „Akcent, akcentowati“ znamená u nás v jazykovednom názvosloví tých čias diakritické znamienko, najmä dlžň a jeho kladenie nad literu. Porov. o tom napr. i V. Vážný, c. d., 403 alebo J. Horecký, c. d., 185—186.

¹¹ Podľa úzu platného pre latinčinu písala sa v tejto dobe pred spojkou *a* vždy čiarka. ¹² „Když ale na mjsto gměna bere se infinitiv, má dlúhé j, tak: *hořké pitj, mnohé bitj, na mjsto nápoj, bitka...*“ (252).

¹³ U V. Rosu (*Čechořečnost*, 246) aj u P. Doležala (*Grammatica*, 129) je v tomto význame už termín *spojka*.

¹⁴ Káže túto literu písať „w gménách vycházegjčých na j, tak: *Slitowánj, Panstwj*. Item: w přirownánj a wywysowánj: *lepssj, neylepssj, milegssj, neymilegssj*. Item: w participiách vycházegjčých na -jčj, tak: *milugjčj, milugjč, délagjčj, délagjč*, etc.“ (252).

¹⁵ „Protož nepjss Gan, ale Jan, ne Goeff, ale Jozeff“ — sám Lešák píše *gazyk, gakby* a pod.: „akcentem nepoznačené g měkého, poznačené ě, tvrdého gest wymluwenj, tak *galilegskj, gakby, sswađer*“; „slova rozkazugjčé magú g, tak: *čjtag, deg, leg*, ne pak *čjtaj, dej, deyte*“ (253).

Bod 5. vo výklade chýba.

Bod 6. týka sa litier *s* a *z*, ktoré vraj neslobodno zamieňať preto, „nebo *s*, gak též dlúhé, mēkssého wymluwenj *f*, znamená připogiti, tak: *s* *Otcem*, *s* *Potěssenjm*, *s* *Olegem*, *se mnu* etc. *Z* pak znamená odlúčiti, tak: *z* *kraginy*, *z* *Panstwj*, etc.“ (S. 253.) Je tu tiež poučenie o písaní veľkého *S* a *Z* a malého *s* a *z* („předku řečy“ — „ku koncý slowa“). Dost' nejednoznačné poučenie podáva Lešák o písaní *fs*, *ff*, *sf* a *š* („náš, wáfs“). (O tom porov. i pozn. č. 4.)

V bode 7. (na s. 254) autor píše, že *v* „zatworené“ treba písať na začiatku, kým *w* „prostřed a ku koncý slowa“ — teda podľa úzu platného od čias zaužívaní bratského pravopisu, ďalej, že „mjsto Českého *au*, pjsse se *ú*, tak *múdrý*, *lúka*...“, kým *ú* že sa potrebuje „w wětssjm počtē“ („*Pánú*, *Pánúm*, *Pánúw*...“), ďalej „w slowách rozkazujcých“ („*orodúg*, *pracúg*, *darúg*...“) a „w slowách *múg*, *twúg*, *swúg*, *dúm*, *Búh* etc.“¹⁶

Bod 8. obsahuje stručné, v druhej časti vlastne už opakované poučenie o písaní predpôn *wy-* a *ney-*.¹⁷

V predposlednom, 9. bode je poučka o písaní dlhého („akcentovného“) *á* s výpočtom slovných zakončení, v ktorých sa píše uvedená litera.¹⁸ Možno sa domnievať, že vypichnutie takejto poučky o kvantite súvisí práve s prostredím, s ktorým Lešák bol životne spätý a v ktorom sa zrejme zanedbávala samohlásková kvantita. Na prechodnú oblasť asi stredoslovensko-východoslovenskú ako Lešákovu pôsobisku či rodisko by poukazovala však viac menovite poznámka NB v 10. bode, kde sa zdôrazňuje písanie slabičného *r* a *l* v slovách typu *prst* a *plním*.¹⁹

V 10. bode hovorí Lešák o veľkých začiatočných písmenách a hlavne o rozdeľovacích znamienkach. S veľkou začiatočnou literou káže písať vlastné, „krstewné“ mená, „přjgmenj“, „wážnegssj Gména“ a „po Punktě prwnj literu“ („*Filozof*, *Kantor*, ... *Mateg*, *ne mateg!* ...). (S. 255.) — Čo sa týka rozdeľovacích znamienok, Lešák ich súhrnne nazýva „znamenj k snadněgssj mu pjsma čjtánj a vmyslu pochopenj dopomáhagjé“. V ďalšom výklade potom Lešák interpunkčné znamienka rozpisuje a podáva ich názvy,²⁰ vždy s krátkym poučením o používaní toho-ktorého znamienka. Čiarku nazýva „komma

¹⁶ „Nepjss *Buch* na mjsto *Búh*, ani *Boský* na mjsto *Božský*, proč: přjčinu sám snadno pochopjss“ — dodáva tu Lešák. Ináč písanie *ú* v imperatíve bolo zaužívané i v tzv. jezuitskej slovenčine trnavských vydání z týchto čias. Pozri napr. M. Bernardičová, „Začátkové Latinského a Slowenského Gazyku. Wytisštěné w Trnawě, Roku 1777“, Jazykovedný sborník I—II, 1946—1947, 426.

¹⁷ „Slowá od *wy-* počjnagjé, gak též slowjčko *ney*, wždycky *y* magú; tak: *wykladam*, *wybjram*, *neywjc*, *neylepssj*, *neymúdrégssj*, *ne* pak: *negwjc*, *negmúdrégssj*, etc.“

¹⁸ „Gména wycházegjé: *áb*, *ác*, *áč*, *ád*, *ák*, *ál*, *ám*, *án*, *áp*, *ár*, *áš*, *áz*, *ába*, *áce*, *áček*, *ádk*, *ádce*, *ádko*, *ádo*, *álek*, *áně*, *ánce*, *ánj*, *ánek*, *ára*, *árek*, *árka*, *árna*, *átka*, *ástka*, *átek*, *áva*, *ázda*, *ázk*, *ázen*, akcentowné *á* téměř wždycky potrebúg.“ (255)

¹⁹ „Nedostatek sámöznegjých doplňugú litery *l*, *m*, *n*, *r*, tak: *Smrt*, *prst*, *plnjm*, etc. protož nepjss *Smert*, ale *Smrt*, *ne pelnjm*, ale *plnjm*, etc.“ (255)

²⁰ Porov. tiež u V. Vážneho, c. d., 404.

neb sstrichla“, bodkočiarku „semikolon aneb punktovaná sstrichla“, dvojbodku „kolon aneb dwognásobný punkt“, bodku „punkt“, zátvorky „paren-tezys aneb zatworenj“, otáznik „otázka“, výkričník „wykřiknutj“ a spojovník „přetrhnutj“. (S. 255—257.) — V závěre poslední a najdlhší kapitoly „Spůsobu“ autor uvádí návod, aké pauzy má „dokonalý Čtenář“ robít „wzlasťe při zgewném čtánj“ podľa jednotlivých rozdeľovacích znamienok.²¹

Ako sme už čiastočne uviedli, obsahuje Lešákov „Spůsob Slowenského Pjsma“ i niektoré zväčša podľa latinčiny a nemčiny kalkované jazykovedné termíny. Okrem termínov *litera* (i vo význame hlásky), *samoznejicá*, *spolu-znejicá*, *sylaba* sú to latinské alebo poslovenčené názvy: *jméno* (= podstatné meno), *adjektivum*, *participium*, *infinitivus*, *přirovnávaní* a *wyvyšování* (podľa latinských termínov comparativus a superlativus), *slovo rozkazující* (podľa termínu imperatív), *větší počet* (podľa pluralis, Mehrzahl), *řečy údy* (vo význame čiastky reči), *předsewtzj* (= weta).

Pravda, sám autor *Umění počtu* tak v dodatku o spôsobe slowenského písma čiže písania, ako aj v ostatnom texte knižky mnohokrát hreší proti svojim ortografickým pravidlám.²²

Pokiaľ ide o písanie *y*, píše Lešák túto literu najdôslednejšie po *s*, *z* a *c*, takže v tejto veci sa proti danému pravidlu skoro ani chyby nedopustil. Proti 1. bodu svojich pravopisných pravidiel prehršuje sa však tým, že po *č* v texte knižky dôsledne píše *y* v tvare *řečy*. Tak isto dôsledne — v danom prípade podľa stredoslowenskej výslovnosti — píše zas *i* namiesto náležitého *y* po *t* v číslovke *čtjři*, napr. *při čtjřech numeráw, čtjři sto, na čtjř ohnisťech* atď. Po *k* píše chybné *i* miesto *y*, napríklad vo výrazoch nárečového typu *w knjžěčki tegto* — popri *při prawég ruky, k prawég ruky* a pod., po *l* napr. v tvare vokatívu *máw milý prjtely*, po *m* napríklad vo väzbe *w zemy*, po *n* napr. v slove *Bilioni*, po *t* ešte napr. i v predložkovej väzbe *bez tichto znamenj* — tu asi vplyvom českého tvaru *těchto*, podobne ako vo výraze *mezy tím*, ak možno tento tvar pokladať za slowenský (často sa totiž aj inde v spise porušuje kvantita), ďalej po *v* napr. v tvare *s temito slovi*, v slove *wawyňadla*, v tvare nom. pl. *infinitivi* (možno podľa latinčiny), v slove *neywiffj* atď. Kolísanie pozorujeme tu v písaní *ryf* i *rjf* a pod.

Autor knižky *Umění počtu* asi v tretine prípadov zanedbáva pravidlo o písaní litery *ř*, ktorú využíva veľmi nedôsledne. Píše napr. *potřebugeme, potřebüg, potřebuge*, ale i *nepotreba* (veľmi často); píše *tři, řjcati. řečy* a pod.,

²¹ „**Při Komma** , zastawuge hlas, pokud se může powěděti, — goden. Při Semikolon : — geden, dwa. Při Kolon : — geden, dwa, tři. Při Punktě : — geden, dwa, tři, čtjři. Řeč mezy zatworenú, gakžto k předsewtzj méneg patřjčj, rychlegssjm a tichssjm hlasem čjtá. Při Otázce ? hlas máličko pozdwihuge. Při Wykřiknutj ! podlé rozdjlného hnutj hlas řjdj.“ (257 a 258).

²² Tak potvrdzuje svoje slová povedané na začiatku „Spůsobu“, že „v geden Pjsař sám s sebú se nesrownáwá, neb té gisté slowá hned tak, hned ginak pjsse“ (250). — Porov. pozn. 7.

ale aj *rjkagu, rekni, rjkati, nerjká, rekne*, ďalej napr. *zrjdka, zatworené*, alebo nenáležíte *faktoř* a pod., no vždy zas *Ondreg, Ondregowi* atď.; píše *tri bilioni* a hneď zas *tri bilioni* (!) a pod. Pomerne najďodslednejšie používa sa litera *ř* práve v druhej časti knižky (v „Spůsobe“), najmä v ustálených výrazoch, ako *předmluwa, ku přjkladu*, v rôznych príkladoch, najmä tradovaných, ako *hořké pitj, mnohé bitj*, v termínoch, ako *připogenj, přirownáwanj, předsewzetj*, v predložkách, ako *w prostřed slowa, před a prostřed slowa, při* a pod.

Aj literu *ě* používa Lešák pomerne najďodslednejšie (tak v „Spůsobe“, ako aj v ostatnom texte knižky) v rôznych zaužívaných a šablónovitých prípadoch, slovách, zvratoch, ako napr. *vměnj, wěc, wyswětlenj, pět, wětssj, člowěka, měkkého, měkssého, s potěssenjm, směle, dvě, w wětssjm počtě, po Punktě, Swědectwj, dělám, dělajjcy, rozděluge* a pod. Veľké kolísanie však pozorujeme v používaní grafémy *ě* po perniciach a menovite na označenie mäkkosti predchádzajúcich spoluhlások *d, t, n*, takže sa v mäkkých slabikách píše často *de, te, ne* — popri *dě, tě, ně*, ako napr. *wedeti, očitě wideti gest, nekdo, s temito, na techto, po wčinených, po wčinenég, wvěděné*(!), *w sebe, sám sebe, nekteré, samoznegjčé, o pjsme, méneg* atď., ale vyskytuje sa tu i v tvare *powstaně*.

Ako v pravopise, tak aj v hláskosloví, v gramatickej stavbe i v slovníku analyzovaného dielka prenikajú sa vzájomne štyri jazykové normy: čeština, kultúrna západoslovenčina, stredoslovenský interdialekt a napokon i niektoré nárečové prvky. Na pozadí českej spisovnej normy a kultúrnej západoslovenčiny vynímajú sa v knihe najmä elementy typu stredoslovenského aj východoslovenského, a to i úzko nárečové. Český jazykový základ je najzachovanejší z pochopiteľných dôvodov práve v „Spůsobe slovenského písma“, kým v ostatných partiách knihy sa česká jazyková osnova voľnejšie porušuje najrozmanitejšími slovakizmami.

Český základ slovenského jazyka spisovného z tretej štvrtiny osemnásteho storočia sa u Lešáka jednoznačne prejavuje najsamprv v hláskoslovných javoch reprezentovaných takými príkladmi, ako *vměnj, wěc, wyswětlenj, těžko, běh, směle; dcera, cjsař; neylepssj, neymilegssj; slitowanj, ak. lidy* (sic!); *gisté, gméno; deset; byli; obráčených; přjklad, předmluwa; dům* a pod. Hláskoslovné i tvaroslovné prvky českého jazyka sú dobre doložené v prípadoch: *bratra, djtě, z Wjdně, pjsařů, spůsobů, podlé w počtech dokonalých Mistrů důmněnj* (!), *hřjssnjkiw, učitelům; hořké, wětssj, jak známo jest; wsse giné, ze wsseho, žádného, něco, k sobě, tobě* — popri *sebe, tebe; kolik, tolik, dvě prwnj, čtwrt, čtwrté, třetj, šesté, sedmé, osmé; býti, dáti, deg, řjđj, dělám, wybjrám, se potřebuge, se wslowiti, rozeznává, klade se, se nacházj, se nesrownává, ponechává, željm, gsem, přecházjme, milugjcy, s následugjcyj* atď. Mnoho je tu zaužívaných a pevne sa držiacich českých lexikálnych prvkov, ako sú napríklad: *přjgmenj, vkráčenj, vměnj, wžitek; cizozemský; odtud, tehdy, zde, protož, když, kdyby, neb, aneb, anebožto, nežli, ačkoli, gen, pak, gakžto, wssaknicméneg* (!) a pod. České sú aj

zaužívané a vtedy bežné tituly na konci knižky.²³ — Dôsledne sa v spisku používa prehlasovaná participiálna prípona *-íc* —, ako napríklad v slovách *následugjcé, samoznegjca* a pod. Autor o tom podáva výklad v kapitolke (4. na s. 252.) o písaní dlhého *i* (*dlúhéj*), ktoré žiada písať „v gménách vycházegjých na *j*, tak: *Slitowánj, Panstwj*, etc.“ (porov. vyššie *pitj, bitj* a pozn. 14), ďalej „v wywysowánj: *lepssj, neylepssj, milegssj, neymilegssj*“ a „v participiách vycházegjých na *-jcy*, tak: *milugjcy, milugjc, dëlagjcy, dëlagjc*, etc.“ — teda vlastne aj v prechodníkoch na *-ic* (*-jc*).

Kultúrna západoslovenčina vystupuje v Lešákovom diele do popredia napr. v tvaroch *čjtánj, haljre, srdcá, čárkách, pjssú, mohel, zkosá, musá, méneg, a tak dáleg, nemohúce, powzbudzugjcé, horliwég, pjsati wj, rečám atď.* Všeobecnejšie slovakizujúce je dôsledné nahrádzanie — v zmysle vysloveného pravidla — českého diftongu *au* slovenskou dlhou (no často i krátkou) samohláskou *ú* (resp. *u*), ako je to napríklad v dokladoch: *súdce, poslužití, dlúhé, gsú i gsu, odlúčiti, s tuto mu pracičku, nemalú* atď., ako aj neprehlasované tvary v koncovke 3. os. pl. prítomníka typu *proukážú, kúpugú* (sic!), *skusugú, musejú, nasledugú a pod.* Tvary 3. os. singuláru prít. času na *-í* sú však dôsledne zhodné s češtinou; napr. *slúžj, newj* atď. Ku kultúrnej západoslovenčine a stredoslovenskému interdialektu sa hlásia mnohé ďalšie doklady, ako: *slúžití, súdil, wykladám, múdrost, wedeti, Peter, Ondreg, Kragčjk, Ssrobár, lúka, kúpil, súkna, do Rjmu, Arméníu, Perzyu, dussu, slowá, w slowách, zem, adiciu, pod liniu, sstrichlu, tabulu, dělítela, w tego, wssecy, rownú, pytağoregskú, té gisté slowá, tichssjm, desat, sseststo, osemsto, sedem, s gedneho, čjtag, magú, doplňugú, odwrátit, w tlačených knihách, potřebugem, pamatati, napjsati, pjtati (!), rátati, odrátuge, býwagú, vssigú, dreworúbači, narábagú, magu, rownaké, okrem, hore, dole, robotníkúw, proba, zbožj, klincúw, sgednal, spústiti atď.*

Vplyv stredoslovenčiny a možno aj východoslovenčiny (ako už i v mnohých predchádzajúcich dokladoch) preráža u Lešáka ďalej napríklad aj v skracovaní dĺžok v českých menných tvaroch adjektívnych, ako: *obžalowan, citowan, zdraw* a pod.

V knižke Juraja Lešáka je i mnoho čírych dialektizmov, hlavne západoslovenských a stredoslovenských, ako sú napríklad tieto výrazy a slová: *w knjžečki tego, k prawég ruky, při prawég ruky, nuter, po dwùch, masso, pút, minut, gen. pl. minutú, prwssé, prwssj, radneg, potem, merkowati, holba, gen. pl. holbý, okow, interes, porcia, pecen, mentýk, towaru, slimák, faktor (i faktoř!) nebožto vrchnj Spráwce, měrica, měcka, fertál, oktál, kantry, isspánũm, mnjsskám a i.*

²³ Napríklad: „Řjmskému Pápežy (!): Negswětěgssj Otče! Řjmskému Cýsaři: Neymilostiwégssj, Neynepremoženégssj, Neydústognégssj Cýsaři!“ Alebo: „Biskupu: Gegich Eksštelencia, Oswjcenost, Welikomožnost!“ ... „Řeholníkũm: Welebný, dwog-Ctihodný Otče!“ atď. — No i tu sú mnohé slovakizmy: „Hraběti aneb Grofu“; „Báronu nebožto Slobodnému Pánu“; „Stoličnému Wice-Isspánu, a znamenitým Zemanům“; „Řeholnjm Pannám aneb Mnjsskám“ atď. (258—259.)

Kým Lešákov slovník poukazuje skôr na nárečovú oblasť stredného a západného Slovenska, zatiaľ hlavne množstvo dokladov na hodne zanedbávanú kvantitu samohlások v *Umění počtu* by mohlo svedčiť i o pravdepodobnom východoslovenskom vplyve či prasto o vplyve nárečia, v ktorom kvantita vokálov nemá zásadnú významotvornú funkciu.

Lešákov „Spůsob Slowenského Pjsma“, dodatkovú časť jeho knižky „Vměňj Počtu“, možno zaradiť medzi slovakizujúce pravopisno-gramatické príručky, ktorých rad začína sa známou Masníkovou Zprávou písma slovenského z roku 1696 a vyvrcholuje v pravopisných pravidlách a v gramatike Antona Bernoláka. Otázka súvislostí v rade pravopisno-gramatických pomôcok a príručiek slovenských z konca 17. a hlavne troch štvrtín 18. storočia by si vyžadovala dôkladné osvetlenie, čím by sa spresnil i význam Lešákovkej práce, ktorá vo svojom celku ako pamiatka jazyková dokazuje veľmi názorne prenikanie kultúrnej západoslovenčiny a stredoslovenčiny aj do vedecko-popularizačnej literatúry v čase tesne pred vystúpením Bernoláka a jeho školy.²⁴ Svojou slovacitou predstihuje v niektorých svojich prvkoch podobné výtvory preniknuté vplyvmi hlavne západoslovenčiny, vydané vtedy v kultúrnom centre trnavskom, ktoré občas pôsobilo edične i na slovenský východ.²⁵ V určitom zmysle teda i jazyk Lešákovkej knižky *Vměňj Počtu* znamená ďalší krôčik k bernoláčkine, k spisovnej slovenčine.

---

²⁴ Porov. napr. E. Pauliny, *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry*. O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 110; *Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny*. Československé prednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 37—48; odpoveď na otázku o špecifčnosti literárneho bilingvizmu v dejinách slovanských národov v Sborniku otvetov na voprosy po jazykoznaniju, Moskva 1958, 21—23.

²⁵ Napríklad „Začátkové latinského a slowenského gazyka, ku kterým gsu wěil znouw pridane nekeré modlitky a naučenj wryj krestjanskég. W Kossicach 1763. Wytisštěné w impr. Academickég. 8°“, ako uvádza M. Bernardičová v c. d. na s. 423, odvolávajúc sa na Riznerovu Bibliografiju písomníctva slovenského. Diel III. L—O, 47.

ПРАВИЛА СЛОВАЦКОГО ПИСЬМА 1775-ГО ГОДА

В статье дается краткий анализ произведения «Искусство счета», написанного учителем Юрием Лешаком и изданного в Братиславе — Прессбурге в 1775-ом году, — в частности его приложения, которому автор первого словацкого руководства по арифметике дал название «Способ словацкого письма». В девяти параграфах «Способа» Ю. Лешак изложил главнейшие правила письма того литературного языка, которым словаки пользовались в начале второй половины 18-го века, т. е. чешского литературного языка, подвергшегося уже сильному влиянию западнословацкого культурного языка, среднесловацкого интердиалекта и вообще среднесловацких местных говоров, а — по всей вероятности — также восточнословацкого наречия. Автор статьи анализирует эти разнообразные влияния на словацкий литературный язык того времени по материалам изучаемого сочинения и считает, что книга Юрия Лешака, в особенности вторая из трех ее частей (первая из них — «Искусство счета», вторая — «Способ словацкого письма» и третья — «Титулованный способ») является после расуждения о словацком письме, изданного в 1696-ом году Т. Масником, и после трактата о словацком правописании и грамматике, написанного на латинском языке в 1763-ем году Р. Гадвабным, — дальнейшим, хотя и очень небольшим, шагом на пути к самостоятельному словацкому литературному языку, основоположниками которого были Антон Бернолак и Людвиг Штур.

Týmto príspevkom začíname diskusiu o problémoch pripravovaného slovenského jazykového atlasu. Diskusiu o tejto problematike pokladáme za veľmi dôležitú, pretože je nevyhnutné objasniť si všestranne všetko, čo s koncepciou slovenského jazykového atlasu súvisí. Bolo by žiadatelne, aby svoje osobné stanoviská vyslovilo v tejto veci čím viacej slovenských jazykovedcov.

Redakcia

JOZEF ŠTOLC

KU KONCEPCII ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA

1. Úlohou atlasu slovenského jazyka je podrobne a dokumentárne na mapách zobraziť dnešnú zemepisnú situáciu nárečových javov¹ na súvislom území slovenského jazyka a tak prispieť k poznaniu jeho vývinu.²

Atlas bude poukazovať na vzťahy medzi jednotlivými nárečiami a nárečovými skupinami so zreteľom na spoločný jazykový základ a na prvky nárečového členenia.³

Jazykové údaje atlasu sa budú môcť konfrontovať s historickými, kolonizačnými, hospodárskymi, kultúrnymi a inými faktmi, ktoré vplývali na priebeh jazykových zmien a od ktorých záviseli a závisia diferenciacné, resp. nivelizačné procesy. Údaje tohto charakteru sa znázornia na tzv. pomocných mapách.

Takto slovenský jazykový atlas prispeje k osvetleniu dejín slovenského jazyka, dejín slovenského etnika a kultúrnych dejín rôznych krajov.⁴

Zemepisná situácia jazykových javov slúži predovšetkým historickému výkladu. Každý jav, ktorý je zemepisne členený a ktorý môže byť predmetom kartografického spracovania, je jav historický. Slová *voda*, *ruka*, *noha*, *strom* sú na celom území slovenského jazyka rovnaké. Preto ich nemožno mapovať. No fakt, že sú na celom území rovnaké, má svoju jazykovozemepisnú hodnotu. Nediferencované javy hláskoslovného a gramatického systému i slovníka tvoria spoločný základ. Diferencované javy sú organickou súčasťou spoločného základu, vyrastajú z neho a možno ich navzájom porovnávať len preto, že majú spoločný základ. Ich jazykovozemepisné spracovanie vedie k poznávaniu príčin, motívov a tendencií jazykových zmien.

2. Jazykový atlas ako lingvistické dielo má tvoriť organický celok.⁵ Ohraničuje

¹ Porov. B. Havránek, *K české dialektologii*, Listy filologické 51, 1924, 341. — R. I. Avanesov, *O atlasie gvarovym jazyka rosyjskogo i jeho podstavach teoretických*, Poradnik jazykovy 1958, 97—110, najmä 98.

² Porov. W. Doroszewski, *Z zagadnień kartografii lingwistycznej*, Archeologia Polski, t. II, 2, 234.

³ Porov. V. M. Žirmunskij, *Nemeckaja dialektologija*, Moskva 1956, 3.

⁴ Porov. A. Kellner, *Úvod do dialektologie*, Praha 1954, 57. — W. Doroszewski, l. c., 237.

⁵ Na dôležitosť vnútorného usporiadania atlasu so zreteľom na interpretáciu máp upozorňuje V. Vážný, *K otázke jazykového atlasu zemí českých*, Slovo a slovesnost XVI, 1955, 172.

nárečové javy s poukazom na vnútornú súvislosť s celým radom ďalších javov. Zakreslené hranice nárečových odlišností vedú k chápaniu odlišností ako súčasti celku na pozadí spoločných črt a vyznačujú zemepisnú súvislosť nárečových javov ako jednotiek systému.⁶

Dokonalosť atlasu a jednotlivých máp sa meria podľa toho, ako sú vystihnuté jednotlivé javy ako súčasti celku, ako je na nich vypointovaný jazykový problém, ktorý je v danej situácii dôležitý.

Jazyková mapa sama osebe zobrazuje zemepisnú situáciu jazykovej skutočnosti staticky. Dynamickosť získava pri zaradení do súvislosti s inými mapami zaznačujúcimi problematiku toho istého javu alebo javov, ku ktorým má historický alebo štruktúrny vzťah.⁷

Tieto postuláty majú dosah pre základný charakter atlasu. Má byť koncipovaný ako atlas systémových gramatických javov i ako atlas lexikálny. Nemožno zanedbať ani jednu, ani druhú z dvoch základných zložiek jazyka.

3. V atlase sa zachytí nárečový stav, ako sa prejavuje v reči staršej generácie. Ale bude sa, pokiaľ to bude možné a účelné, brať zreteľ na pohyb zmien v generačných vrstvách, zmien vyvolaných nivelizačným pôsobením krajových nárečí a spisovného jazyka. Budú sa sledovať archaické prvky so zreteľom na to, či zanikajú a či sa uplatňujú ako prostriedky štylistické. Dôležité je rozlišovať prvky systémové od nesystémových, prvky, ktoré sa naplno využívajú, od prvkov, ktoré sú zmeravené, izolované, ako napr. lexikalizované gramatické tvary, frazeologizované slovné spojenia atď.

Pri zachycovaní zložitej situácie jazykových javov, ktorá sa prejavuje vo vertikálnom členení jazykovej skutočnosti, napr. podľa generačných vrstiev zamestnaneckých odborov, spoločenských vrstiev a pod., možno naraziť na ťažkosti, ktoré vôbec nebude možno riešiť kartograficky. Tieto ťažkosti vyplývajú však zo spoločensko-dynamického charakteru jazykových faktorov.⁸

I keď v atlase nemožno tieto aspekty a okolnosti zanedbať, treba si uvedomiť, že zobrazovacie možnosti jazykového zemepisu nie sú neobmedzené. Jazykový zemepis môže zobrazovať situáciu jazykových javov na mape iba plošne. Mapa svojou povahou sa nehodí pre zobrazovanie vertikálnej členitosti. Jazykovú členitosť podľa generačných vrstiev, zamestnaneckých odborov a iných spoločenských záujmových skupín treba mať na zreteli, ale pri kartografovaní si treba uvedomiť, že sa tým vnaša nielen druhý, vertikálny rozmer, ale nevyhnutne aj rozmer tretí, časový. Autor mapy by musel na mape pracovať súčasne s tromi navzájom sa krížiacimi rovinami. Vertikálne členenie totiž obsahuje v sebe aj diferencie, ktoré sa hodnotia ako časove staršie a novšie prvky.

Jazykové javy diferencované v čase a spoločensky treba dávať do súvislosti s javmi zemepisne členenými. Poukáže sa na ne v komentári k mapám.⁹ Mnoho

⁶ Porov. R. I. Avanesov, l. c., 98.

⁷ Porov. R. I. Avanesov, l. c., 100.

⁸ Porov. W. Doroszewski, l. c., 237.

⁹ O význame a dôležitosti týchto vecí a súčasne o ťažkostiach pri ich zachytení na mapu pozri B. Havránek, *K historické dialektologii*, Slovo a slovesnosť XVI, 1955, 157. — Štylistická, generačná, archaická, vrstvom a iná rozčlenenosť sa vyznačuje v maďarskom ukážkovom atlase *Mutatvány a magyar nyelvátalasz próbagyjűtéséből*. Szerkesztő Bárczi Géza, Budapest 1947. Zoznam značiek na str. X. Na niektorých mapách sa značky používajú, ale nijako neprispievajú k prehľadnosti mapy. — V *Malom atlase gvar polskich* Wrocław-Kraków I, 1957; II, 1959 sa zanikajúce názvy označujú krížikom.

takýchto javov treba však ponechať monografickému spracovaniu menších území a krajov.¹⁰

4. Východiskom prác na atlase slovenského jazyka je materiál, ktorý zozbieral kolektív spolupracovníkov Ústavu slovenského jazyka SAV v rokoch 1947—1951 podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí (Atlas slovenského jazyka).¹¹ Za päť rokov sa vyplnil dotazník skoro vo všetkých slovenských obciach (2400—2600 dotazníkov). Dotazník má asi 2000 hesiel (slov, resp. tvarov slov). Snahou bolo získať materiál z každej slovenskej obce. Explorátormi boli poslucháči slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Výkon explorátorov, ktorých bolo asi 100, nebol rovnaký ani čo do množstva, ani čo do kvality pracovnej účasti.

Získaný materiál možno brať ako východisko prác na atlase, ale rozumná rezervovanosť pri posudzovaní spoľahlivosti jednotlivých zápisov je žiadúca. Niektoré údaje treba overiť a doplniť.

K doplňovaciemu a overovaciemu výskumu sa pristupuje síce s 10—15 ročným oneskorením, ale nemožno ho vynechať. Obavy, že by sa tu porušila časová rovnodosť materiálu, nie sú odôvodnené.¹² Výskumnú akciu, resp. prácu v teréne nemožno nikdy pokladať za uzavretú. Počas práce na koncipovaní atlasu bude musieť byť styk autorov so živým nárečovým prostredím veľmi úzky, pružný a neprestajný.

5. Obsah atlasu slovenského jazyka, resp. postup prác na jeho realizácii určuje okolnosť, že v dotazníku z r. 1947 sa vyčerpáva podrobnejšie problematika javov hláskoslovných a tvaroslovných (flektných). Slovníkových javov je pomerne málo. Problematika slovotvorná a syntaktická sa vlastne nepreberá. To určuje postup prác na našom atlase a jeho základné rozdelenie.¹³

Materiál, ktorý môže slúžiť pre spracovanie hláskoslovnej a tvaroslovnej časti atlasu slovenského jazyka, je značne bohatý. Preto teraz bezprostredne možno konceptne pracovať na hláskoslovnej a tvaroslovnej časti atlasu. K spracovaniu tvorenia slov, syntaxe a slovníka bude možno pristúpiť po systematickom výskume. (O tom v bode 14.)

Predbežná analýza materiálu ukazuje, že veľká väčšina hesiel sa dá mapovať. Ale súčasne sa ukazuje, že nebude potrebné mapovať všetky heslá. Percento nemapovateľných javov, ale ináč pracovne využiteľných, je pri dotazníkových akciách

¹⁰ Pozri F. Wrede, *Deutscher Sprachatlas*, Marburg 1926, Text zur 1. Lieferung.

¹¹ Zostavili E. Pauliny a J. Štole, vydala SAV v Bratislave 1947. — Pozri aj J. Štole, *Atlas slovenského jazyka*, Lingv. slov. IV—VI, 1946—48, 427—432; — *O súčasnej slovenskej dialektológii*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 7—18, najmä 9—10; — *Nekotoryje voprosy obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa i atlasa slovacckogo jazyka*, Voprosy jazykoznanija 1960, 3—11; — *Slovenská dialektológia v rokoch 1945—1960*, Jazykovedný časopis XI, 1960, 175—187, najmä 178—180.

¹² K. Jaberg za časove rovnorodý pokladá materiál zozbieraný v rozpätí pôsobnosti jednej generácie, t. j. 25 rokov. V tomto období by sa mal nárečový materiál získať a spracovať, ako požaduje V. Vážný, Sborník Matice slovenskej 1930, 166 a Slovo a slovesnosť XVI, 172. — Z tejto stránky pozoruhodná je práca *Malého atlasu gwar polskich*. Materiálový fond, získaný pri výskume v 100 bodoch po r. 1950, sa doplnia materiálom zo starších prác M. Maleckého—K. Nitscha, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* (1934) a Z. Stiebera, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łeczyckiego i sieradzkiego* (1933), ba aj z Karłowiczovho *Słownika gwar polskich* (1900 až 1911) a z rôznych materiálov zobratých už koncom XIX. storočia. Časové rozpätie tohto poľského materiálu ďaleko presahuje Jabergovo pracovné rozpätie jednej generácie. Východiskovým materiálom však je aj v poľskom atlase materiál novší.

¹³ W. Doroszewski, l. c., 235, upozorňuje, že od obsahu dotazníka závisí charakter materiálu, takže celá ďalšia práca, jej obsah i priebeh je daný už vlastne dotazníkom.

niekedy dost veľké. S tým sa ráta pri každom takomto podujatí.¹⁴ Mnoho hesiel má rovnakú zemepisnú situáciu, takže v takýchto prípadoch sa zmapuje iba jedno heslo (ako reprezentant) a v komentári sa uvedie, ktoré heslá majú ešte celkom takúto situáciu. Takto sa počet mapovaných hesiel zredukuje. V atlase bude možno zachytiť asi 400 hláskoslovných a 400 tvaroslovných hesiel. Na základe existujúceho materiálu možno zmapovať ešte asi 100 hesiel slovníkových a asi 100 hesiel s inými roztrúsenými (hláskoslovnými i tvaroslovnými) okrajovými javmi.¹⁵

Materiálová úplnosť priamo podporuje istotu a všeobecnú platnosť teoretických záverov. Preto snažiť sa vyčerpávať materiál do úplnosti je odôvodnená vec.

Vnútorne sa bude atlas členiť podľa jazykového systému. Hláskoslovná časť bude rozdelená ako obyčajne na vokalizmus a konsonantizmus. Ďalej sa bude členiť podľa hláskoslovných javov v sérii máp. Jedna séria sa venuje istému hláskoslovnému javu (procesu), reprezentovanému konkrétnymi slovami v dnešnom nárečovom znení. Jeho diferencie poukazujú na historický vývin celého javu. Série máp sa venujú napr. jerovým striedniciam, vkladným samohláskam, vokalizácii slabického *r*, *l*, striedniciam za nosovku *ɛ* a za mäkké 'a' a s tým súvisiacej zmene *e* > *a*, resp. *a* > *e*, diftongizácii *e* > *ie*, *o* > *uo* a monoftongizácii (úžieniu) *ie* > *i*, *uo* > *ú*, problematike tvrdnutia *t*, *d*, *ň*, *l* > *t*, *d*, *n*, *l*, zmene *t*, *d* > *c*, *z* atď.

Prvoradá pozornosť sa venuje javom a procesom, ktoré sú príznačné pre slovenčinu ako celok.

Do atlasu sa nepojmú hláskoslovné javy v slovách, prevzatých ako lexikálie v hláskoslovnej forme, ktorá je v slovenčine nesystémová. Napríklad v hláskoslovnej časti celoslovenského atlasu nebudú heslá vo východoslovenskom znení *chlop*, *plokac*, *smrod*, pretože tieto slová boli prevzaté z poľštiny v hotovej hláskoslovnej podobe, ktorá nijako neovplyvnila zmenu celého systému vo východnej slovenčine. Také isté lexikálne prevzatia sú aj východoslovenské slová *džad*, *čolo*, *pčola*. Taký charakter majú aj iné prevzatia, ako napr. *dad* (z pol. *dziad*) na strednom Slovensku. Keďže takéto ojedinelé javy nemožno pričleniť k domácim systémovým javom, v slovenskom atlase nemajú miesta. Treba sa s nimi zaoberať v lokálnych monografiách.¹⁶

Tvaroslovná časť (flexia) bude rozdelená na skloňovanie a časovanie. V skloňovaní sa zachytia rozdielnosti pri pádových formách, ako sa javia predovšetkým v znení prípon, v tvorení tvarov podľa zloženého i menného skloňovania, rozdiely vo vyjadrovaní rodu, resp. zanikanie rodu, čísla atď. Tvaroslovná problematika je v slovenských nárečiach značne bohatá a zložitá. V slovenských nárečiach sa prekonal dost ďalekosiahly vývin od praslovanského základu. Bohaté vyrovnania, preskupenie typov, zánik tvarov a nové tvaroslovné zoskupenie je vďačným predmetom jazykozemepisného spracovania.

6. Atlas slovenského jazyka prináša materiál k jednotlivým častiam jazykovej sústavy slovenských nárečí. V zásade možno rozlišovať dve oblasti, ktoré svojou

¹⁴ Z. Stieber, *O projekcie ogólnostowiańskiego atlasu dialektologicznego*, Slavjanskaja filologija, Sbornik statej I, Moskva 1958, 131, navrhuje pre slovenský jazykový atlas až 3000 otázok a hovorí, že sa až po ankete ukáže, ktoré heslá sa budú mapovať. Podľa doterajších skúseností, hovorí, asi jedna tretina materiálu sa nedá mapovať.

¹⁵ V. Vážný, *O počátcích jazykového zeměpisu na Slovensku*, Sborník Matice slov. VII, 1929, 140—142 proponoval pre svoj sondačný atlas 224 máp hláskoslovných, tvaroslovných i slovníkových. Počas vojny sa zamýšľalo urobiť výskum a vyhotoviť atlas so 437 heslami, resp. mapami. Na 1000 mapách, ktoré by sa dali vyhotoviť z nášho materiálu, by sa zachytila situácia hláskoslovná a tvaroslovná omnoho podrobnejšie.

¹⁶ Tak aj F. Wrede, l. c., 11; — *Maty atlas gwar polskich* a iné atlasové diela.

povahou sú relatívne autonómne, a to oblasť gramatického systému a oblasť slovnej zásoby.

Oblasť gramatického systému sa vyznačuje ohraničenosťou prostriedkov a systémové vzťahy majú pre charakter jazyka obdobný význam ako vzťahy veličín v geometrickom telese.

Medzi prvkami slovnej zásoby platia celkom iné vzťahy ako medzi prvkami gramatickej stavby. Bolo by ich možno porovnať so vzťahmi aritmetickými.

Existencia istého gramatického javu na istom území nepredpokladá existenciu istého lexikálno-sémantického javu na tom istom území ani naopak. Hranice javov lexikálno-sémantických sa nevyhnutne nezhodujú s hranicami fonetických a gramatických javov.¹⁷ Preto netreba gramatický systém a slovnú zásobu ako svojou konštitúciou odlišné oblasti jazyka navzájom pri kartografickej práci na atlase viazať. Gramatické javy treba skúmať a kartografovať na samostatných mapách a lexikálne tiež na samostatných mapách.

Koncepcia jazykového atlasu len ako atlasu lexikálno-sémantického je jednostranná a svojou povahou upína bádateľský záujem na oblasť národopisnú a kultúrno-historickú v omnoho väčšej miere ako na vnútorný systém jazyka. Slovná zásoba poukazuje na vzťahy jazyka k mimojazykovej skutočnosti v nepomerne väčšej miere a v inom zmysle ako gramatická stavba. Lexikálno-sémantický atlas podáva materiál ku štúdiu gramatického systému nesústavne, úryvkovite, len ako vedľajšiu vec, ktorá nie je v strede jeho záujmu. Táto koncepcia atlasu nekladie si za úlohu systematicky skúmať oblasť jazykovej sústavy, ktorá pre kvalitatívnu charakteristiku jazyka vo vzťahu k okolitým jazykom, resp. nárečiam má podstatný význam.¹⁸

7. Atlas slovenského jazyka možno zatiaľ koncipovať ako atlas (vlastne časť atlasu) hláskoslovných a tvaroslovných javov. Nemôže to byť atlas slov, na ktorých sa komplexne zachytia hláskoslovné, tvaroslovné, lexikálne i sémantické odlišnosti popolu.

V strede lexikálneho záujmu stojí slovo proti slovu alebo význam proti významu ako jednoduchý a ďalej už nedeliteľný element proti inému elementu toho istého charakteru. Z lexikálneho hľadiska je znenie *dedina* — *dedina* — *zezina* alebo znenie *dĕjuka* — *d'jouka* — *ďivka* — *ziefka* — *zefka* — *zifka* nie dôležitá vec. Etymologicky a významovo sú to vždy tie isté slová. Ako lexikálny jav sú teda nediferencované a nemapovateľné. Z jazykovozemepisného hľadiska možno o nich povedať len to, že na celom skúmanom území sa slovo vyskytuje a že všade má rovnaký význam.

Lexikálna diferencovanosť je tam, kde proti jednému slovu stojí etymologicky iné slovo, ako napr.: *jačmeň* — *jarec*, *žito* — *raž*, *mech* — *vrece*, *ďateľina* — *trojka* — *trebič* — *trebikoňina*. Z hľadiska lexikálneho nie je dôležité, že slovo *jačmeň* má aj

¹⁷ Upozornil na to A. Lamprecht, *Storník otvete na voprosy po jazykoznaniju*, Moskva 1938. Veprcs No 26, 233.

¹⁸ *Malý atlas gwar polskich* je koncipovaný v zásade ako atlas lexikálno-sémantický. K. Nitsch ako vedúci si bol toho dobre vedieť a v úvode k I. zv. (str. XXI) poukazuje, že to znamená, že by nárečový atlas bol totálny s atlasom etnografickým. V nárečovom atlase, hovorí, popri mapách slov sú aj mapy gramatické a aj na mapách slov sa zachycuje mnoho fonetických i morfológických pcdčb, ktoré sa v etnografickom atlase nezachycujú. — V komentári k II. zv. (VII) sa uvádza, že sa v úvode k I. zv. povedalo (K. Nitsch, XVI), že všeobecne známa geografia systémových fonetických javov (pochyľovanie, mazurovanie a pcd.) sa na lexikálnych mapách nezakrešuje. V II. zv. sa od tejto zásady vedec ustupuje s pripomenutím, že táto tendencia sa udrží aj naďalej. — Vidno, že redakcia MAGP si uvedomila nedostatočnosť lexikálno-sémantickej koncepcie atlasu, keď po smrti prof. K. Nitscha čiastočne revidovala jeho prísne stanovisko.

znenie *jičmeň* — *jačmen*, alebo že *ďatelina* má aj znenie *datelina* — *jatelina* — *gätelina*, alebo že *raž* má aj znenie *rož* — *rež* atď. Zakreslenie hláskoslovných odlišností na lexikálnej mape je nadbytočné. Niekedy môžu byť aj kartografickou príťažou. Preto ich možno zanedbať alebo vyznačiť takým spôsobom, aby sa čitateľnosť mapy nenarušila a aby sa problematika lexikálna neutopila v návale kartografického rukopisu, značiek, čiar a farieb.

Na druhej strane hláskoslovnú alebo tvaroslovnú problematiku nemožno dobre sledovať na lexikálne diferencovaných slovách, ktoré patria prípadne do celkom iných tvaroslovných typov. Napríklad na slove *raž* (fem.) nemožno dobre sledovať odlišnosť v gen. sg. *raže* — *raži* na celom jazykovom území, pretože práve tam, kde by sa malo zistiť v gen. sg. *-i*, slovo neexistuje a namiesto neho je celkom iné slovo iného tvaroslovného typu (*žito*). Na slovese *držať* nemožno sledovať zmenu slabičného *r > er*, pretože na východnom Slovensku toto sloveso neexistuje a jeho lexikálnym ekvivalentom je sloveso *trimac*.

Hláskoslovnú a tvaroslovnú problematiku treba sledovať na slovách, ktoré sú na celom skúmanom území lexikálne nediferencované. Preto napr. pokiaľ by išlo o sledovanie zmeny slabičného *r > er*, *ar*, zvolilo by sa napr. slovo *tvrdí* — *tvardí* — *tverdi*. Na lexikálne nediferencovaných slovách je pozoruhodná iba hláskoslovná alebo tvaroslovná odlišnosť, ktorá sa prejavuje na odlišnom znení niektorej fonémy alebo skupiny foném alebo na odlišnom znení príponovej morfémy.

V atlase slovenského jazyka sa treba vyhýbať komplexným mapám a gramatické javy i javy slovníkové treba mapovať osobitne. Vedie k tomu predovšetkým snaha, aby mapy boli názorné a dobre čitateľné. Mapy neslobodno prepĺňať! V slovenských nárečiach má rastlina *Ribes grossularia* tieto lexikálne varianty: *egreš* so 40 hláskoslovnými a 2 tvaroslovnými variantmi, *pyolka* s 8 hláskoslovnými a 3 tvaroslovnými variantmi, *muchiennyky* s 15 hláskoslovnými a 5 slovotvornými variantmi, *kosmatki* s 2 hláskoslovnými variantmi, *bicki* s 2 hláskoslovnými a 2 tvaroslovnými variantmi, *bravičky* s 2 hláskoslovnými a 2 tvaroslovnými variantmi; spolu 60 hláskoslovných a 14 tvaroslovných variantov a k tomu ešte 6 variantov lexikálnych, teda spolu 80 variantov, ktoré pri jazykovozemepisnom spracovaní hesla treba vziať do úvahy a zaniestť do mapy. To by sa dalo dobre urobiť pri použití nápisovej techniky. Ale sama nápisová technika nevyhovuje požiadavke názornosti mapy. Preto možno na jednej mape zakresliť iba varianty lexikálne, na ďalších mapách vždy iba po jednom hláskoslovnom alebo tvaroslovnom jave, ak by totiž tieto javy boli dôležité a nebolo by výhodnejšie znázorniť ich na inom slove.

Nájde sa veľa prípadov, na ktorých sa pri výskume jednou otázkou a jednou odpoveďou získa spoľahlivý zápis gramatický i slovníkový. To je výhoda a časová úspora pri výskume v teréne. Ale ťažko túto zásadu uplatňovať pri mapovaní do dôsledkov. V dotazníku sa položí otázka: Ako znie slovo *črieslo* a čo označuje? Pri jednom a tom istom zápise sa zachytí znenie slova a zistí sa aj jeho význam. Pri mapovaní sa zistí, že slovo má viac hláskoslovných variantov: *črieslo* — *črieslo* — *čereslo* — *čerislo* — *čiriso* — *trieslo*, prípadne ešte aj *čerieslo*. Keď sa na tú istú mapu zakreslia len fonetické varianty, mapa bude už dosť pestrá. Keby sa na tú istú mapu zakreslili aj sémantické varianty „nôž na pluhu“ — „stará baba“ — „stará nepotrebná vec“, mapa by sa presýtila značkami natolko, že by sa dalo len s veľkým úsilím vyexcerpovať z nej to, čo záujemca práve potrebuje.

Niekedy nebude možno na jednej mape nahustiť ani všetky gramatické, ba ani všetky hláskoslovné javy, ktoré sú na hesle prítomné. V takýchto prípadoch sa heslo rozanalyzuje na viac máp, pričom na každej mape sa zobrazí iba jeden jav.

Napr. pri hesle „driemať“ by sa na jednu mapu zakreslila zmena *ie — i — í* a ostatné javy by sa zanedbali, na druhej mape by sa sledovalo znenie infinitívnej prípony *-ť — -c — -t — -ti — -ti* a zanedbalo by sa sledovanie zmeny *ie — i — í*. Na hesle „ticho“ by sa na jednej mape sledovalo dzekanie *ticho — cicho — ticho* a zanedbalo by sa sledovanie zmeny *ch > h*, kým na druhej mape by sa naopak sledovala zmena *ticho / cicho — tiho / ciho* a zanedbalo by sa dzekanie. Heslo „vietor“ možno rozanalyzovať na dve mapy: na jednej sa zakreslí problematika *ie — e — í — i*, na druhej problematika vkladnej samohlásky *o — e — ø*.

Ku kartografickej analýze hesla vedú praktické ohľady a požiadavky čitateľnosti, názornosti a ľahkej a bezprostrednej použiteľnosti máp. Keby sa všetky varianty zakreslili na jednu mapu, obraz by bol vždy priveľmi komplikovaný; plocha by bola rozčlenená krížujúcimi sa izoglosami natoľko, že by obraz jedného javu rušil obraz iného javu.¹⁹

O mnoho dôležitejším dôvodom pre kartografickú analýzu hesiel je systematika atlasu. Pri komplexných mapách by sa znemožnilo usporiadať mapy v atlase systematicky podľa javov. Javy patriace systémové k sebe by boli roztrúsené po celom atlase a strácali by sa v spleti značiek a čiar na rozmanitých mapách. V hláskoslovnej alebo morfológickej alebo napokon v ktorejkoľvek systémovej oblasti treba postupovať podľa systému príslušnej oblasti. Každé iné radenie vedie k uplatňovaniu hľadísk neadekvátnych, mimosystémových. Vyplývajú z neho nevýhody, ktoré možno odstrániť len veľmi nákladne. Nedostatok by sa dal korigovať v komentári, ale aj to je ťažká vec, lebo komentár by musel mať mnoho odkazov, poznámok, indexov, ktoré by používanie atlasu komplikovali.

Analytické jednojavové mapy sú zreteľné, názorné, dajú sa ľahko porovnávať a v poradí sú uložené popri sebe podľa systémovej súvislosti. To má značné praktické výhody.

Je prirodzené, že sa nebude analyzovať každé jednotlivé heslo. Ale ak na niektorom hesle bude výhodné demonštrovať dva javy, urobí sa pre každý jav osobitná mapa. Počet máp sa bezdôvodne nebude zväčšovať.

Analytické mapovanie umožňuje robiť jazykovozemepisnú syntézu javu pri rozmanitých slovách na jednej mape. Na syntetických mapách jednojavových viac-slovných sa ukáže, ako sa hranice javu v rôznych slovách rozchádzajú. To môže len zvýšiť názornosť atlasu. Ale musí sa dbať, aby sa syntetickým mapám venovala zvýšená pozornosť, lebo výtvarne a kartograficky nedokonalé nákresy by neutralizovali vecné prednosti syntetických máp.

Analytické mapy sú pracovne len zdanlivo neúsporné a nevýhodné. Navrstvovanie hláskoslovných, tvaroslovných a slovníkových variantov na seba na jednej komplexnej mape reprezentuje práve toľko pracovných postupov, ako keď sa všetky tieto vrstvy rozložia na tri mapy. V obidvoch prípadoch ide o tie isté tri pracovné úkony. Pri analytickom mapovaní sa však získa veľa času, ktorý sa spotrebuje na vymýšľanie komplikovaných značiek a grafických spôsobov. Graficky jednoduchá mapa jednojavová je nesporné pracovne výhodnejšia. Ale aj syntetická mapa s paralelne prebiehajúcimi izoglosami je výhodnejšia ako komplexná mapa preplnená nepravidelne sa krížujúcimi izoglosami.

Niet nijakého objektívneho dôvodu trvať na tom, aby sa autor atlasu obmedzil pri práci iba na mechanické prenesenie anketou získaného materiálu z exploračtorovho

¹⁹ Aj W. Doroszewski, l. c., 237, konštatuje, že miešanie slovníkových, morfológických a fonetických javov vyúsťuje v nečitateľnosti mapy. Preto odporúča zakresľovať jednotlivé javy na osobitných mapách.

záznamu na mapu. Potom by autorstvo mapy pozostávalo iba z vymýšľania značiek a z kartografického riešenia mapy. Táto vec by odvádzala autora na pole, ktoré v jazykovom atlase je sekundárne, na pole výtvarného výzoru samej mapy bez zretela na vnútorné jazykovedné problémy, ktorých výrazom mapa má byť. Treba vyžadovať, aby autor svojou koncepciou mapy a celkovým spracovaním javu tvorivo podoprel vedecké bádanie a poskytol mu objektívne pravdivý obraz o zemepisnom rozložení jazykového javu. Atlas nemôže zostať len mechanickým zhromaždením materiálu. Toto všetko je už v explorátorských záznamoch. Prenesenie týchto záznamov na mapu musí byť tvorivý lingvistický čin svojho druhu, ktorý svojím spôsobom obmieňa podanie jazykového materiálu a pripravuje ho pre použitie v istom zmysle, ktorý musí autor mapy mať ustavične pred očami.

8. Spôsob spracovania atlasu okrem množstva a rozsiahlosti zozbieraného materiálu určuje aj to, aká hustá bola sieť skúmaných lokalít (bodov).

Zistovanie situácie vopred určených nárečových javov a slov má povahu výberovej excerpcie. Výber je obsahove i rozsahove ohraničený v jednom smere **diferencovanosťou nárečových systémov**, v druhom smere územím nárečí slovenského jazyka. Úloha je zistiť stav vybraných javov na celom jazykovom území, t. j. vo všetkých lokalitách, kde sa slovenský jazyk používa ako bežný dorozumievací prostriedok. To je požiadavka optimálna. Z počtu lokalít možno vypustiť napr. mestá alebo obce a osady s pohyblivým, migrujúcim obyvateľstvom, v ktorých sa paralelne hovorí niekoľkými nárečiami z rozmanitých krajov. Od samého začiatku jazykového zemapisu sa prejavil vzťah medzi množstvom skúmaných bodov a množstvom skúmaných javov takto: Za istý čas možno vyskúmať veľké množstvo javov v malom počte bodov alebo naopak malé množstvo javov vo veľkom počte bodov.

Zakladateľ jazykového zemepisu a prvý tvorca jazykového atlasu G. Wenker (*Sprachatlas des Deutschen Reichs*) vyslovil zásadu: Lepšie zobrať málo podľa možnosti zo všetkých bodov ako mnoho z nedostatočného množstva bodov.²⁰ Hustá sieť bodov u Wenkera bola odôvodnená veľkou rozčlenenosťou nemeckých nárečí.²¹ Wenkerov dotazník mal 40 viet, v ktorých bolo iba 325 slov. Ale dotazník sa vyplnil v 40 736 obciach, pričom sa získalo 44 251 dotazníkov.²²

Naproti tomu Jules Gilliéron skúmal veľké množstvo javov len v 639 lokalitách Francúzska.²³

Optimum výskumu predstavuje veľké množstvo javov preskúmať v každej obci. Pri výskume v rokoch 1947—1951 sme si vytýčili za cieľ dosiahnuť toto optimum. Vychádzalo sa zo skutočnosti, že slovenské nárečia sú veľmi diferencované a že treba nadobudnúť podrobným výskumom podložený obraz najmä o ich hláskoslovnej a tvaroslovnej rozlíšenosti, ktorá je nepomerne pestrejšia ako rozlíšenosť v tvorení slov, v syntaxi alebo v slovníku. Vynaložené úsilie bolo úspešné. Pri výskume sa síce neobjavili nijaké prekvapujúce a celkom neznáme veci, ale spresnili sa údaje o rozšírenosti jednotlivých javov a o ich vzájomných presahoch.

Pri nárečových výskumoch v budúcnosti možno sa oprieť o poznatky a výsledky tohto výskumu s podrobnou sieťou bodov a zodpovednejšie zvoliť obmedzený počet

²⁰ G. Wenker, *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*, Heft 1, 1881, Einleitung, VII.

²¹ Pozri V. M. Žirmunskij, l. c. 114.

²² F. Wrede, *Deutscher Sprachatlas*, Text zur 1. Lieferung, str. 7—9.

²³ V. Vážný, Sborník Matice slov. VIII, 1930, 161 a Bujaňákov sborník 54, sa priklonil pri výskume slovenských nárečí k metóde J. Gilliérona.

bodov rozložených na území slovenského jazyka so zreteľom na členenie hláskoslovné a tvaroslovné, ktoré v zásade vymedzuje nárečové oblasti aj ako národopisné a kultúrne celky. S redukovanou sieťou bude možno pracovať najmä pri výskume tvorenia slov, syntaxe a slovníka. Treba však podotknúť, že čím je sieť bodov redšia, tým je výskum neúplnejší. Ekonomika nárečového výskumu má tiež svoje hranice.

Vážnym problémom pri bodovej sieti je výber lokalít. Zvolené lokality majú reprezentovať nárečie celej skupiny obcí a osád, ktoré nielen že sa navzájom v nárečí neodlišujú, ale ktoré aj nejako spoločensky a kultúrne k sebe patria a predstavujú v svojom okolí istý charakteristický celok. Často sa dá nájsť vhodná obec ako „reprezentant“ celej skupiny obcí v krajoch, kde oddávna nebol značnejší pohyb obyvateľstva a kde je nárečie vyrovnané (napr. okolie Trnavy, stredný Liptov, Turiec, východný Spiš, juhozápadný Šariš atď.). Ale takýchto celkov je na Slovensku pomerne málo. Miestami nie zriedka je situácia taká, že nárečie je silne diferencované od obce k obci (napr. na rozhraní stolíc Liptova, Spiša, Gemera a Zvolena, horná Orava, severný Šariš, severovýchodný Zemplín atď.). Na takýchto miestach treba rátať s hustou sieťou bodov.

Pri výbere bodov pre sieť treba robiť rozdiel medzi obcami so starodávnym obyvateľstvom a obcami s obyvateľstvom kolonizovaným v historickom období. O počiatkoch a o pôvode obcí s pôvodným obyvateľstvom vieme z historických prameňov pomerne málo, alebo aj celkom nič. Ale o pôvode kolonizovaných obcí (napr. obcí strážcov hraníc, tzv. kopijníkov, bývalých nemeckých obcí, obcí kolonizovaných podľa ius valachorum a pod.) a ich obyvateľstva jesto hodne historických správ. Záujem dialektológie sa obracia najprv na zistenie starého, celé tisícročie nenarušeného súvislého sídelného základu. Počet bodov v takýchto oblastiach musí byť väčší. V týchto bodoch sa zistí nárečový stav, dôležitý nielen z hľadiska interného vývinu slovenských nárečí, ale aj z hľadiska ich vzťahov ako celku k iným slovan-ským jazykom. V kolonizovaných obciach sa získa naproti tomu materiál, ktorý čiastočne existuje aj v iných oblastiach Slovenska alebo v iných jazykoch slovan-ských i neslovan-ských. Údaje z týchto obcí majú zas veľký význam pre sledovanie problémov konvergenzie a divergenzie, bilingvizmu, kríženia jazykových systémov a vzniku nových jazykových štruktúr.

V interne slovenských vzťahoch kolonizované obce sa spracúvajú ako plnoprávne slovenské nárečia a pri voľbe bodov ich nemožno vynechať. Vo vzťahoch medzi-slovan-ských možno však tieto obce z výskumu vynechať, lebo v mnohom ohľade nereprezentujú starý slovenský nárečový základ.

Sieť bodov pre jednotlivé oblasti jazyka nemusí byť vždy tá istá. Možno ju, najmä v našom prípade, redukovať alebo rozšíriť podľa okolností a potreby. Pre výskum slovníka bude dosť niekoľko sto bodov (300—400), pri syntaxi a tvorení slov bude možno vystačiť azda ešte s menším počtom bodov.

Zásady pre výber bodov nemajú všeobecnú platnosť. Závajú od celého komplexu okolností počnúc od terénnych, historických cez materiálový rozsah i obsah, cieľ výskumu až po spracovanie. Nemôžu plne vyhovovať najmä čisto vonkajšie mechanistické hľadiská (ako napr. že bod od bodu má byť vzdialený istý počet kilometrov, alebo že jeden bod padne na plochu istého počtu kilometrov štvorcových atď.). Najpríhodnejším kritériom je nárečová členitosť.

9. Pripomenulo sa vyššie, že zbieranie nárečového materiálu v teréne možno porovnať s excerpciou písomných materiálov pre jazykovedné spracovanie. Čím je rozsah materiálu hlbší a počet excerptovaných diel a písomností väčší, získava sa bezpečnejší základ pre zovšeobecňujúce teoretické závery. To sa týka aj dialek-

tologických výskumov a prác všeobecne.²⁴ Podrobná sieť má výhody, ktoré sú v každom prípade vítané aj pri vypracovaní atlasu. Redukciu hustoty siete bodov vynucujú obmedzené pracovné možnosti, ekonomika výskumu a snaha dostať sa kratšou cestou k výsledku. Ale k ekonomike nikdy nevedie sám materiál. Netreba pochybovať o tom, že aj kratšou cestou možno dôjsť k správny výsledkom. Na druhej strane podrobná sieť sama osebe nezaručuje vždy správny výsledok.

Lenže obidva postupy určujú už vopred prístup ku kartografickému spracovaniu nárečového materiálu v atlase. Pri podrobnej sieti sa zistí situácia javu podrobne na celom jazykovom území a dôjde sa k presnému vymedzeniu hranice medzi variantami, čiže vlastne k plochám, na ktorých varianty boli zistené. Pri redukovanej sieti bodov sa pozitívne zistí stav a varianty iba v skúmaných bodoch. Preto na mape možno zaznačiť prítomnosť zisteného variantu len v príslušnom bode. Pri bodovej sieti niet podkladu zakreslovať hranice variantov izoglosami alebo plochami, lebo tieto hranice vlastne pozitívne zistené neboli. Rozloženie a najmä rozhraničenie jednotlivých variantov sa pri bodovej sieti nezobrazuje podrobne, ale naznačuje sa len v hrubých črtách, pričom treba rátať s tým, že mnoho dôležitých údajov z osád, ktoré neboli pojaté do siete skúmaných bodov, sa na mapu nedostane.

Pri podrobnej sieti možno situáciu vyznačovať dvojakým spôsobom, a to jednak čiarami (izoglosy, izomorfy, izolexy atď.), ktoré rozhraničujú územie s príslušnými variantami, jednak rozmanite vyznačenými plochami (farebne, šrafovaním). Plošným mapám sa vyčíta, že zanedbávajú jednotlivosti a že takto zjednodušujú jazykovú skutočnosť. To nie je celkom tak, lebo možnosť vyznačovať jednotlivosti pri plošných mapách vždy existuje. Na farebnej ploche alebo za hranicou, ktorá je vyznačená čiarou, možno šrafovaním alebo geometrickými značkami alebo aj nápismi vyznačiť prítomnosť každej jednotlivosti podľa potreby.

Vyznačovanie hraníc rozšírenia jazykových javov čiarami je jednoduchý a technicky nenáročný spôsob. Má pred ostatnými spôsobmi prednosť, že sa jediný hodí pre syntetické mapy. Syntetické mapy sú veľmi účelné a ekonomické v prípadoch, keď sa izoglosy jednotlivých slov rozptyľujú. Tu sa vytvára na mape zväzok izoglos, ktorý vyznačuje ostrú alebo pri rozptyle plynulú hranicu medzi nárečovými celkami.

Farebnými plochami alebo šrafovaním sa lepšie pracuje v prípadoch, keď situácia variantov je živo a nepravidelne členená, keď sa varianty vzájomne presahujú, tvoria enklávy a pod.

Obidva spôsoby možno navzájom kombinovať. Pri využití farieb a výtvarnej fantázie možno vypracovať názorné a jasné mapy.

Pri atlasoch s výberovou (redukovanou) sieťou bodov sa zo zásady vyznačuje prítomnosť istého variantu vo zvolenom bode dvojakým spôsobom.

Jednoduchá a vecne presná je nápisová metóda. Pokladá sa síce už za prekonanú, ale vždy sa ešte používa aj v najnovších atlasoch.²⁵ Na nápisových mapách sa znázorňuje situácia tak, že sa ku každému skúmanému bodu napíše fonetické znenie slova. Varianty sa rozlišujú niekedy farebne. Pre náš atlas sa táto technika nehodí

²⁴ Porov. B. Martin, *Die deutschen Mundarten*, Leipzig 1939, 11. Podľa neho vedecké zápisy sú len pokusy získať nárečový materiál. Celé bohatstvo nárečí vyčerpáť nemožno.

²⁵ *Atlasul lingvistic Român*, 1956; — P. Gardette, *Atlas linguistique du Lyonnais 1951—1955*. — P. Smoczyński, *Uwagi o I. tomie MAGP*, Poradnik jazykowy 1960, 513, zdôrazňuje, že na nápisových mapách sa zaznačuje objektívne znenie slova bez toho, že by bol potrebný komentár alebo akékoľvek ďalšie doplnenie. To vylučuje vraj nebezpečenstvo, že sa v komentári nemôžu uplatniť prípadné individuálne nepresnosti. — Naproti tomu K. Nitsch, *MAGP I*, 2, XIV hovorí o nápisových mapách ako o „polotovare“, pretože nápisové mapy podávajú len „mapovo rozložený surový materiál“.

pretože naše územie je malé a osady sú miestami značne nahustené. Túto techniku možno uplatniť v atlasoch, kde je hustota skúmaných bodov riedka. Táto metóda sama osebe je menej názorná, ale veľmi dobre ju možno využiť v kombinácii s inými technikami, s plošnou a izoglosovou.

Iný spôsob predstavuje metóda symbolová alebo značková. Varianty sa označia geometrickými značkami (symbolmi) rozmanitých tvarov a farieb. Príslušnou značkou sa variant lokalizuje na miesto, kde bol zistený.

Ani o jednom spomínanom spôsobe nemožno povedať bez rezervy, že by bol celkom dokonalý a že by vždy a všade úplne vyhovoval. Od samého začiatku jazykového zemepisu sa obidve metódy a všetky štyri spôsoby podľa konkrétnej situácie kombinujú.²⁶ No predsa možno povedať, že pri podrobnej sieti sa používa plošná metóda ako základná. Pri výberovej bodovej sieti sa ako základná používa metóda značková alebo aj nápisová.

To, že sa výskum hláskoslovia a tvaroslovia vykonal pri podrobnej sieti, otvára možnosť plošného mapovania v slovenskom jazykovom atlase. Pritom by sa ako pomocné mohli využiť aj ostatné spôsoby podľa konkrétnych možností a potrieb.

10. V dnešnej praxi platí zásada, že sa na jednu mapu zakreslí situácia jednotlivého javu na jednotlivom slove. Potiaľ by to bola dosť mechanická úloha a tu by sa vlastne končila povinnosť autora mapy podľa tých, ktorým sa úloha atlasu vyčerpáva plošným zobrazením situácie jazykového javu, fotografickým zachytením objektívnej zjednodušenej jazykovej skutočnosti.²⁷

K. Nitsch ako vedúci prác na Maľom atlase gwar polskich hovorí,²⁸ že i keď sú niektoré mapy v atlase syntetické, nemieni sa podávať ani súčasný ani historický výklad, lebo ten by bol vždy individuálny. A potom vyslovuje zásadu, že atlas má podať „čistý, skontrolovaný a usporiadaný materiál ako podklad všetkých lingvistických úvah“. Tu sa pokladá za syntetickú mapu taká mapa, na ktorej je síce len jeden jav, ale situácia je zobrazená plošne. K takémuto zobrazeniu v MAGP niet opodstatnenia preto, že výskum bol urobený len v riedkej sieti bodov (100). Plošným mapám v MAGP sa oprávnene vyčíta, že jazykovú skutočnosť zjednodušujú, že neberú do ohľadu jednotlivosti, ktoré presúvajú do komentára, že robia predčasnú syntézu, a tým natískajú používateľovi atlasu výklad, ktorý je individuálny a robený z hľadiska dnešného kusého stavu bádania. Takáto syntetická mapa môže v budúcnosti stratiť cenu, keď sa ukáže, že syntéza nebola správna.²⁹

Syntetickou mapou iného druhu je mapa, na ktorej sa zhrnie situácia viacerých jednotlivých gramatických i lexikálnych javov.³⁰ Takáto syntetická mapa

²⁶ Pozri MAGP najmä I, 2, XIV a n. — J. Petr v recenzii MAGP, *Slavia* XXX, 1960, 599, vidí vo voľbe spôsobu, ktorý najnázornejšie ukáže zemepisné rozloženie nárečového javu, tvorivú prácu autora mapy.

²⁷ J. Petr, *tamže*, 599.

²⁸ MAGP I, 2, XIV.

²⁹ P. Smoczyński, *Poradnik jez.* 1956, 505—515, najmä 513. — W. Pomianowska, *Z prac nad kartografią lingwistyczną*, *Poradnik jez.* 1955, 250—259, 333—345, sa stavia proti plošným mapám šrafovaným, pretože zjednodušujú jazykovú skutočnosť. Prednosť dáva farebne a tvarove rozlíšeným znakom. — W. Doroszewski, l. c., 234, tiež hovorí, že žiadna mapa nie je cieľom sama pre seba a pre jej názornosť nemožno zbytočne zjednodušovať fakty.

³⁰ V *Atlase russkich narodnych govorov*, Moskva 1957, je 30 syntetických máp (svodnyje karty), na ktorých sa zakresľujú javy vyznačujúce hranice nárečových celkov. — J. O. Dzendzelivskij, *Lingvističnij atlas ukrajinskich narodnich hovoriv Zakarpatskoj oblasti USSR* (Leksika), Castina I., Užhorod 1958, má 120 slovníkových máp s jednotlivými slovami a 11 máp syntetických (zvedena karta), na ktorých sa izoglosami zobrazuje na jednej mape až 17 slov.

poskytuje bezprostredné porovnanie viacerých javov a uceluje pohľad na zemepisné nárečové celky bez toho, že by situáciu nejakým spôsobom skresľovala a že by tu bola možnosť pridať k materiálu niečo individuálneho. A aj keby sa na takejto syntetickej mape situácia v istom zmysle schematizovala, je tu naporúdzí kontrola na analytických mapách, na ktorých sú všetky javy zobrazené jednotlivo.

Snahu čo možno najobjektívnejšie zachytiť materiál podľa skutočného stavu treba schváliť. Ale treba predsa len poznamenať, že celá práca na jazykovom atlase od zostavenia dotazníka počnúc sa robí podľa dnešného stavu vedy. Ak sa vedecké zásady uplatnia v atlase do dôsledkov, bude jazykový atlas v budúcnosti použiteľný obdobne ako každé vedecké dielo vypracované staršími vedeckými metódami, ktoré sa časom prekonali. Ináč možno len súhlasiť s tým,³¹ že primárnou úlohou jazykovej mapy je zachytiť základné a východiskové fakty a znázorniť situáciu hraníc, ich vzájomné vzťahy, ktoré poskytujú ucelený obraz istého problému, získaný analýzou a porovnaním všetkých príslušných údajov.³²

11. Pred vlastným koncipovaním atlasu treba dobre uvážiť, či robiť atlas s podrobnou a či len s výberovou sieťou. Robiť atlas s podrobnou sieťou je vec kartograficky veľmi náročná. Zdá sa, že nateraz by sme ani nestačili svojimi silami zaistiť hladký priebeh konceptnej práce. Keby sme pevne stáli na požiadavke podrobného atlasu, mohla by sa odsunúť realizácia atlasu do neurčitej budúcnosti. V tejto situácii sa môžu zvoliť dve cesty ďalšej jazykovozemepisnej práce.

Hlásokoslovnú a tvaroslovnú časť atlasu možno vypracovať s redukovanou sieťou 300—350 lokalít, ktorá sa ponúka pre slovník, skladbu a tvorenie slov. V tom prípade možno zvládnuť vytýčený cieľ v najbližších rokoch. Vypracoval by sa síce jednoduchší atlas, ale jeho hodnota by bola v tom, že by jednako len poskytoval nový pohľad na problematiku slovenských nárečí ako celku. Keďže sa toto skrátené vypracovanie bude opierať jednako len o podrobný výskum vo všetkých obciach, niet nebezpečenstva, že by sa zanedbali podstatne dôležité veci. Podrobný materiál zo všetkých obcí poskytuje možnosť vhodným spôsobom uplatniť na mapách všetko podstatné, i keby sa vykročilo z hraníc vymedzených redukovanou sieťou. Redukovaná sieť v našom prípade nezabraňuje ísť do podrobností pre nedostatok pozitívneho poznania situácie v teréne, ako je to v prípadoch, kde aj výskum bol vykonaný v redukovanom počte bodov.

Pritom by sa mohla postaviť ako ďalšia požiadavka podrobne monograficky spracovať dôležitejšie hlásokoslovné a tvaroslovné javy. Pracovným cieľom by bolo podať interpretáciu jednotlivých javov s prizretím na všetky historické a iné materiály a s využitím podrobných údajov jazykovozemepisných.

Atlas slovenských nárečí a tieto podrobné monografie by sa navzájom dopĺňali. Atlas by poskytoval viac-menej všeobecnú orientáciu v jazykovozemepisnej problematike slovenského jazyka a jeho nárečí. V monografiách by sa muselo preniknúť až na dno problému, vyložiť ho a zasadiť na príslušné miesto do vývinu i do súčasného systému.

Napokon ide vlastne o to, aby sa zozbieraný materiál spracoval a využil. Každé spracovanie bude dobré, ak prinesie nové poznatky, nové aspekty a otvorí nové cesty vedeckého poznania.

12. Práca pri mapovaní nárečového materiálu získaného anketou je dosť zložitá.

V prvej fáze mapovacích prác treba materiál zaznačený v terénnych záznamoch najprv sprístupniť jazykovozemepisnej úvahe tak, že sa jednoduchým spôsobom

³¹ P. Smoczyński, *Por. jęz.* 1958, 515.

³² W. Doroszewski, *l. c.*, 237.

prenesie na mapu. Jednotlivé varianty sa navzájom odlišia od seba a bod za bodom sa zakresľujú na mapy. Vznikne prvý náčrt mapy, podrobná bodová mapa. Taktó by sa mali zmapovať všetky vybrané heslá. Až v tejto pracovnej fáze sa zistí, ktoré heslá možno a ktoré nemožno mapovať. Prácu môžu konať pomocné sily pod vedením kvalifikovaného vedeckého pracovníka.

V druhej fáze **mapovania** sa konajú konceptné práce. Náčrtkové mapy sa v celom rozsahu istého javu utriedia, zhodnotia, vezmú sa do úvahy sprievodné mimozemepisné údaje (generačné, archaizmy a pod.), porovná sa priebeh hraníc javu na jednotlivých slovách, zistia sa odchýlky a pod. Pritom sa dobre uváži historické pozadie, smery kolonizačného prúdenia, jazykové susedstvo, možnosť vzájomného pôsobenia nárečí, prípadne iného jazyka na nárečie a ďalšie kultúrno-spoločenské okolnosti. Nevyhnutné je oboznámiť sa s príslušnou literatúrou o jave a **konfrontovať** údaje literatúry s údajmi dotazníka, opraviť, prípadne doplniť ich. **Autor mapy** využije všetok materiál z monografií, štúdií, článkov, slovníkov, prípadne z rukopisných prác, textov atď.³³ Autor musí celý materiál javu dokonale poznať, prekontrolovať, overiť a vynaložiť maximálne úsilie, aby údaje atlasu zodpovedali skutočnému stavu. Pri štúdiu si autor ujasní problém a vytvorí presnú predstavu, ako príslušnú sériu máp kartograficky realizovať. Súčasne vznikne pritom aj komentár k jednotlivým mapám alebo k súhrnnej syntetickej mape.

Táto fáza mapovania má v pravom zmysle slova charakter tvorivej konceptnej práce autorskej. Pretože sa bude postupne objavovať mnoho závislostí medzi javmi a mapami, bude celý koncept v stave dotvárania, spresňovania až do ukončenia celej veľkej série máp.

V niektorých prípadoch vyhotovenie definitívneho autorského konceptu mapy bude jednoduchá vec. Napríklad niekoľkými čiarami sa dá vyznačiť rozhraničenie medzi znením *mach — mech — moch*. Takýchto jednoduchých prípadov bude zaiste dosť. Bude treba pamätať, aby čiary alebo značky svojím tvarom zapadali do svojej série so zreteľom na vzájomné porovnávanie javu v jednotlivých slovách. No bude tiež dosť prípadov komplikovaných (napr. reflexy vokálu *ō v prítomníku slovesa *pójdem — puojdem — projdem — pvajdem — pajdem — pojdem — pújdem — pujzem — pojzem*).

Definitívny koncept jazykozemepisnej situácie príslušného javu sa vyhotoví na špeciálnej mape, ktorá už bude slúžiť ako základná mapa pre tlač.

Táto mapa nesmie byť preplnená podkladovým textom, pretože bude na nej zobrazená zemepisná situácia nárečového javu. Podklad (podtlač) má slúžiť ako nevyhnutná orientačná pomôcka a má obsahovať štátne hranice, vodnú sieť (príp. siluetu hôr), okresné mestá a sieť osád s názvami. Na mape má byť aj sieť poludníkov a rovnobežiek.³⁴ Podklad má byť vytlačený neutrálnou, ale dobre čitateľnou farbou.

Pri niektorých javoch dôležitých z hľadiska celoslovenského, vyskytujúcich sa však na malom území, môžu sa robiť výrezy, aby sa mohla zakresliť zemepisná situácia podrobne a v náležitej veľkosti. Pri zmenšení by takéto územie bolo veľmi maličké. Takýmto javom je napr. l-ové participium typu *piou, žiou* a typu *peu, žeu*.

Okrem tejto mapy by mohlo byť v atlase ešte niekoľko **pomocných máp**. Boli

³³ V MAGP sa uvádza podrobne zoznam prameňov a literatúry ku každému zväzku osobitne. A taktó je to vo všetkých novších atlasoch. Obsiahlu bibliografiu uvádza J. O. Dzendzelivskij v cit. atlase Zakarpatskej oblasti USSR, 14—18.

³⁴ V nemeckom jazykovom atlase sa menom neoznačené lokality určujú podľa špeciálnej mapy. Pozri F. Wrede, DSP, 1. Lief. 17—18. — To má výhodu v tom, že sa mapa môže pre tlač veľmi zmenšiť, a predsa možno určiť aj meno lokality.

by to mapy príložkové na pauzovacom papieri vytlačené farbou, ktorá by výrazne kontrastovala s farbou tlače na podkladovej mape. Počet pomocných máp³⁵ mohol by byť značne veľký. V atlase slovenského jazyka by mohla byť užitočná mapa znázorňujúca vývin administratívneho zriadenia,³⁶ mapa feudálnych panstiev, mapa osád, v ktorých boli osídlení strážcovia hraníc — kopijníci, lanceáti, mapa nemeckej kolonizácie, mapa valašskej kolonizácie, mapa s údajmi o vzniku miest a obcí, mapa hospodárska, znázorňujúca obchodné centrá, osady s právom jarmokov, hlavné dopravné línie, hradské a cesty, mapa banských oblastí, mapa priemyselných podnikov, mapa znázorňujúca smery vojuových výprav a pustošení (tatársky vpád, turecké vojny, kurucké a pod.), mapa choleroých a iných epidémií, ich rozsah, intenzitu, mapa archeologických nálezov, mapa etnografických celkov atď.

Mapy takého druhu by mali svoju funkciu v jazykovom atlase len vtedy, keby event. úvahy smerovali k výkladu jazykovej skutočnosti v širokom zmysle slova už v samom atlase. Rozvedenie jazykovozemepisných daností na pozadí uvedených historických, spoločenských a kultúrnych okolností predpokladá úzku spoluprácu najmä s historikmi a etnografmi.³⁷

V druhej pracovnej fáze sa teda vyhotoví úplný autorský koncept atlasu, vlastne autorský čistopis s legendami a textami i s komentárom k jednotlivým mapám.

V tretej fáze sa podľa autorského rukopisu vyhotovia kartograficky odborne čistopisy máp, ktoré sa budú mechanicky zmenšovať a tlačiť.

Veľkosť máp 1 : 400 000 sa dobre hodí pre konceptné a grafické práce. Pre vydanie tlačené je to formát priveľmi rozmerný. Pri mechanickej reprodukcii sa mapa zmenší prinajmenej na mierku 1 : 750 000. Priveľké zmenšenie by však bolo na úkor jasnosti a presnosti.³⁸

13. Jazykový atlas má dve organické zložky: mapovú a textovú zložku, ktorá sa obyčajne volá komentár. V komentári k mapám sa rozvádza celková problematika atlasu a robí sa súhrn. Mapová časť sa nevyhne statická. Z legendy možno vyčítať, že istý jav má istý počet variantov, ktorých územné rozloženie podáva mapa. Ale na mape nemožno vyznačiť súvislosti s inými javmi toho istého druhu alebo javmi súvisiacimi miestne, spoločensky, vrstvou, historicky, štruktúrne atď. Autor atlasu so zretelom na to atlas vlastne tvorí. Vyberá slová, javy, triedi ich a zaraďuje do skupín a do celkov, ktorých jazykovozemepisnou interpretáciou sa majú získať poznatky vedúce k úplnému lingvistickému výkladu javu.

Komentár je vec dôležitá. Nedostatočný alebo neúplný komentár môže oslabiť

³⁵ Charakter pomocných máp opisuje V. Vážný, Sborník Matice slov. VIII, 1930, 166, 168; Bujnákov sborník, 51; Slovo a slovesnosť XVI, 1955, 172, majúce na mysli konfrontáciu jazykových javov s históriou, administratívnymi, cirkevnými, hospodárskymi, spoločenskými, národopisnými a kultúrными pomermi.

³⁶ V MAGP I, 2, XI, sa zakresľujú na administratívnych a historických mapách staré vojvodstvá a kraje (Kujawy, Warmia, ziemia dobrzyńska) nie presne ohraničené, ale etnograficky známe. To by zodpovedalo asi našim stoliciam.

³⁷ W. Doroszewski, l. c., 236.

³⁸ Mapy vo Wenkerovom diele *Sprachatlas des Deutschen Reichs* sú v mierke 1 : 1 000 000, teda hodne veľké. Vo Wredeho atlase *Deutscher Sprachatlas* je mierka 1 : 2 000 000, pričom rozmery máp sú 70 × 60 cm. W. Mitzka, *Deutscher Wortatlas*, má tú istú sieť a mapy, ale ich ešte viac zmenšuje. Na tieto diela upozorňujem preto, že majú podrobnú sieť osád. Pri redukovanej bodovej sieti veľkosť máp, príp. miera ich zmenšenia nie je taká citlivá vec. Napr. rumunský *Atlasul lingvistic Român* 1956 vyšiel vo väčšom formáte (s mapovacou technikou nápisovou) a súčasne vyšiel aj *Micul atlas lingvistic Român* 1956 v celkom malom formáte (symbolovou technikou). Veľký atlas má rozmery 33 × 24 cm, 75 bodov, 622 máp. Malý atlas má rozmery 13,5 × 10,5 a 424 máp.

dosah mapovej časti, i keby mapy samy osebe vyhovovali optimálnym požiadavkám jazykového zemepisu.

Komentár má svoju štruktúru a možno ho rozdeliť na časť všeobecnú a časť špeciálnu.

Vo všeobecnej časti bude úvod, história prác na slovenskom jazykovom atlase, priebeh prác na atlase, vznik dotazníka, výskum v teréne a jeho metóda, explorátori, výsledky výskumu, metodologické poznatky a zhodnotenie skúseností, rozvrh atlasu, rozdelenie na časti, vnútorný systém, sieť bodov, zoznam obcí a ďalšie údaje o nich atď.

V špeciálnej časti komentára budú poznámky k jednotlivým mapám alebo ku skupinám a sériám máp, doplnky a okolnosti nezačytené na mape, vysvetlivky.

Bez komentára by nebolo možno mapovú časť atlasu s úžitkom používať. Preto ho treba vypracovať svedomite. Čím sú mapy podrobnejšie, tým je komentár stručnejší.³⁹ Pri riedkej sieti nemožno na mape všetko vyjadriť a preto sa komentár značne rozširuje.⁴⁰

Vypracovaním máp a komentárov k mapám sa završuje autorská práca. Využitie výsledkov atlasu spadá už do okruhu ďalšieho teoretického spracovania v súvislostiach, ktoré presahujú rámec jazykového zemepisu.⁴¹

14. Vypracovaním hláskoslovnej a tvaroslovnej časti atlasu sa splní len časť úloh. V práci sa musí pokračovať. Treba už teraz organizovať výskum tvorenia slov, syntaxe a slovnej zásoby a zainteresovať do výskumu väčší počet schopných spolupracovníkov. Najpohyblivejšou zložkou jazyka, ktorá sa mení, zvelaďuje, ale aj ustupuje zo života, je slovná zásoba. So zreteľom na to treba výskum intenzívne podporovať a viesť.

Slovníková časť atlasu nie je doteraz materiálove pripravená tak, aby bolo už možno pristúpiť k sústavnému mapovaniu slovníkových javov. V dotazníku z r. 1947 jesto asi 70—100 hesiel, ktoré možno zmapovať. Ale tieto heslá nie sú volené programovite. Možno na nich vyskúšať spôsoby mapovania lexikálno-sémantických javov. Bol by to v každom prípade zisk, poskytnúci aspoň orientačný pohľad na diferenciaciu slovnej zásoby. Neodkladnou úlohou však je započat široko založený výskum slovníka slovenských nárečí.⁴²

15. Vážnou otázkou je všeobecná koordinácia českého a slovenského jazykového atlasu. V tomto smere treba mať na pamäti niekoľko závažných okolností.

Stav nárečí v českých krajinách a na Slovensku je značne odlišný. Na Slovensku

³⁹ Veľmi stručný komentár k mapám má J. O. Dzendzelivskij cit. d. — *Atlasul lingvistic Român* 1956. Dost stručné komentáre sú aj v nemeckých jazykových atlasoch.

⁴⁰ Komentár k prvým dvom zväzkom MAGP má po 10 tlačových hárkov. Atlas má mať 10—12 zväzkov. Komentár k celému atlasu by mal 100—120 hárkov, čiže 1600—1900 strán. — *Atlas rusských narodnych govorov centralnych oblastej k vostoku od Moskvy* z r. 1957 má 271 máp a komentár má 1100 strán, z toho 312 strán je úvod a všeobecné poznámky, 788 strán komentáre k jednotlivým mapám, pričom rozsah poznámok je od niekoľko riadkov až po 16 strán.

⁴¹ K. Nitsch, MAGP II, 2, VII, sa stavia zásadne proti tomu, aby sa v komentári podával výklad mapy, resp. nárečového javu. — Myslím, že výklad a interpretáciu priam znemožňujú pracovné okolnosti. Na atlase sa autorsky zúčastňuje obyčajne viac pracovníkov, ktorí všetci môžu byť dobrí kartografi. Kartografickú stránku možno dobre organizovať a viesť. Ale je veľmi ťažko v diele, ktoré musí mať jednotnú koncepciu, zabezpečiť, aby všetci pracovníci výtazili z máp lingvistické poznatky, ktoré by boli v každom smere rovnorodé a na rovnakej úrovni.

⁴² V. Vážný, Sborník Matice slov. I, 1922, 96, si kladie úlohu vybudovať vedeckú slovenskú dialektológiu a slovenský slovník z celej oblasti živej reči.

sú ešte zreteľne zachované staré nárečové skupiny, kým v českých krajinách a najmä v Čechách pod vplyvom spisovného jazyka a špeciálneho spoločenského vývinu od národného obrodenia zač. 19. storočia sa staré nárečové členenie už rozrušilo a nastal pohyb smerom k hovorovej češtine, ktorá sa stala akýmsi nadnárečovým jazykovým útvarom. So zreteľom na vzťah spisovného jazyka a nárečí a na pôsobenie spisovného jazyka na nárečia dnešnému stavu slovenských nárečí zodpovedá v českých krajinách asi tak nárečový stav z druhej polovice 19. storočia.

Z toho vyplýva potreba osobitného prístupu k výberu materiálu, k metóde výskumu i k metóde spracovania. Dôležitou okolnosťou je, že hláskoslovný a tvaroslovný materiál k slovenskému atlasu je už zhromaždený. Ale to nie je prekážkou koordinácie obidvoch diel tak, aby na seba bezprostredne nadväzovali a aby sa v konečnom výsledku javili ako súvislý celok. Ďalšie výskumy v oblasti tvorenia slov, skladby a slovníka bude možno v potrebnej a užitočnej miere koordinovať už pri zostavovaní dotazníka.

Je pravda, že členenie slovenských a českých nárečí je založené na iných zvukových a čiastočne i gramatických javoch. To, čo je dôležité z hľadiska diferenciácie českých nárečí, nejaví sa vždy na slovenskom jazykovom území ako problém a naopak. Ale na jazykovom pomedzí česko-slovenskom sú často aj hlboké vzájomné presahy. Týmto javom sa treba osobitne venovať a zakresliť ich do máp tak, aby časť slovenská nadväzovala na časť českú a naopak. Otázka sa vyjasní pri konkrétnej práci. Jazykové pomedzie česko-slovenské môže byť vdačným predmetom štúdia nárečia historicky jednoliateho, ktoré sa vyvíjalo v akčnom rádiuse dvoch národných, resp. spisovných jazykov, resp. politicko-spoločenských útvarov.

Niektoré javy, ktoré sa vyskytujú síce na Slovensku i v českých krajinách, zeme písne nesúvisia. Je to napr. existencia bilabiálneho *u* (za *v*) v severovýchodnom nárečí českom a v nárečí stredoslovenskom, alebo *l*-ové participium *bul* v chodskom nárečí a na východnom Slovensku, zmena *ch* — *k* — *f*, vokalizácia slabičného *r*, *l* a prípadne ďalšie paralelné jednotlivosti.

Spôsoby spolupráce sa rozvinú pri riešení konkrétnych prípadov, na ktoré sa príde v pracovnom procese. V tejto fáze ide o zistenie problematiky opretej o konkrétny materiál a jej jazykovozemepisné prepracovanie, ktoré sa spoločne uváži.

Obidva atlasy by mohli mať rovnako riešenú základnú mapu, v rovnakej mierke, s rovnakým kartografickým vybavením, ako je napr. sieť rovnobežiek a poludníkov a iné. Keby sa v zásade rovnakým alebo aspoň podobným spôsobom zakreslila situácia javu v českých krajinách a na Slovensku, bolo by možno obidve mapy položiť vedľa seba a používať ich temer ako dva dielce jednej mapy. Vec treba do podrobnosti ešte premyslieť a pri mapovaní vzájomnou spoluprácou autorov máp realizovať.

16. V atlase slovenského jazyka sa musí pamätať aj na ujasnenie jazykových vzťahov slovensko-poľských a slovensko-ukrajinských na oblasti východného Slovenska. Vec však treba riešiť hneď na obidve strany a vyšetriť presahy poľské a ukrajinské na Slovensku a súčasne presahy slovenské na ukrajinskom a poľskom jazykovom území.

Obdobne sa musí v atlase poukázať na jazykové vzťahy slovensko-maďarské a maďarsko-slovenské.

Slovensko-nemecké jazykové vzťahy sa realizovali na slovenskom jazykovom území medzi slovenským okolím a bývalými nemeckými jazykovými ostrovmi, ktoré už od veľmi dávnych čias podliehali slovakizácii.

V takýchto širších súvislostiach sa charakteristika slovenského jazyka a jeho

nárečí ukáže plastickejšie a získajú sa aj širšie poznatky pre posúdenie a osvetlenie vnútorných slovenských procesov.

Ohľad na vzťahy javov slovenských k javom v susedných jazykoch by sa mohol prejavíť aspoň tak, že by sa proti istému variantu na slovenskom jazykovom území nápisovou technikou vyznačil stav na bezprostredne susediacom území iného jazyka. To nijako atlas nezataží a na druhej strane predsa len bude to aspoň nábeh dať slovenské jazyky do širších súvislostí.⁴³

17. Dialektologický výskum a jazykovozemepisné spracovanie slovenských nárečí je úloha veľmi aktuálna i naliehavá.

Jazykovozemepisné práce sú dnes na celom svete v popredí vedeckého záujmu. Jazykovozemepisné skúmanie jazykových javov je doteraz ešte nedostatočne vyhodnotený aspekt na jazykovú skutočnosť v spojitosti s aspektom historickým a vrstvovým.⁴⁴

Slovenský jazykový atlas je významná úloha slovenskej jazykovedy. Svojím významom presiahne hranice územia nášho jazyka a prinesie poznatky základného významu aj pre slavistiku.

Bude na prospech vecí, keď o spôsoboch splnenia úlohy sa rozhovoria zainteresovaní pracovníci. Diskusia zaiste odhalí niektoré nové momenty našej jazykovozemepisnej práce, prispesie k ich teoretickému objasneniu a tým aj k úspešnému rozvinutiu práce na postupnej realizácii atlasu slovenského jazyka.

---

⁴³ B. Martin, c. d., 101, pokladá izolovanú prácu na malom území len za predprácu. Treba hľadať ďalšie vzťahy, lebo by atlas zostal len kusým dielom (Stückwerk).

⁴⁴ R. I. Avanesov poukázal na význam vzájomného vzťahu súradnice časovej, územnej i vrstvovej so zreteľom na jazykový atlas. Pozri R. I. Avanesov i S. B. Bernštejn, *Lingvističeskaja geografijska i struktura jazyka*. O principach obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa, Moskva 1958, 6.

К КОНЦЕПЦИИ АТЛАСА СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА

Атлас словацкого языка будет способствовать ознакомлению с развитием словацкого языка и его диалектов и освещению его отношения, главным образом, к славянским языкам. Языково-географическая обработка дифференцированных явлений указывает на происхождение и процесс тенденций развития. Этот атлас как специальный лингвистический труд дает дифференцированные явления языка в связи системы языка с иными явлениями таким образом, чтобы на передний план выступил процессуальный характер изменений. Атлас будет опираться на диалектную традицию старшей генерации, но будет принимать во внимание и различия в поколениях и социальное расслоение.

В основу атласа словацкого языка лёг материал, собранный в 1947—1951 гг. с учётом «Вопросника для исследования словацких диалектов» (составили Е. Паулины и И. Штольц). Исходя из этого материала можно подготовить около 400 фонетических, 400 морфологических, 100 лексических карт, а также 100 карт отдельных разбросанных явлений. Атлас будет состоять из серии карт, в основу которых будут положены грамматические явления. Так как границы грамматических и лексических явлений обычно не совпадают, явления грамматические можно фиксировать отдельно от явлений лексических. Лексически дифференцированные слова нельзя с успехом использовать для наблюдения над фонетической и морфологической дифференциацией и наоборот. При зарисовке звуковых, морфологических, лексических и семантических вариантов на одной комплексной карте часто возникала бы картина, которую было бы трудно читать. По этому необходимо анализировать и зарисовывать каждое явление на отдельной карте. На базе таких карт можно подготовить синтетические карты, на которых можно будет показать на целом ряде слов параллельный процесс или стирание границ у одного и того же явления.

Тщательное исследование позволит отметить границы явлений линиями или выделением площади распространения явлений, или комбинацией двух этих способов в каждом населенном пункте. Но практические возможности позволяют в настоящее время подготовить атлас только с учетом 300—350 пунктов (полная сеть — 2.600 пунктов).

При работе над атласом словацкого языка нужно помнить в первую очередь о его координации с атласом чешского языка, особенно о чешско-словацкой языковой границе, чтобы данные обоих атласов органически вытекали одни из других. Подходящим способом надо отметить и отношение словацких диалектных явлений к явлениям соседней польской и украинской территории, а также к явлениям венгерской территории.

ZA AKADEMIKOM FRANTIŠKOM TRÁVNÍČKOM

Posledné životné jubileum, 70 rokov (*17. augusta 1888), zastihlo akademika Františka Trávníčka fyzicky i duševne sviežeho a čulého, prekypujúceho vitalitou a pracovným elánom. Jeho energia sa zdala nevyčerpatelná, jeho pracovitost neochabovala. Dokázal to ešte na dvoch vedeckých diskusiách v Brne v marci a apríli tohto roku. Preto jeho náhle skonanie popoludní 6. júna 1961 prekvapilo všetkých, ktorí ho osobne poznali. Odišiel uprostred práce, ako pravý bojovník-komunista.

Dielo, ktoré akademik František Trávníček po sebe zanechal, je obdivuhodné svojím rozsahom a šírkou spracovaného materiálu, úctyhodné svojou mnohostrannosťou a významné nielen z hľadiska rozvoja československej jazykovedy, ale aj svojím spoločenským dosahom. Bohaté a vzácné životné dielo akademika Trávníčka bolo za jeho života podľa zásluhy odmenené najvyššími verejnými a štátnymi poctami. Stal sa laureátom štátnej ceny, poslancom Národného zhromaždenia, patril medzi prvých akademikov ČSAV, získal Rad práce i Rad republiky. Pre svoje skúsenosti bol poverovaný zodpovednými funkciami. Bol prvým predsedom VIII. sekcie ČSAV, dlhé roky zastával funkciu rektora brnenskej univerzity, do konca života viedol brnenskú pobočku Ústavu pro jazyk český ČSAV.

Bohatú vedeckú, pedagogicko-výchovnú a organizačnú činnosť akademika Trávníčka zhodnotili viacerí jeho spolupracovníci a žiaci pri jeho životných jubileách. Všetka činnosť akademika Trávníčka sa vyznačovala premyslenou plánovitosťou a cielavedomosťou. Vo vedeckej práci postupoval od starostlivého zhromažďovania materiálu, pri ktorom mu pomáhal početný štáb jeho univerzitných poslucháčov, cez monografické spracovanie problémov k syntetickým dielam. Takto vznikli Trávníčkove základné syntetické diela o českom jazyku: historická gramatika, gramatika súčasnej spisovnej češtiny a slovník spisovnej češtiny.

Zo starších Trávníčkových monografických prác sú známe najmä *Studie o českém vidu slovesném* (1923), *Příspěvky k nauce o českém přízvuku* (1924), *Příspěvky k českému hláskosloví* (1926), *Příspěvky k dějinám českého jazyka* (1927) a i. Prvý diel jeho historickej gramatiky (hláskoslovie a tvaroslovie) vyšiel r. 1935 pod názvom *Historická mluvnice československá*, druhý diel (skladba) vyšiel r. 1956 pod názvom *Historická mluvnice česká*. Trávníčkova *Mluvnice spisovné češtiny* vyšla v dvoch objemných dieloch v rokoch 1948—1949 v prvom vydaní a v r. 1951 v druhom vydaní. *Slovník jazyka českého* (pri ktorom bol spoluautorom prof. Váša) vyšiel v prvom vydaní r. 1936 (r. 1952 vyšlo štvrté vydanie). Obe Trávníčkove gramatické diela boli koncepované ako vysokoškolské učebnice. Vo svojej Historickej gramatike, ako aj v iných bohemistických prácach Trávníček vedome nadväzoval na dielo svojho učiteľa Gebauera, pričom ho vo viacerých bodoch korigoval a podstatne doplnil tým, že sústavne prizeral na stav v nárečiach i v slovenčine.

Okrem gramatiky a slovníka Trávníček vedelky skúmal a spracoval aj iné oblasti spisovnej češtiny. Vela pozornosti venoval problémom pravopisu, spisovnej výslovnosti (*Správná česká výslovnost*, 1935 a *Spisovná česká výslovnost*, 1940) a vôbec problémom jazykovej správnosti (*O jazykové správnosti*, 1942). Pre široké vrstvy českej inteligencie za nacistickej okupácie r. 1940 vydal pod názvom *Nástroj myšlení a dorozumění* súbor

svojich príspevkov, v ktorých pútavým a prístupným štýlom rieši drobné problémy spisovného jazyka. Táto kniha ako i jeho *Jazykové zákampí* v Lidových novinách vydávajú svedectvo nielen o tom, že Trávníček bol výborným znalcom jemných zákonitostí spisovnej češtiny a jej výrazového bohatstva, ale aj o jeho horúcom vlastenectve a pokrokovosti. Proti obmedzenému jazykovému purizmu bojuje najmä princípmi ústrojnosti (systémovosti), úkonnosti (funkčnosti) a štylistickej diferencovanosti výrazových prostriedkov spisovného jazyka. Tieto Trávníčkove základné princípy sú v úplnom súlade s marxistickým chápaním jazyka a možno ich úspešne aplikovať aj na spisovnú slovenčinu.

Oblúbeným poľom Trávníčkovej výskumnej činnosti boli aj problémy nárečí. V práci *Moravská nářečí* (1926) podal podrobný popis a roztriedenie nárečí na Morave. Ako dialektológ rád uvažoval o zložitých teoretických otázkach, ako sú miešanie jazykov, vznik prechodných nárečí, vzťahy príbuzných jazykov a nárečí, vplyv jazyka na jazyk ap. Osobitnú pozornosť venoval vzťahu češtiny a slovenčiny. Ako marxista sa čestne vyrovnal so staršou mylnou koncepciou jednotného československého národa.

Charakteristickou vlastnosťou Trávníčkovej osobnosti bola jeho schopnosť sledovať vývoj myslenia a aktívne sa zúčastňovať na vedeckom pokroku. Od pozitivistickej historicko-porovnávacej metódy prešiel k funkčnej jazykovede a hľadajúc pravdu, dospel k marxizmu. Názory, ku ktorým sa dopracoval analýzou bohatého materiálu a teoretickým myslením, bojovne a vášnivo hájil v diskusiách a polemikách. V posledných rokoch svojho života zasahoval podnetne a plodne do teoretických diskusií o metodologických a filozofických problémoch súčasnej jazykovedy, napr. o vzťahu jazyka a myslenia, ďalej o problémoch štylistiky (*O jazykovém slohu*, 1953, *O jazyce naši nové prózy*, 1954), o problémoch jazykovej normy, gramatiky, najmä skladby, o slovných druhoch a i.

Akademik Trávníček bol vynikajúcim pedagógom. Jeho žiaci, z ktorých mnohí sa stali univerzitnými profesormi a docentmi, s obľubou nazývali jeho prednášky a semináre nielen školou vedy, ale i školou života.

V akademikovi Trávníčkovi stratila československá jazykoveda svojráznu osobnosť, výborného znalca českého jazyka a jeho dejín, skúseného pedagóga, zápalistého bojovníka za vedecký pokrok, za víťazstvo marxizmu-leninizmu. Československí jazykovedci úprimne želejú jeho náhly odchod. Trávníčkovo vedecké dielo bude však mať trvalé miesto vo vývine našej jazykovedy. Česť jeho práci a jeho svetlej pamiatke!

Š. Peciar

KONFERENCIA O HISTORICKO-POROVNÁVACOM ŠTÚDIU SLOVANSKEJ SKLADBY A O ŠTÚDIU SKLADBY NÁREČIA

Oživený záujem o otázky skladby v gramatickom systéme súčasného jazyka vytvára predpoklady hlbšie postihnúť syntaktické prostriedky jazyka aj vo vývinovom aspekte. Dôležitým postupom pri objasňovaní jazykového vývinu je porovnávacia metóda. Po starších, priekopníckych prácach F. Miklosicha a V. Vondráka sa znova dostáva na program dňa syntetické spracovanie historicko-porovnávacej skladby slovanských jazykov. Je to jedna z úloh, ktoré vytýčil IV. slavistický sjazd v Moskve. V tejto oblasti sa môže zatiaľ slavistika pochváliť len čiastkovými úspechmi. V posledných rokoch systematicky sa zaoberali porovnávacím a historickým štúdiom slovanskej (najmä českej a ruskej) skladby brnenský slavisti a dosiahli cenné výsledky. Preto nie je náhodné, že slavisti brnenskej univerzity v spolupráci s československými slavistickými pracoviskami zorganizovali celoštátnu konferenciu o historicko-porovnávacom štúdiu slovanskej

skladby a o štúdiu skladby nárečia. Konferencia sa konala na Univerzite J. E. Purkyňu v Brne v dňoch 17.—21. apríla 1961. Na tejto doteraz najväčšej monotematickej slavistickej konferencii sa zúčastnilo vyše 100 československých slavistov a 23 zahraničných hostí (zo Sovietskeho sväzu, z Poľska, Bulharska, Nemeckej demokratickej republiky a Talianska).

Úlohou konferencie bolo prediskutovať základné otázky vývinu slovanskej skladby a skoordinať výskum pre perspektívne syntetické spracovanie. Tematika konferencie bola rozdelená do týchto okruhov: 1. všeobecné problémy skladby, 2. skladba a tvorenie slov, 3. problematika historicko-porovnávacieho štúdia slovanskej skladby, 4. problematika jednoduchej vety a súvetia, 5. skladba hovoreného jazyka a skladba nárečia, 6. skladba v slovanskom jazykovom atlase.

1. Všeobecnú problematiku skladby načrtnol v referáte *Postavení skladby v nauce o jazyku* akad. F. Trávníček. Podal rámcový obraz o tematike, problematike a systematicke skladby z hľadiska marxistickej jazykovedy. Zdôraznil spätosť jazyka s myslením a dialektický vzťah medzi slovom a vetou. V Trávníčkovom vymedzení je skladba „náuka o vete ako výraze myšlienky“. Pomer logiky a jazykovedy a otázku základného vetotvorného činiteľa — vetnej modálnosti rieši v zmysle výkladov P. S. Popovova (*Suždenije i predloženiije*. Sborník Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1950, 5—35). Z hľadiska poznávacieho vidí špecifikum jednočlenných viet v súčinnosti prvej signálovej sústavy s druhou signálovou sústavou. Základnú náplň skladby tvorí vzťahovosť vety. Vetné vzťahy sú vetotvorné a členské. Rozdiel medzi nimi nie je v obsahu, ale v spôsobe poňatia a vyjadrenia. Členské vzťahy len dopĺňajú vetotvorný vzťah. Členský vzťah podáva hotový poznatok, je syntetický. Vetotvorný vzťah sa prejavuje ako aktuálny proces, je dejový; základom dejovosti je analýza. Ďalšia náplň skladby vyplýva zo vzťahovosti vety; ide o náuku o výrazových prostriedkoch syntaktických (najmä o slovných druhoch a tvaroch).

Trávníčkove výklady mali živý kritický ohlas. Prof. Z. Klemensiewicz (Kraków) žiadal presnejšie vymedziť niektoré pojmy (myšlienka, objektívny odraz skutočnosti), prof. K. Horálek zdôraznil, že vývinové zmeny vždy neodrážajú vývin myslenia, poukázalo sa na potrebu osvetľovať vzťah k poslucháčovi (dr. F. Daneš) i oslabovanie dejovosti v prospech nominálnych konštrukcií (doc. K. Hausenblas). Dôležité pripomienky vyslovil doc. J. Ružička: problematiku syntaxe možno vymedziť len v pomere k morfológii. Do morfológie patria tiež výklady o systéme gramatických jednotiek a výklady o gramatických slovách. Do syntaxe nepatrí len problematika vety, ale aj problematika syntagmy. Skladbu treba chápať ako systém jazykových jednotiek, ktoré sú konštrukciami vybudovanými na základe príslušných syntaktických vzťahov. Syntagmatické vzťahy nie sú len doplnkom vetotvorných vzťahov, sú s nimi rovnocenné.

Vedúci bulharskej delegácie prof. I. Lekov sa zaoberal valenciou slov ako slovných druhov v bulharskej vete. Ukázal, že sú napr. isté spojenia slov, ktoré nemôžu stáť vo vete vedľa seba, niektoré dvojice sú veľmi obmedzené, iné sú logicky autonómne (zatvorené) alebo logicky závislé (otvorené). Ide o spájanie slov ako slovných druhov, a nie ako vetných členov. Vzhľadom na postavenie enklitik delia sa slovanské jazyky do štyroch skupín. Pravdepodobnosť výskytu spojení rozličných slovných druhov je rozličná. Pre porovnanie slovanských jazykov prinesie zaujímavé poznatky štatistické štúdium začiatku a konca vety alebo osvetľovanie takých otázok, ako je zisťovanie významove relevantných pozícií.

Dr. F. Miko nadhodil otázku, či sú vzťahy medzi slovami vo vete len syntaktické. Spojenia slov sú dané už v slovnodruhovej rovine. Medzislovné vzťahy sú záležitosťou slovných druhov, nie vetných členov (napr. gramatická zhoda je slovnodruhový aspekt).

Na konferencii sa niekoľkokrát vyslovila požiadavka hľadať v syntaktickom bádani nové metódy. Avšak v tomto smere bol zameraný (popri Lekovovom koreferáte) iba príspevok doc. K. Ruzicku (NDR), prednesený v rámci 4. tematického okruhu. Ruzicka uvažoval o primeranom využití štrukturálnych zásad, ktoré sa vypracovali vo fonológii. Na staroslovienskom materiáli pozoruhodne rozvíjal otázku, akú formu má štruktúrny princíp korelácie v skladbe. — K teoretickým otázkam sa účastníci konferencie vracali aj v diskusií k nasledujúcim témam.

2. Niekoľko dní pred syntaktickou konferenciou umrela známa pracovníčka v oblasti poľskej a slovanskej skladby prof. H. Koneczna z Varšavy, ktorá mala predniesť referát *Skladba a tvorenie slov*. Pripravený referát H. Konecznej odznel na konferencii bez diskusie. — Poľský lingvista J. Rozwadowski je tvorcom teórie dvojčlennosti výrazu. V každom výraze, ktorý je zo slovotvorného hľadiska priezračný, vidí Rozwadowski skrátený útvar, pozostávajúci z časti rozlišujúcej (odvodzovací základ) a z časti stotožňujúcej (sufix). Túto teóriu prepracoval W. Doroszewski. Formant je podľa neho člen stotožňujúci a súčasne určený, odvodzovací základ má funkciu rozlišovaciai a súčasne určovaciai. Doroszewski rozobral na základe logicko-syntaktických kritérií niektoré triedy slov. Touto metódou pracuje teraz W. Pomianowska. Trochu z iného hľadiska sa pozerá na medzimorfémovú skladbu H. Koneczna. Skúma deverbálne, deadjektívne a desubstantívne podstatné mená ako útvary, v ktorých sa prejavujú medzimorfémové vzťahy vetné. Klasifikačné kritériá hľadá v rozdielnej medzimorfémovej skladbe.

3. V rámci tretieho tematického okruhu predniesli hlavné referáty akad. B. Havránek a doc. J. Bauer.

B. Havránek osvetlil niektoré základné otázky historicko-porovnávacieho štúdia syntaxe slovanských jazykov. Československá slavistika sa prikláňa k širokému poňatiu predmetu komparatistiky. Odhalenie najstaršieho východiska je len jeden cieľ (a toto východisko rekonštruujeme veľmi zjednodušené); hlavným cieľom je poznať rozvoj slovanských jazykov v celej šírke. Pomocným postupom k interpretácii vývinu a stavu jazyka je porovnávacia metóda. Vedľa základných vzťahov skúmame aj isté typy týchto vzťahov (konštrukcie). Typy sú realizáciou istých špecifických vzťahov. V skladbe nejde o náhradu typu A typom B. Obyčajne typ A žije vedľa B, ale nastáva prísnejšia diferenciácia. Niekedy splývajú typy, ktoré boli pôvodne diferencované. Nové vo vývine jazyka býva využitie jestvujúcich konštrukcií. Popri historickom štúdiu treba venovať pozornosť aj hovorenému jazyku a nárečiam.

J. Bauer venoval dôkladne premyslený referát problematike historicko-porovnávacieho štúdia slovanského súvetia. Zaoberal sa cieľom a metodologickými zásadami tohto štúdia, potom charakterizoval dnešný stav bádania a aktuálne úlohy. Hlavným cieľom je 1. prehĺbené poznanie dnešného stavu súvetia v jednotlivých slovanských jazykoch a vývojových ciest, ktorými sa k nemu dospelo, 2. osvetlenie vzájomných vzťahov medzi slovanskými jazykmi v priebehu ich vývoja a ich vzťahov k iným jazykom, 3. osvetlenie spoločného východiska — praslovančiny. K štúdiu treba pristúpiť po ujasnení si teoretického východiska (pojmy *súvetný typ*, *klasifikácia súvetia*, *vývin súvetia* a i.). Skúmanie možno rozdeliť do troch etáp. Prvú etapu musí tvoriť historické štúdium vývinu súvetia v jednotlivých slovanských jazykoch, ktoré by malo byť zamerané na porovnanie. Sledovanie vývinu súvetných typov od najstaršej doby dodnes predpokladá najprv preskúmať systém súvetia v dnešnom jazyku (rozumie sa aj stav v nárečiach), potom systém nárečia v najstarších pamiatkach, prípadne tiež v najdôležitejších vývinových obdobiach. V druhej etape pristúpime k historicko-porovnávacej analýze slovanského súvetia. Odporúča sa zachovať podobný postup ako pri prácach prvej etapy. Historicko-

porovnávacie preskúmanie vývinu slovanského súvetia umožní v tretej etape v plnom rozsahu riešiť otázku vzniku slovanského súvetia a praslovanského stavu.

Na okraj týchto dvoch referátov prof. K. Horálek pripomenul, že pracovný plán historicko-porovnávacieho výskumu slovanskej skladby by bolo treba postaviť na nových teoretických základoch, treba napr. prepracovať teóriu dvojčlenných jednotiek. Prof. Z. Klemensiewicz sa v praxi obáva zachytávania nárečového materiálu, lebo v pomere k spisovnému jazyku je to materiál heterogénny. Zachovanie istej metodologickej koordinácie je nevyhnutným predpokladom širšie založenej práce. Podľa mienky akad. B. Havránka pracovné metódy sa vzájomne prelínajú. Aj pri štúdiu jedného jazyka treba používať porovnávaciu metódu. Väčšiu pozornosť si zaslúži odlišenie písaného a hovoreného jazyka. Pri zbieraní materiálu nejde o materiál „vyčerpávajúci“, ale „dostačujúci“, ktorý umožní sledovať frekvenciu javov.

Ďalšie prednesené príspevky rozvíjali rozličné čiastkové otázky na českom, ruskom, bulharskom a staroslovienskom materiáli. Boli to pomerne samostatné koreferáty a diskusné príspevky, ktoré tu môžeme vzhľadom na obmedzené miesto len zaznačiť.

Pri historickom štúdiu jazyka treba rozoznávať, ako zdôraznil prof. N. S. Pospelov (SSSR), tri aspekty: 1. dejiny slovníka a gramatickej stavby, 2. dejiny spisovného jazyka, 3. dejiny jazyka umeleckej literatúry. Každá z týchto oblastí má vlastné štruktúrne vlastnosti. Prof. L. Andrejčín (Bulharsko) ukázal, že spisovná bulharčina sa v 2. a 3. polovici 19. storočia formovala na základoch ľudovej reči, avšak prevzali sa len prvky príznačné pre štruktúru spisovného jazyka, a nie špecificky nárečové prvky. Doc. K. Popov rozobral rusko-bulharské syntaktické paralely: pod vplyvom ruštiny sa v spisovnej bulharčine aktivizujú syntaktické prostriedky, ktoré boli doteraz len hovorové alebo ľudové. — Na formovanie starších slovanských spisovných jazykov vplývali rozličné prípady vzájomných vzťahov a symbiózy slovanských jazykov (dr. R. Večerka). — Na skladbe češtiny na konci 18. a na začiatku 19. storočia prof. A. Jedlička ukázal, že pri skúmaní vývinu spisovného jazyka je dôležité všímať si obdobie, keď sa stretá starší jazyk s vplyvmi hovoreného jazyka. — Niektorými otázkami porovnávacieho štúdia syntaxe súčasných jazykov (napr. štatistika, typologické hľadisko) sa zaoberal St. Žaža a dr. Zatovkaňuk a problematikou skúmania syntaxe staroslovienskeho jazyka dr. J. Sedláček (hodnotenie knižných a ľudových vplyvov).

V 4. tematickom okruhu odznali dva referáty o jednoduchej vete: *Veta a sloveso* (doc. J. Ružička) a *Historicko-porovnávacie štúdium vývinu vetných typov* (dr. R. Mrázek). Prvý zaujal teoretickou premyslenosťou, druhý určením základnej problematiky na rozmanitom slovanskom materiáli.

J. Ružička vidí najdôležitejšie princípy pre zistenie a utriedenie slovanského syntaktického systému v konfrontácii intencných typov slovesa a základných vetných typov. Veta ako jednotka syntaktickej stavby jazyka je konštrukcia vybudovaná na vetotvornom vzťahu (ktorý nie je syntagmatický). Syntaktická konštrukcia je lineárny systém, preto musí mať východiskový bod. Týmto absolútnym členom je prísudok. Sloveso ako slovný druh je charakterizované existenciou deja. Podľa vyjadrenia jednotlivých zložiek intencie rozlišujeme niekoľko slovesných typov. Vzhľadom na vetu je najdôležitejší rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami. V dialektickom spätí s nimi vznikli základné vetné typy. Jednočlenné a dvojčlenné vety tvoria ekvipolentný, a nie privatívny protiklad, preto prechod medzi nimi nie je postupný. Jednočlenné vety vznikli na neosobných slovesách, ale nemožno stotožňovať jednočlennú vetu s neosobnou väzbou. Jednočlenná veta je samostatná konštrukcia. Zmeny v intencných typoch sú bližšie spojené s poznávaním skutočností (intencia je gnozeologická zložka slovesa), kým zmeny vo vet-

ných typoch sú viac motivované postojom hovoriaceho k obsahu výpovede. J. Ružička — podobne ako aj R. Mrázek — sa sústredil na predikačné vzťahy. — R. Mrázek si všimá nielen problematiku vety, ale aj výpovede. Pri historicko-porovnávacom štúdiu slovenskej skladby treba venovať pozornosť najmä vývinu štruktúrnych typov jednoduchej vety ako celku (ide o rozličné modely a v ich rámci o typy). Skúmanie vetných typov si má všimáť: 1. typy s verbom finítom a bez neho; typy dvojčlenné a jednočlenné; typy aktívne a pasívne; 2. typy viet podľa modálnosti v najširšom zmysle slova; expresívne typy; 3. typy viet podľa kontextového členenia.

V diskusných prejavoch prof. B. Meriggí (Taliansko) osvetľoval protiklad determinovanosti a indeterminovanosti v slovanských jazykoch na starých slovanských vidových dvojiciach a dr. F. Michalik (NDR) poukázal na vplyv nemčiny na štruktúru slovosledu v lužickej srbčine (tendencia určitého slovesa stáť na konci vety sa tu prejavila výraznejšie ako v nemčine; vypožičaný štruktúrny prvok pozmenil v druhom jazyku svoju funkciu: koncové postavenie finítneho slovesa v lužickej srbčine nesignalizuje podradenosť).

Prof. N. S. Pospelov predniesol referát *O základných tendenciách vo vývine štruktúrnych typov podradovacieho súvetia v spisovnej ruštine 19. storočia*. Na rozdiel od historickej skladby predmetom výskumu dejín spisovného jazyka nie je osud jednotlivých konštrukcií a modelov v ich historických zmenách a vzájomných spojeniach, ale hlboké procesy štruktúrnej prestavby samotných typov syntaktických konštrukcií pri vytváraní istej normy vyjadrovania konkrétnej syntaktickej funkcie. V stavbe podradovacieho súvetia spisovnej ruštiny 19. storočia badať dve hlavné, navzájom úzko späté vývinové tendencie: 1. úsilie po čo najužšom spojení jeho jednotlivých častí a po zhustovaní samotných diferenciacií štruktúrnych typov, 2. tendenciu k čo najväčšej diferenciacii štruktúrnych typov a modelov súvetia.

Prof. Z. Klemensiewicz analyzoval stavbu takej časti zloženého súvetia, ktorá sa skladá z dvoch alebo viacerých viet navzájom spojených vzťahom priradenosti alebo podradenosti a ktorá ako celok predstavuje člen zloženého súvetia. Napr.:

Dozvedel som sa,

že

Ján prišiel a ochorel.

Všimá si, aký je vzťah tejto súvetnej grupy k ostatnej časti zloženého súvetia a akými prostriedkami sa vyjadruje.

V diskusii sa venovala pozornosť najmä všeobecným otázkam. Uvažovalo sa o vzťahu jazyka a myslenia so zreteľom na vývin súvetia (dr. K. Svoboda; na trochu zjednodušujúci výklad G. Jágera reagoval prof. V. Skalička). V jazykových zmenách nevieme vždy dokázať zmeny v myslení (doc. P. Trost). K tejto téme sa vrátil akad. F. Trávníček v diskusii s prof. K. Horálkom. Prof. I. Lekov sa vyslovil o niektorých teoretických otázkach, ako je predmet skladby (význam tvarov nemožno zo skladby vylúčiť, ani zaradiť iba do skladby) a špecifické vlastnosti syntaktického systému. Doc. J. Ružička pripomenul, z ktorých základných protikladných vzťahov treba vychádzať pri systematike súvetí. V diskusii ďalej vystúpili J. Barnet (skúmal súvetie v súvislosti s vývinom jednoduchej vety), St. Žaža (zložené spojky vo vývine súvetia), doc. P. Sgall, H. Schuster-Šewe, C. Sc. M. Grepl (aké možnosti poskytuje historicko-porovnávacie štúdium pre rekonštrukciu jazykov), doc. H. Křížková, dr. S. Heřman. Doc. E. Ďurovič ku Klemensiewiczovým výkladom pripomenul, že systémové vzťahy zloženého súvetia treba hľadať skôr v podmienenosti reálnych konštrukcií. Doc. M. Jelínek hovoril o syntaktických schémach nevetných, nadvetných a o slovoslede a predtým zhrnul zaslaný

príspevok prof. Laleviča z Belehradu. Na potrebu sledovať štylistické rozdiely vo vývine syntaktických prostriedkov poukázal prof. St. Urbańczyk. Bohatú diskusiu zhrnul akad. B. Havránek.

5. Tradičnú pracovnú oblasť vhodne rozšírili ref. doc. K. Hausenblas a dr. J. Chloupek, ktoré sa týkali skladby hovoreného jazyka a skladby nárečia. Do málo prebádanéj tematiky sa zahlbil K. Hausenblas. V príspevku *O štúdiu syntaxe bežne hovorených prejavov* najprv odôvodnil potrebu **všimnúť si skladbu hovorených prejavov bežného dorozumievacieho styku** a potom ukázal, ktoré črty sú **charakteristické** pre túto oblasť. Špecifickosť hovorených prejavov podmieňujú viaceré činitele, ako je hovorenosť, nepripravenosť, viazanosť na situáciu, priamy kontakt s poslucháčom a i. Najväčší slohový rozdiel je medzi dialogickými a monologickými prejavmi. Špecifikum skladby bežne hovorených prejavov vytvárajú jednak javy pre túto oblasť výhradné, jednak početné ďalšie javy, ktoré sú vo svojej podstate typické pre výstavbu výpovede. Pretože sa pri porovnávacom štúdiu skladby nesmie zabúdať ani na túto širokú oblasť jazykových prejavov, bolo by účelné pre jednotlivé slovanské jazyky vypracovať chrestomatiu reprezentatívnych záznamov bežne hovorenej reči.

J. Chloupek sa zaoberal špecifickosťou nárečovej skladby v porovnaní so skladbou spisovného jazyka. Hoci je nárečie iba jedným zo systémov národného jazyka, ako útvar v podstate len hovorený a štylisticky nevelmi diferencovaný má vlastné štruktúrne črty svojej skladby. Výrazné sú rozdiely od skladby spisovnej. Systematický výskum nárečovej skladby pomôže nám vyplniť nejedno „prázdne“ miesto v historickej skladbe a dá sa využiť i pre teóriu hovoreného jazyka. — Na základe materiálu zo 6000 sídlisk rozobrala E. V. Nemčénková 3 typy syntaktických rozdielov, ktoré sú medzi ruskými nárečiami. — Dr. N. Perezynska oboznámila prítomných s ukázkami varšavského syntaktického dotazníka. Dotazník vypracovala prof. H. Koneczna. Z ďalších diskusných príspevkov spomeňme aspoň tieto: Výsledky svojej štúdie o pričleňovaní v nárečí zhrnul dr. A. Vašek. — Vyšiel z formulácie tohto javu, ako som ho podal vo svojich článkoch o pričleňení, a ukázal, že v nárečiach ide o bezpríznamový spôsob spojovania viet a vetných členov. — Historické štúdium možno a treba dopĺňať výskumom nárečového stavu (dr. S. Utěšený). — Problematiku skladby hovorených prejavov diskusne rozvíjali prof. H. Safarewiczova a dr. M. Grepl.

6. Posledná časť konferencie bola venovaná spracovaniu skladby v slovanskom jazykovom atlase. Úvodný referát k tejto otázke predniesol prof. J. Bělič. Odôvodnil potrebu venovať pozornosť skladbe pri takej **dôležitej práci**, ako je atlas slovanských jazykov. Pomocou dobre pripraveného dotazníka bude sa dať zvládnuť aj výskum zameraný na syntaktické javy v nárečiach. Doc. J. Bauer sa zaoberal otázkou, ako zostaviť dotazník pre výskum syntaktických zvláštností v nárečiach na slovanskom území. Na základe doterajších skúseností pri výskume všeobecných i špeciálnych syntaktických otázok usudzuje, že takýto dotazník možno zostaviť. Na niektorých príkladoch J. Bauer ukázal, ktoré javy by sa mohli stať predmetom výskumu. Dr. J. Chloupek sa zamerl na otázky, ako získavať syntaktický materiál metódou priameho výskumu v teréne. Hoci sú tu väčšie ťažkosti, možno aj tento výskum zvládnuť. — Potvrdzujú to napr. aj výsledky, ktoré v tejto oblasti dosiahli varšavskí pracovníci (ako o tom informovala I. Judycka). — Na základe materiálu, ktorý zbieral v období 1921—1938 na Slovensku prof. V. Vážný, ilustroval syntaktickú diferenciaciu v slovanských nárečiach dr. A. Habovštiak. Usudzuje, že syntaktické javy sa dajú aj kartograficky spracovať. — Skeptické stanovisko k syntaktickému výskumu a k možnosti zachytiť tento materiál kartograficky zaujal prof. K. Horálek. — V závere diskusie akad. B. Havránek konštatoval,

že syntaktická časť bude mať v slovanskom jazykovom atlase svoje dôležité miesto, a preto výskum skladby slovanských nárečí nemožno vylúčiť z práce na pripravovanom atlase slovanských jazykov.

Stručné zhodnotenie rokovaní predniesol na záver konferencie doc. J. Bauer.

Osvetľovanie problémov historicko-porovnávacej skladby slovanských jazykov v širokých súvislostiach a za účasti viacerých popredných bádateľov v oblasti skladby, rozmanitosť prednesených tém i diskusné osvetľovania viacerých dôležitých otázok urobili z konferencie vedeckú udalosť prvoradého významu. I keď sa menej pozornosti venovalo teoretickému domýšľaniu metodologických problémov a hlbokému osvetľovaniu základných syntaktických otázok, bohatý materiál z konferencie ako celok predstavuje významný krok vpred k organizovanej príprave syntetického spracovania vývinu skladby slovanských jazykov. K prehĺbeniu medzinárodnej spolupráce pri skúmaní slovanskej skladby smerujú tieto uznesenia:

1. Konferencia navrhuje, aby bola pri Medzinárodnom komitáte slavistov zriadená komisia pre štúdium slovanskej syntaxe. Komisia má mať z každej slovanskej zeme po 1—2 zástupcov.

2. Periodicky sa majú vydávať zborníky slavistických syntaktických prác s medzinárodnou účasťou. Vydávali by ich postupne jednotlivé slovanské zeme. Prvým dielom tohto radu bude zborník tejto konferencie, ktorý vyjde v spisoch Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyňa v Brne.

3. Úlohou navrhovanej komisie by bolo sústreďovanie informácií o priebehu výskumných prác, vytyčovanie smeru ďalšej práce, pomoc pri koordinácii a sústreďovanie na základné úlohy. Za tým účelom by mala komisia vydávať informačný bulletin.

4. Konferencia odporúča, aby československo-poľská lingvistická komisia pri ČSAV a PAN obrátila pozornosť aj na porovnávacie spracovanie skladby poľštiny, češtiny a slovenčiny.

Nakoniec sa žiada pripomenúť, že smrť dvoch vynikajúcich slavistov, prof. Haliny Konecnej krátko pred syntaktickou konferenciou a akademika Františka Trávníčka (ktorý otváral a končil konferenciu) dňa 6. 6. 1961, dodáva tmavý rámec tomuto užitočnému a plodnému stretnutiu slavistov.

V. Blanár

JÁN HORECKÝ, SLOVOTVORNÁ SÚSTAVA SLOVENČINY. Podstatné meno, prídavné meno, sloveso. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959, strán 217, cena brož. Kčs 13,90.

Tvorenie slov, najmä v užšom zmysle, má u nás početnú drobnejšiu literatúru, dokonca i monografické dielo (Letzove *Kmeňoslovné úvahy*), doteraz však chýbal systémový, teoreticky podložený pohľad, na ktorý sa Horecký svojou prácou podujal.

Autor sa musel pritom vyrovnáť s viacerými jazykovednými problémami všeobecnejšieho rázu. Bolo sa treba vysloviť k samej podstate tvorenia slov, definovať základné jednotky tejto stránky jazyka a hľadať ich celkové usporiadanie. Žiadalo sa ďalej lepšie než doteraz postihnúť skutočný vzťah významovej a formálnej stránky slovotvorných útvarov. Pred autorom stála otvorená aj otázka, kde je miesto tvorenia slov v stavbe jazyka a do ktorej jazykovednej disciplíny patrí slovotvorná problematika.

Ako cieľ svojej práce kladie si autor v úvode skúmať zákonitosti tvorenia slov v slovenčine (7), a to predovšetkým na podstatných a prídavných menách a na slovesách, kde sa táto problematika prejavuje najzložitejšie (8). Pretože mu ide o komplexnejšie pochopenie

spisovnej slovenčiny v rámci národného jazyka, rozširuje skúmanie i na nárečový materiál. Treba však hneď tu poznamenať, že použité pramene nárečového materiálu nezastupujú reprezentatívne všetky slovenské nárečia. Preto je tento širší pohľad na tvorenie slov neúplný a závery v tejto otázke (8, 209) nie sú vlastne v knihe plne doložené.

Z hojnejšieho materiálu vychádza autor pri historickom dokreslení súčasného stavu tvorenia slov v slovenčine (berie sa do úvahy stav za posledných 150 rokov). Aj keď materiál zo starších slovníkov predstavuje často skôr pokusy o nové slová než skutočný úzus (autor si to uvedomuje, porov. 9—10), možno s týmto postupom súhlasiť. Kým nemáme historický, resp. široko synchronický slovník slovenského jazyka, poslúžia aj nevydarené pokusy o neologizmy ako svedectvo o tom, ktoré prípony a slovotvorné postupy sa v príslušnej dobe pocítovali ako produktívne.

Prizeraním na starší materiál autor nemal v úmysle podať vývinový náčrt tvorenia slov v slovenčine, ale v podstate iba „dynamický synchronný pohľad“, ako sám hovorí (9). Právdza, svoj cieľ formuluje ako výskum zákonitostí tvorenia slov, čo by dôsledne znamenalo, že mu ide predovšetkým o genetický zreteľ. Autor ani nerozlišuje v knihe dost zásadne genetický a systémový zreteľ, ako to pre tvorenie slov požaduje M. Dokulil (*K základním otázkám tvoření slov*. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 154—156). Vcelku je však jeho výklad synchronným prierezom slovotvornej sústavy slovenčiny s vývinovou perspektívou do minulosti i do budúcnosti.

Na stranách 11—27 rieši autor základné otázky tvorenia slov. Pre svoje skúmanie pokladá za nevyhnutné ujasniť si dva základné pojmy, pojem *štruktúry* a pojem *systému* (12). Opierajúc sa kriticky o literatúru, vymedzuje štruktúru ako vlastnosť jednotlivého jazykového javu spočívajúcu vo vzťahoch medzi časťami, ktoré tento jav (ako celok) vytvárajú (13). Spravidla to býva vzťah medzi členom podradeným a nadradeným (napr. v odvodenom slove: slovotvorný základ a slovotvorná prípona). Systém je naproti tomu utváraný triedami javov, ktoré majú v rámci každej z nich rovnakú štruktúru. Tieto triedy sú vo vzťahu vzájomnej vymedzenosti, a to v tom zmysle, že „čo sa vyjadruje jedným radom členov systému, nemôže sa vyjadrovať iným radom týchto členov“ (13). Dá sa hovoriť na jednej strane o štruktúre jazyka, o štruktúre vety, pomenovania, slova, na druhej strane možno hovoriť o hláskovom systéme, o systéme slovotvornom, slovnodruhovom, pádovom ap.

Toto rozlišovanie sa nám zdá plodné. Máme však námietky proti tomu, že sa napr. pri tvorení slov hovorí o štruktúre v niekoľkonásobnom zmysle. Je tu vraj štruktúra slovotvorná, morfeomatická, významová a hlásková. Tu sa kdesi stráca zväzok formy a významu, ktorým sa konštituuju jazykové jednotky a špecifickosť stránok jazyka odrážajúca sa v jazykových plánoch. Pod morfeomatickým členením (morfeomatická analýza uvádza ako osobitný aspekt i Dokulil v c. p., 162) sa rozumie vlastne mechanické rozčlenenie slova na časti, ktoré ešte majú nejaký význam alebo funkciu. Ktoré je však to funkčné hladisko, ktoré by dovoľovalo rozčleniť napr. slovo *dorastencovi* na časti *do-rast-en-c-ovi*? Vydelené časti nie sú funkčne (a ani hierarchicky) na jednej rovine. Domnievame sa, že pojem morfémy nezahŕňa funkčne rovnorodé javy (porov. Dokulilovo rozlišovanie tzv. lexikálnej a syntaktickej morfológie, c. p., 157) a že tzv. morfeomatické členenie slova je len prvým, nešpecifikovaným stupňom členenia slova. Takéto členenie sa prieči potrebe diferencovaného chápania jazykových javov.

Slovotvornou štruktúrou je vzájomný vzťah slovotvorného základu a slovotvornej prípony (resp. predpony), analogicky i vzájomný vzťah dvoch slovotvorných základov (13). Nazdávame sa, že do tejto jednoty vstupujú slovotvorné prostriedky svojou významovou i formálnou stránkou. V akom zmysle potom môžu významová i formálna stránka tvoríť

ešte i osobitne samostatné štruktúry? Čokoľvek, čo sa dotýka formálnej alebo významovej stránky slovtvorných útvarov, dotýka sa vlastne ich slovtvornej štruktúry.

Horecký skúma doterajšie slovtvorné výklady, ktoré vychádzali z odvodzovacích prípon a z ich jednostranného hláskoslovného, slovnodruhového alebo sémantického triedenia (14—19). Ukazuje ich nedostatky a kritizuje ďalej i taký postup, ktorým sa vychádza od formy prípony k významu celého odvodeného slova. Analogicky ako pri výskume pádu žiada brať za základ „nie formu, ale nejaký významový celok, ktorý by bol predstaviteľom významových prvkov a ich vzťahov“ (20). Dôvodí ďalej proti pokusom vysvetľovať slovtvornú štruktúru syntakticky. V slove si nevedomujeme syntaktické vzťahy, lebo určovací vzťah, ktorý sa spravidla prejavuje v odvodenom slove medzi jeho časťami, je daný vopred „tzv. slovtvorným modelom, podľa ktorého sa nové slová tvoria i v takých prípadoch, keď sa spomenutý determinatívny vzťah nevedomuje, teda keď ide o tvorenie čisto analogické“ (21).

Vychodisko pre skúmanie slovtvornej stránky jazyka hľadá autor v slovtvornom modeli, ktorý je vlastne schémou vyabstrahovanou z rovnako odvodených alebo zložených slov (22—23). Tento model pokladá Horecký za vhodný základ „pre triedenie, resp. radenie jednotlivých slovtvorných spôsobov a prvkov do ucelenej sústavy“.

Dôležité je Horeckého konštatovanie, že „jednotlivé slovtvorné modely nie sú v slovnej zásobe osihotené, ale súvisia sémanticky so skupinami neodvodených slov. Tým sa ukazuje, že odvodené slová, prípadne zložené slová tvoria súčiastku toho istého lexikálneho systému ako slová neodvodené“. Preto treba „nájst také triedenie, ktoré vyhovuje celej slovnej zásobe, systém platný pre slovnú zásobu ako celok“ (24).

Takéto členenie sa už dávno vypracovalo v podobe slovných druhov. Sú to však široké triedy. Aby sa našli jemnejšie významové vzťahy, hľadá autor delenie na užšie triedy (25). Podáva v tabuľke ukážku triedenia podstatných mien. Systém parciálnych významových skupín v rámci slovného druhu je uzavretý, lebo každé podstatné meno nevyhnutne zapadá do jednej z nich. Skupiny sú charakterizované súborom črt, „z ktorých niektoré sa jednotlivito vyskytujú aj v iných skupinách, ale ich súhrn je pevný a typický pre danú triedu“ (ide o črty ako napr. typické gramatické koncevky, schopnosť prechyľovania, možnosť tvoriť isté druhy podstatných a prídavných mien alebo sloviess, prítomnosť metafor, metonymií, homonym, synonym a antonym; 26, 74, 104, 124, 139, 141, 142). Sú to okrem typických gramatických konceviek lexikologické kritériá, na základe ktorých sa vlastne Horecký usiluje postaviť systém slovnej zásoby. Základným vzťahom v tomto systéme je súvzťažnosť odvodených a neodvodených slov. Nejde tu pritom tak o vzťah genetický, ako by to z Horeckého výkladu vyplývalo, ale skôr o vzťah funkčný. Ide tu v podstate o to, že neodvodené slová vykonávajú svoju pomenovaciaiu funkciu nezávisle, kým odvodené slová len na ich pozadí ako opore, ktorá ich významovo funduje, motivuje. Aj v prípade sekundárnych lexikologických kritérií (metafora, metonymia atď.) máme do činenia s funkčnými vzťahmi (zblížovanie alebo diferenciácia pomenovacej funkcie).

O slovných druhoch, ktoré tvoria kostru tejto sústavy, treba povedať, že sa konštituuju priamymi ukazovateľmi (koncevkami) predovšetkým ako gramatický fakt. Jednotlivé slová pomenúvajú síce jednotlivé veci, vlastnosti, deje ap., ale lexikálny plán nemá nijaké formálne prostriedky, ktoré by vymedzovali význam veci, vlastnosti, deja ako všeobecný význam. Len sémantické kritérium nestačí, lebo sémantické bez nejakých jazykových ukazovateľov (forma, systémové príznaky) nie je ani jazykovým faktom, ale patrí do čisto pojmovej sféry.

Na lexikálnej rovine sa slovné druhy prejavujú len nepriamo, a to tými istými nepriamymi kritériami ako aj parciálne významové skupiny („synonymnosť, homonymnosť, metafora atď. sa uplatňujú len v rámci jedného slovného druhu“ — Horecký, 30). Je síce

pravda, že aj odvodzovacie prípony, grupujú sa v rámci jednotlivých slovných druhov, charakterizujú ich týmto faktom, **avšak** týmto príponám dodáva slovnodruhový aspekt až koncovka, bez ktorej prípony nejestvujú (porov. **prípony** *-iv-ý* a *-iv-o*).

Dôležité je teda to, že sa Horecký snaží postihnúť lexikologické základy systémového členenia slovnjej zásoby.

Lexikologické kritériá potom dôsledne uplatňuje v ďalšej kapitole, kde uvažuje o mieste tvorenia slov v jazyku (28—34). Argumentuje proti zaradovaniu náuky o tvorení slov do gramatiky tým, že výsledkom tvorenia slov sú vždy nové lexikálne jednotky. Prípona sa pripája na odvodzovací základ vždy s ohľadom na lexikálny význam, koncovka bez ohľadu naň. Utvorené slovo sa môže stať základom pre tvorenie ďalšieho slova, gramatický tvar nie. Medzi tvorením slov a inými spôsobmi obohacovania slovnjej zásoby jestvuje nepopierateľný vzťah. V sústave prípon je možné preberanie prípon a predpôn z iných jazykov, pri koncovkách to nie je možné. Odvodené slová sa zaraďujú do vyhranených významových skupín. Proti syntaktickým schémam, s ktorými sa dávajú slovotvorné štruktúry do súvislosti, majú tieto štruktúry celkom inú funkciu (slovotvorný model tiež pomenováva, nie síce jednotlivé predmety, ale rady predmetov; 22). Je síce pravda, že sa v istých prípadoch využíva paradigma pri tvorení slov (*chôdz-a*, *ostro-zrak-ý*), no dôležité je to, že sa používa práve ako slovotvorný prostriedok (zdôr. F. M.). Horecký tu pridáva ešte „a nie ako tvaroslovný prostriedok“ (33), treba to však chápať hádam „a nie len ako tvaroslovný prostriedok“.

Podľa Horeckého treba náuku o tvorení slov „jednoznačne zaradiť do lexikológie ako jej veľmi typickú časť“, a to aj vtedy, keby ju bolo treba podľa Dokulila chápať ako lexikálnu morfológiu (33). Slovotvorný model je podľa neho lexikologická jednotka, a to jednotka všeobecnejšej povahy, než je slovo alebo pomenovanie (33).

V širšej kapitole *Základné pojmy* (35—73) sa dotýka Horecký osobitne morfematického rozboru (35—37), slovotvorného rozboru (37—38), slovotvorného základu (39—44), slovotvornej prípony (44—53), slovotvornej predpony (53—67) a slovotvorných útvarov (67—73).

Pri morfematickom rozbere vydeľuje Horecký *korennú morfému*, *lexikálnu morfému* (po odtrhnutí ktorej má zvyšok ešte význam), prípadne ďalšiu lexikálnu morfému a na konci *gramatickú morfému* (37). Členenie slova na koncovku a kmeň je podľa Horeckého **prejavom formálneho postoja**. Toto členenie nie je oprávnené, lebo pri odvodzovaní sa **netvorí kmene**, ku ktorým by sa ešte pridávali koncovky. Prípona tvorí s koncovkou jednotu a nie je účelné ich oddeľovať (37). Treba však poznamenať, že na morfologickej rovine prichádza do úvahy práve toto členenie. Máme výhradu aj k inému Horeckého tvrdeniu, že sa totiž slovotvorná prípona pridáva k **hotovému** slovu (Horecký tu parafrazuje Vinokura). Odvodzovací základ a slovo nie je jedno a to isté.

Slovotvorným rozborom prichádzame vždy k dvojčlennej štruktúre (38).

Slovotvorný základ definuje Horecký ako tú časť odvodeného slova, ktorá ostane po odtrhnutí slovotvornej prípony alebo predpony a má samostatný lexikálny význam (39, prirodzene, po gramatickom dotvorení na samostatné slovo). V ďalšom sa opisujú typy a vlastnosti slovotvorného základu a fonologické alternácie v ňom. Dôležitý je tu pojem *viazaného slovotvorného základu*, ktorý nejestvuje ako samostatné slovo. K tvoreniu *lahká atletika* > *lahký atlét* (40—41) treba uviesť, že je tu iný postup ako pri tvorení *krutá hlava* > *krutohlavec*.

Ďalej treba poznamenať, že v dvojiciach *doska* — *doštený* ide o striedanie *sk/šť* a nie podľa grafiky *sk/št* (43; podobne pri *prst* — *prštek* a *pysek* — *pyštek*: *st/šť* a *sk/šť*; 144). Pri tvorení *valach* — *valaský* (43) bolo treba pripomenúť, že sa tu v hláske *s* prekrývajú slovotvorný základ a prípona (Dokulil tu hovorí o morfematickom uzle, c. p., 166).

Na str. 144 vysvetľuje Horecký podobný jav v slove *článoček* tak, že tu hláska *k* z odvodzovacieho základu *článok*- splynula s hláskou *č* prípony *-ček* a že tu je zdanlivá alternácia *k/č*. Na str. 155 pri adjektívach na *-cký*, resp. *-ký* rieši Horecký vec tak, že v slovách *nemecký*, *rakúsky* ap. sa vydeľuje prípona *-ký*.

Slovtvorná prípona je podľa Horeckého tá časť odvodeného slova, ktorá stojí za slovtvorným základom a tento základ nejakým spôsobom modifikuje (44). Zo slovtvorného hľadiska prípona splyva s koncovkou (44). Slovtvorné prípony sa často vyskytujú v rozličných variáciách (zmeny prípony v paradigme: *bežec* — *bežca*) a **variantoch** (formálne obmenené prípony s rovnakým významom: *-isko/-ište*). Varianty sú fonologicky alebo gramaticky závislé alebo nezávislé (45).

Predponami tvorené slová nemožno pokladať za zložené. Sú totiž aj predpony, ktoré nejestvujú samostatne ako predložky. Okrem toho niet priamej paralely medzi významom predložiek a rovnozvučných predpôn. Predpony sa pri slovesách vyvíjajú významovo **ďalej**, a to často v súvislosti s vývinom prípon. Predpona má vždy istý vzťah k slovesnému vidu, základy zložených slov sú voči gramatickým významom lahostajné (55—56).

Každé spojenie istého slovtvorného základu s určitou slovtvornou príponou alebo predponou (s prípadnými hláskovými alternáciami) je osobitným slovtvorným modelom. K tomu patrí príslušný význam (68).

Keď sú možné v slovtvornom základe isté gramatické obmeny, vznikajú v rámci daného slovtvorného modelu slovtvorné typy. Takéto typy sa konštitujú i vtedy, keď sa obmieňa význam celého útvaru (68). Keď sa významová obmena viaže na rozdiely v odvodzovacom základe, treba hovoriť o osobitnom modeli (69). To isté platí i pre tvorenie slov skladaním (70).

Nejasná je Horeckého formulácia, že zreteľnosť slovtvornej štruktúry a produktívnosť slovtvorného modelu sú nepriamo úmerné veličiny.

K Rozwadowského a Isačenkovej teoréme, že celkový vývin smeruje k zániku slovtvornej štruktúry, Horecký dodáva, že „hybnou silou je tu odstraňovanie dialektického napätia medzi formou a obsahom: jednotný význam je tu aktívnym činiteľom pri pretváraní dvojčlennej formy na jednočlennú“ (72). Táto tendencia sa rekompensuje vznikáním nových slov so zreteľnou slovtvornou štruktúrou. Pôsobí tu teda ďalší protiklad: dorozumievacie potreby spoločnosti — slovtvorné prostriedky a postupy daného jazyka (72).

Po pomerne širokej teoretickej príprave pristupuje autor k jadrú práce. V troch kapitolách podáva výsledky svojho dlhoročného výskumu v oblasti tvorenia podstatných mien, prídavných mien a slovíec v slovenčine. Z nich niektoré veci sú známe z kratších i dlhších publikovaných štúdií.

Pri každom zo spomenutých slovných druhov **zistuje** Horecký v rámci významových (semaziologických) kategórií osobitné slovtvorné modely a ich parciálne typy. Bolo by sa žiadalo, aby sa vo všetkých prípadoch bolo výslovne uviedlo, kde ide o osobitné modely a kde len o typy.

Pri hodnotení Horeckého postupu podľa významových skupín zahrnujúceich rozličné prípony s rovnakým významom sa ukazuje, že tento postup nevedol k tomu, čo v jazykoviednom výskume vždy očakávame, totiž k celostiam, pri ktorých je význam ako **prvoradý** v istom vyváženom zväzku s formou. U Horeckého je formálny zreteľ zastrčený do úzadia (tie isté prípony sa pre svoju viacvýznamovosť ocitajú v rozličných významových skupinách). Pôsobili tu však objektívne okolnosti. V slovtvornej stránke jazyka sa forma silne kríži s obsahom, a preto pri triedení nemožno vychádzať z paralelizmu; treba tu voliť buď jeden, buď druhý princíp. Voľba prirodzene padla na význam. Horecký

v rámci, ktorý mu táto voľba poskytovala, urobil veľký kus práce a podal podrobnú významovú a formálnu analýzu materiálu.

Po vykonaní tejto práce sa však ukazuje, že sa dá ísť ešte ďalej, a to v tom smere, aby sa i formálna stránka vyzdvihla ako druhý činiteľ konštituujujúci slovenský slovotvorný systém. Treba totiž ukázať, že i pri krížení obidvoch činiteľov sa uchovávajú ako celosti aj významové skupiny aj slovotvorné modely, resp. prípony, a to ako celosti idúce naprieč seba. To je možné len tak, že sa pre každú príponu stanoví jej primárny význam (dôležitý by bolo i negatívne zistenie v tomto smere) a potom i jej vedľajšie významy podľa ich dôležitosti. Opakujeme, len vďaka Horeckého práci sa ukazuje táto ďalšia perspektíva v riešení problému.

Významové členenie podstatných mien autor dôsledne nezachováva. V skupine *vecí a nástrojov* sa uvádzajú aj *zvieracie kolektíva na -ina* (107), *názvy abstraktných pojmov* (107), *jazykov* (108) a *miesta* (116). Skupina *názvov vlastností* (131 a n.) je podľa obsahu širšia. V skutočnosti je to skupina názvov abstraktných javov, ako sa to na niektorých miestach aj spomína (137, 138). Ani prípona *-osť* nezahŕňa vždy názvy vlastností. Nepatria sem napr. názvy *žiadosť, radosť, žalosť* (134). Autor sa tu usiloval aspoň čiastočne dodržiavať celosť prípony. Dôsledne by tu pomohlo stanovenie primárnych a druhotných významov.

Pri zdrobneninách chýba zmienka o zvláštnom synonymickom vzťahu medzi základnými a odvodenými slovami. Zmeny a posuny významu tu hrajú dôležitú úlohu. Vôbec v celej práci chýba zásadný výklad o posunoch významu v odvodeninách a o dôsledkoch, ktoré z toho vyplývajú pre slovotvorné súvislosti. V tejto časti chýba aj pripomienka, prečo hypokoristiká vypadli zo skúmania.

Vlastnostné prídavné mená ako parciálna významová skupina myľia; pojem *vlastností* je širší, než aby zahŕňoval len adjektíva, od ktorých možno tvoriť odvodeniny na *-osť*. Okrem toho nie všetky odvodeniny na *-osť* označujú vlastnosti. Ani sám autor nepoužíva pojem *vlastnosti* dôsledne (porov. 167, posl. odsek).

Výnimočne máme vzťahové adjektívum i od neutra — *dojčenský*. V tejto časti chýba zmienka o type *horárovie* a o type *starej materina truhla*.

Horecký prenikol vo svojej knihe hlboko do podstaty slovotvorného diania spisovnej slovenčiny. Priniesol nové zásadné hľadiská pre výklad tvorenia slov, spresnil základné pojmy a prvý načrtnol teoreticky fundovanú slovotvornú sústavu slovenského jazyka. Ďaleko pomkol i celkovú lexikologickú problematiku, čo je zásluha o to väčšia, že sa doteraz poväčšine pochybovalo o možnostiach nejakej systémovej analýzy v tejto oblasti. Jeho práca poslúži dobre teórii, a to i v slovanských súvislostiach, a nemenej i školskej a mimoškolskej praxi.

F. Miko

RUSKO-ČESKÉ STUDIE. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatúra II. Praha 1960, strán 484, cena Kčs 41,50.

Obsiahly sborník cenných štúdií je venovaný šesťdesiatym piatym narodeninám univ. prof. L. V. Kopeckého, známeho rusistu pôsobiaceho už desaťročia na pražských vysokých školách. Štyridsať príspevkov tohto príležitostného sborníka má natolko pestrú problematiku, že aj v obsirnejšej recenzii možno uviesť poznámky iba k niektorým závažnejším štúdiám.

K. Horálek v úvodnej štúdií o porovnávacej metóde v jazykovede a literárnej vede (str. 7—18) vyslovuje zaujímavú myšlienku, že jazykoveda a literárna veda ako dve hlavné filologické disciplíny líšia sa metodologicky tým, že jazykoveda je veda prevažne

technologická (keďže jazyk nie je súčasťou kultúry), kým literárna veda je veda výsostne ideologická (lebo celá literatúra patrí do kultúry). Porovnávacia metóda sa v jazykovede široko uplatňuje a dnes sa rozčleňuje na historickoporovnávacie štúdium, ďalej na typologické štúdium a napokon na konfrontačné štúdium. V literárnej vede sa porovnávacia metóda natolko nerozvinula, i keď literárna veda môže veľa čerpať zo skúseností pokročilejšej jazykovedy.

Isté námietky vzbudzuje, že prof. Horálek do historickoporovnávacieho štúdia zahrnuje aj zisťovanie vývinovej konvergenencie od pôvodu nepríbuzných jazykov: problematika jazykových svazov je predsa vzdialená od problematiky jazykových rodín a viac čerpá z výsledkov štruktúrnej typológie ako z porovnávania materiálnej stránky jazykov.

V zásadnej úvahu o všeobecných a špeciálnych vnútorných zákonoch v jazykovom vývine (str. 19—35) stavajú sa P. Novák a P. Sgall kriticky k pojmu špeciálnych zákonov, lebo za také zákony sa často pokladajú javy jazyka a jeho vývinu. Pre zistenie zákona žiada sa možnosť uplatniť Leninovo kritérium opakovanosti: toto základné kritérium sa však nedá uplatniť pri overovaní rozličných špeciálnych zákonov predpokladaných pre jednotlivé jazyky.

Zaujímavé postrehy nachádzame v štúdiu V. Skaličku o zvláštnych formách syntaxe (str. 37—42). Možno súhlasit s charakteristikou syntaxe ako spojenia slov, ktoré sa vyjadruje osobitnými prostriedkami a tým sa diferencuje. Pozoruhodné je aj konštatovanie, že sa syntax buduje predovšetkým na základe akčného princípu (agens, akt, patiens, okolnosť). U nás sa tu zväčša hovorí o intencii slovesného deja. Akčný princíp sa dopĺňa atribúciou vlastnosti. Škoda, že tu niet zmienky o koordinácii. Za osobitné formy syntaxe prof. Skalička pokladá tzv. lexikálnu syntax, ďalej aktuálne členenie vety, potom emfázu čiže dôraz, napokon tzv. formálnu syntax viazanej reči a konečne tzv. štylistickú syntax. Pravda, to sú rozličné postupy, ktoré sa dopĺňajú v každom jazyku. Pozorným rozborom našli by sa však ešte aj iné, než uvádza prof. Skalička.

O. Leška v poznámke o transpozícii (str. 43—46) navrhuje rozlišovať slovnodruhovú, vetnočlenskú, funkčnú a kontrastnú transpozíciu.

J. Sedláček pri uvažovaní o významovej charakteristike gramatických tvarov (str. 57—68) rieši aj otázku, aký význam malo slovanské zložené préteritum. Dochádza k záveru, že týmto tvarom sa vyjadroval abstraktné chápaný minulý dej. Odtiaľ vychodí význam minulosti časovo bližšie neurčenej ako aj rezultatívny význam. Tento záver stojí, aj padá s teóriou o všeobecnom význame gramatického tvaru, z ktorého treba odvodiť všetky funkcie tvaru. Táto teória sa však všeobecne neprijíma, lebo takto možno vysvetliť funkcie jednotlivých gramatických tvarov iba čiastočným znásilnením jazykovej empirie. Škoda, že autor pokladá gramatický čas za nesyntaktickú kategóriu, i keď je jasné, že je to síce nesyntaxmatická, ale zato výsostne syntaktická kategória.

Pri konfrontácii českých a ruských určitých slovesných tvarov (str. 69—73) prichádza akad. Trávníček k poznatku, že české tvary typu *já (to) četl* vznikli elipsou formálneho slovesa *jsem* a majú vždy štylistickú funkciu: používajú sa vraj iba v citovo podfarbených prejavoch. Zdá sa však, že tieto tvary sú aj hovorové alebo ľudové, práve tak ako obdobné slovenské tvary používané však iba vo vedľajších vetách po istých spojkách (napr. *Keby ja bol vedel, že ma budú vešať...*). No i tak ostáva veľký rozdiel medzi ruštinou a češtinou, lebo v češtine existujúce napätie medzi jednotlivými štýlmi ruština nepozná.

Vtipná materiálová úvaha V. Strakovej o kategórii čísla (str. 75—85) rieši prípady neutralizácie čísla. Škoda, že vo všeobecných úvodných poznámkach nachádzame také sporné tvrdenia, ako že pl. *my* a *vy* nie je nikdy množstvom rovnakých jednotiek vyjadrených sg. *ja* a *ty*.

Zaujímavá úvaha o časovom inštrumentáli v ruštine v porovnaní s češtinou od M. Bal-

cara a M. Dlouhého (str. 87—102) ukazuje, že dnešná čeština na rozdiel od ruštiny nepozná časový instrumentál (výrazy *koncem* a *začátkem* sú predložky, *časem* a *chvílemi* zas príslovky). Aj slovenčina má podobný stav ako čeština (i keď máme živé zvraty ako *blúdiť nocou* ap.), lebo inštrumentál času nie je ani v slovenčine produktívny.

R. Zimek v dôležitom príspevku o posesívnosti (str. 131—156) prihovára sa za široké chápanie posesívnosti ako prináležitosti. Prakticky sa posesívny vzťah podľa Zimeka vymedzuje možnosťou dvojakého vyjadrenia, a to atributívneho a predikatívneho: *můj kabát — mám kabát*. Slabým miestom tejto teórie je, že posesívnosť nemá vlastný vyjadrovací prostriedok, lebo posesívne zamená a posesívne adjektíva zrejme nevyjadrujú vždy prináležitosť (porov. napr. *Kukučínov román*).

Celou širokou oblasťou syntaxe sa zaoberá R. Mrázek v článku o emocionálnosti komunikácie (str. 161—172). Ukazuje, ako sa v konkrétnom spracúvaní ruskej syntaxe zaradili všetky prostriedky vyjadrujúce citovú stránku vety. Ide tu o prostriedky lexikálnogramatické. Autor kladie dôraz na správne hodnotenie a začlenenie všetkých typov citových viet, pričom vychádza z tézy, že citovosť tvorí osobitnú rovinu, a preto aj citové vety treba klásť na inú rovinu ako ostatné vety. Výskum tejto roviny je však iba v začiatkoch.

Široko založená je úvaha V. Hraběho o predikácii (str. 173—189). Usiluje sa ukázať rozdiel medzi predikáciou a aktuálnosťou vety čiže vetotvorným aktom. S jeho riešením, ktoré sa zakladá na obmedzení predikácie na predikatívnu syntagmu, možno súhlasiť, a to aj preto, že do aktuálnosti ako vetotvorného aktu zahŕňa okrem predikácie aj iné vzťahy, konkrétne vzťahy, na ktorých sú vybudované deiktické, vokatívne a citovo hodnotiace výpovede (napr.: *Oheň! — Otecko! — Úbohý chlapec!*). Niektoré Hraběho argumenty sú však sporné. Napr. pokladať určitý tvar slovesu za binárny v tom zmysle ako determinatívnu syntagmu a hodnotiť pritom osobnú rôpu ako určovaný a slovesný kmeň ako určujúci člen syntagmy je vonkoncom neprijateľné. Hrabě v súhlase s uvedenou analýzou slovesných tvarov hovorí o jednočlenných vetách, že je v nich formálne vyjadrený nositeľ deja, ktorý logicky neplatí. Tu sa, pravda, stavia na predpoklade, že všetky vety s určitým slovesom majú rovnako vyjadrenú predikáciu, lebo „sloveso signalizuje vzťah príznaku k nositeli, ktorý však môže byť tiež všeobecný, bližšie neurčený alebo neznámý, neurčitý a posléze nulový“ (str. 183). Je len otázka, či vo vetách typu *prší* možno hovoriť o gramatickej osobe. Zdá sa pravdepodobnejším, že tu ide o neutralizáciu gramatickej osoby, takže je protizmyselné vidieť v slovesnom tvare *prší* odkaz na neexistujúceho nositeľa deja.

Výborným podkladom pre porovnávacie štúdiu slovanských jazykov je aj štúdia P. Adamea o ruských ekvivalentoch českých sloves *bíti* a *míti* (str. 191—213).

J. Bauer navrhuje vyčleňovať osobitný typ podradovacieho súvetia — súvetie s podmienkovo prípusťkovou vedľajšou vetou (str. 215—219). Ide tu o prechodné pásmo medzi podmienkou a prípusťkou: vedľajšou vetou sa vyslovuje krajná okolnosť (podmienka), pri ktorej sa uskutočňuje dej hlavnej vety. Bežne sa tieto vety hodnotia ako prípusťkové (spojky *i keď*, *i keď*, *aj keď*, *aj keď*: Chodieval som na prechádzku, i keď pršalo = Chodieval som na prechádzku aj za dažďa). Bolo by však vhodnejšie pokladať ich za osobitnú skupinu podmienkových viet, v ktorých sa prostredníctvom krajnej okolnosti implicity vyjadruje celá škála podmienok od najpriaznivejšej až po najnepriaznivejšiu.

Zaujímavý výklad o samostatnom infinitíve podáva K. Svoboda (str. 233—251). Treba súhlasiť s jeho základným chápaním neurčitku ako pomenovacieho slovesného tvaru bez modálneho významu. Pochybnosti vzbudzujú iba niektoré Svobodove čiastkové konštatácie, ako napr. zásadné rozlišovanie psychologického podmetu a východiska

výpovede, i keď je zrejmé, že ide o pomenovanie tej istej veci z dvoch rozličných hľadísk. Osobitne treba však uviesť Svobodovu mienku, že samostatný vetný člen (teda aj samostatný infinitív) je vždy psychologickým podmetom, i keď to nie je výraz známy z predchádzajúcej vety (str. 247). Z hľadiska aktuálneho čiže kontextového členenia výpovede je teda aspoň anteponovaný vytyčený vetný člen vždy východiskom výpovede.

Pekná je aj materiálová štúdia K. A. Timofejeva o spojke *čtoby* v ruštine (str. 253 až 266). Táto spojka uvádza závislý dej, t. j. taký dej, ktorého uskutočnenie závisí od zámeru, želania alebo popudu.

J. Píša v zaujímavom príspevku (str. 267—272) dokazuje, že slovesné podstatné meno je v ruštine, a to najmä v odbornom štýle, základným prostriedkom na vyjadrovanie druhého deja vo vete.

Významná je stať A. B. Šapira o funkcii pomlčky v textoch M. Gorkého (str. 279 až 291). Ukazuje sa, že Gorkij využíval pomlčku aj na úkor iných interpunkčných znamienok, a to ako ideografickú značku na vyznačenie zmyslového členenia textu.

O systéme v slovnej zásobe uvažuje J. Filipec (str. 293—307). Dochádza k záveru, že systém v slovnej zásobe je súborom všetkých vzťahov medzi členmi jednotlivých skupín pomenovaní. Kládne pritom dôraz na synonymitu, antonymitu a na pojmové súvislosti. Sem zaraduje napr. vzťahy medzi priradenými slovami čiže slovami, ktoré sú rovnakým spôsobom podradené jednému rodovému menu. Týmto priradeným slovám venuje osobitnú pozornosť, opierajúc sa o pojem sémantického pola. Pole sa pritom chápe ako čiastkový systém slovnej zásoby, v ktorom je každý člen určený svojou hodnotou vzhľadom k ostatným členom pola. K uvedenému výkladu treba poznamenať, že aj formálna stránka slova poskytuje fakty pre zisťovanie systémovesti slovnej zásoby. No aj tak platí, že lexikálny systém jazyka má iný charakter ako gramatický, a tobož morfológický systém. Ako drobnosť možno ešte uviesť, že i keď lexikálny systém ako celok je relatívne otvorený, niektoré jeho čiastkové systémy sú zasa relatívne uzavreté. K nim patrí napr. systém slovných druhov, systém gramatických slov a systém zámen. **A nakoniec, najmenej zreteľná je systémoveosť pojmov — centrálnych prvkov jednotlivých polí. Vzájomná voľnosť polí je prekonávaná štruktúrnymi črtami, ktoré prestupujú celú slovnú zásobu a stoja blízko k jednotlivým črtám gramatickej stavby jazyka.**

Presvedčivo ukazuje L. Řeháček pomoc ruštiny pri vyučovaní iných slovanských jazykov (str. 451—463). Zdá sa, že najmä pri vyučovaní poľštiny možno z porovnávaní s ruštinou vyťažiť veľa cenných poznatkov fonologických aj gramatických.

Akad. B. Havránek vo vtipnej úvahe o slovných druhoch (str. 465—470) navrhuje také ich radenie, aby sa prizeralo na vzájomné súvislosti medzi jednotlivými slovnými druhmi. Vychádza sa pritom z tézy, že základným kritériom tak triedenia ako aj radenia slovných druhov sú morfológické znaky slov (flexia — bez flexie, skloňovanie — časovanie): ostatné znaky sa používajú iba sekundárne, i keď slovné druhy sa pokladajú za komplexné. S týmto základným chápaním možno diskutovať, lebo veď slovné druhy sú predovšetkým triedami slov — pomenovaní; iba na základe významu možno vyčleniť číslovky a zámena ako osobitné slovné druhy. Akad. Havránek navrhuje pre češtinu **takéto** radenie slovných druhov:

- I. sloveso,
- II. mená: podstatné,
prídavné,
číslovky,
zámena,
- III. príslovky,
- IV. predložky,

V. spojky a častice,
VI. interjekcie.

Pravda, ak by sme vzali za základ lexikálny význam slov, museli by sme dostať iné triedenie a radenie slovných druhov.

Okrem spomenutých štúdií je v zborníku L. Kopeckého ešte celý rad dôležitých príspevkov rusistických i slavistických. Aj tieto prispievajú v nemalej miere k vysokej hodnote zborníka, ktorým sa dôstojne oslávilo životné jubileum milého človeka, vynikajúceho odborníka a vzorného učiteľa.

J. Ružička

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE IV. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959, strán 237, cena brož. 22,30 Kčs.

Stáva sa dobrým a metodicky správnym zvykom i v oblasti gramatického výskumu spisovnej slovenčiny, že otázky základného metodologického a normatívneho rázu predkladajú sa širšej odbornej verejnosti na prediskutovanie. Robí sa tak obyčajne na jazykovedných konferenciách. Takéto chápanie vedeckého výskumu a jeho overovanie na základe širšej kolektívnej spolupráce plne zodpovedá intenciam socialistickej vedy a má hlboký demokratický charakter.

Pracovníci Ústavu slovenského jazyka SAV pripravujú na vydanie vedeckú gramatiku spisovnej slovenčiny. V priebehu prípravných prác už dvakrát usporiadali konferenciu. Prvá konferencia týkala sa temer výlučne otázok morfológie (zpráva o tejto konferencii bola uverejnená v Slovenskej reči 21, 1956), druhá porada, konaná 7.—9. júna 1958, sa venovala otázkam slovenskej skladby. Referáty a diskusné príspevky z tejto konferencie boli uverejnené v Jazykovedných štúdiách IV.

Úvodný referát J. Ružičku (*Základné sporné otázky slovenskej skladby*) obsahuje tieto časti: I. K obsahu a k ohraničeniu skladby. II. Zo syntagmatiky. III. K otázke vetných členov. IV. K otázke súvetia. V. K otázke členitosti viet. I keď sa v jednotlivých kapitolách referátu hovorilo iba o základných sporných otázkach slovenskej skladby, v skutočnosti v referáte bola naznačená takmer celá šírka problematiky súčasnej slovenskej skladby, celková jej koncepcia a princípy, podľa ktorých sa vo vypracovaní skladby postupuje a podľa ktorých sa budú riešiť aj sporné otázky. Ružička formuluje svoje tézy na striktnom a prísne zvažovanom teoretickom podklade, ktorého najkonštitutívnejším prvkom je snaha po úplnom gramatickom a syntaktickom systéme a systémovosti a organický súvis synchronného bádania s domácou tradíciou. Koncepcia slovenskej skladby, tak ako je ona predstavená a zachytená v tomto referáte, je fundovaná filozoficko-lingvistickými vývodmi a výsledkami všeobecného jazykovedného výskumu a jej platnosť i nosnosť je overená a overovaná i na základe historickoporovnávacieho štúdia syntaxe slovenských jazykov. Ružička v tomto referáte vyslovil tézy nielen ako podklad pre diskusiu. Jeho referát možno pokladať za ucelený výklad syntaktického systému jazyka.

Hranicu medzi morfológiou a syntaxou určuje Ružička na základe slova ako gramatického tvaru a hovorí, že „do morfológie patrí výklad o tvare a funkcii všetkého, čo sa rovná slovu, zatiaľ čo kombinácia slov je už oblasťou syntaxe“ (str. 7). Teoretická neujasnenosť tohto faktu spôsobila, že v niektorých pokusoch o spracovanie slovenskej skladby sa ako syntaktické kategórie pertraktujú kategórie, ktoré sú záležitosťou morfológie (napr. *Slovenská syntax* od J. Orlovského).

V kapitole o syntagmatike prináša Ružička nové členenie determinatívnych syntagiem. Vydeľuje tieto druhy syntagiem: 1. určovací sklad (determinatívna syntagma), 2. predmetový sklad (objektová syntagma), 3. okolnostný sklad (adverbiálna syntagma), 4. vzájomne určovací sklad (recipročná syntagma). Za osobitnú syntagmu nepokladá predikatívnu syntagmu (vetný sklad), pretože ju chápe ako variant základnej determinatívnej syntagmy. Takéto zaradenie predikatívnej syntagmy a recipročná syntagma boli predmetom viacerých diskusných príspevkov na spomínanej konferencii.

V oblasti vetných členov — ako konštatuje Ružička — niet veľa sporného, čo sa týka základných otázok. Riešenie vyžadujú ešte vety s genitívom typu *Pribúda vody* a *Niet vody*, ďalej niektoré problémy spojené s doplnkom. Nejednotnosť názorov na uvedené sporné otázky vyplýva viac-menej nie zo samotnej podstaty problému, ale z rozličnosti a nejednotnosti hodnotiacich aspektov.

V otázke klasifikácie súvetia existujú v súčasnosti dva proti sebe stojace náhľady. Ružička zastáva v referáte u nás tradičný náhľad, ktorý sa zakladá na delení súvetia na priradovacie a podradovacie. Toto základné delenie obhajuje z hľadiska syntagmatiky a so zreteľom na celkový systém skladby. Z tých istých hľadísk celkom oprávnené odmieta Ružička členenie podradovacieho súvetia na obsahové a doplňovacie, ktoré v českej jazykovede rozpracoval F. Trávníček a ktorého sa pridrižiava u nás L. Ďurovič.

V kapitole o otázke členitosti viet sa Ružička zaoberá existenciou, hodnotením a triedením jednočlenných viet v slovenčine.

V úvodnom referáte J. Ružičku hovorí sa dosť podrobne o „spodnej“ hranici syntaktického plánu — o jeho ohraničení v pomere k morfológii, chýba však v ňom vymedzenie „najvyššej“ hranice — vymedzenie syntaktického plánu smerom hore, kde sa najviac naliehavou otázkou ukazuje klasifikácia zloženého súvetia. Členenie zloženého súvetia, ktoré uvádza akademik Trávníček vo svojej Mluvnici a ktorého sa v podstate pridrižiava i Ružička, nie je úplné. Hranice skladby smerom hore dotýka sa K. Hausenblas v príspevku *Poznámky k úvodnému referátu*. Hovorí, že bude treba rozlíšiť vlastnú syntaktickú problematiku, ktorá má ešte gramatický charakter, a problematiku stavby výpovede a vyšších hovorových celkov (str. 39). O členení zložitejších syntaktických celkov sa zmieňuje L. Dvonč v príspevku *Niekoľko poznámok o zloženom súvetí* (str. 169 a n.). Kriticky rozoberá jednotlivé typy zloženého súvetia, tak ako ich vymedzuje Trávníček a Ružička. Zhodne s Ružičkom za zložené súvetie pokladá len také súvetie, v ktorom sa uplatňujú priradovací i podradovací vzťah súčasne. Tie súvetia, v ktorých sa realizuje len jeden vzťah (priradovací alebo podradovací), pokladá Dvonč za jednoduché súvetia. Počet typov zloženého súvetia redukuje na štyri, pretože v súvetí typu *Vtedy sa chytilu za hlavu, že nečakala, kým sa ceny napraví* (II. typ u J. Ružičku) realizuje sa iba jeden vzťah (určovací). Podľa toho však ostávalo by vyriešiť, akým spôsobom a bez zvyšku zaradiť medzi jednoduché súvetia súvetie s jedným vzťahom, ale skladajúce sa z viac ako dvoch jednoduchých viet, keďže doterajší výklad o jednoduchom súvetí operuje vždy iba s dvojicou viet, či už ide o súvetie priradovacie alebo podradovacie. Je to síce argumentovanie per negationem, ale naznačený problém by vážne zasiahol doterajšiu prax a systém jednoduchých súvetí. Do okruhu zloženého súvetia bude preto treba pojať i súvetia skladajúce sa z viac ako dvoch viet spojených alebo priradovacím, alebo podradovacím vzťahom alebo obidvoma vzťahmi súčasne. Na tomto princípe členenia dosiahol by sa v klasifikácii zloženého súvetia istý systém a samozrejme i väčší počet typov zloženého súvetia.

F. Daneš v príspevku *K vymezení syntaxe* uvádza menšiu poznámku o hraniciach vety na základe jej zvukovej realizácie. V tom zmysle Daneš nepokladá priradovacie súvetia za gramatickú jednotku, ale za útvar, typ výstavby kontextu (str. 45). Toto kritérium

zdá sa jednostranné a trochu udivujúce, lebo konkrétna zvuková realizácia nemôže byť jeho konštitutívnym prvkom (totiž priradovacieho súvetia).

E. Ďurovič v článku *Obsahové vedľajšie vety* na základe pomerne obsiahleho teoretického i dokladového aparátu podrobuje kritike doterajšie členenie vedľajších viet podľa ich vetnočlenskej platnosti a v ďalšom obhajuje existenciu obsahových vedľajších viet v slovenčine. Vychádza z konštatovania, že zo súvetia nemožno vylúčiť významový element. Treba preto hľadať a nájsť v súvetí tie gramatické činitele, ktoré význam konštituujú a ktoré môžu spôsobiť zmenu jedného typu súvetia v druhý. Toto konštatovanie podopiera analógiou z fonológie o relevantných vlastnostiach, ktoré sú schopné rozlišovať význam. Tak sa mu stalo, že k problematike a k riešeniu problematiky súvetia pristupuje práve z opačného konca: neberie súvetie ako hotový fakt, ktorý treba skúmať a rozoberať — naopak, autor súvetia konštruuje, kombinuje, skúša rozličné možné kombinácie vedľajšej vety s jej nadradeným elementom (hlavnou, nadradenou vetou) a pozoruje pohyb, zmenu významu a vzťahu v súvetí.

Príspevok Ďuroviča sám osebe je cenným prínosom pre syntaktickú teóriu, ale z hľadiska syntaktického systému nie je prijateľný, pretože jeho tézy nedosahujú tú všeobecnú základnú platnosť, ktorú systém postuluje.

Základnými teoretickými otázkami v syntaxi sa zaoberajú tieto príspevky: F. Kopečného *Forma v syntaxi*, J. Šimka *K pomeru formy a obsahu a k otázkam poriadku slov*, K. Hausenblasa *K teórii vetných členů*, J. Bauera *Klasifikace souvětí*, J. Horeckého *Gramatické činitele poriadku slov*, G. Horáka *K niektorým tvarom kategórie času a spôsobu v spisovnej slovenčine*, J. Oraveca *Z problematiky vetných členov*, P. Ondrusa *Miesto slov „málo“, „mnoho“ v gramatickej stavbe slovenského jazyka*.

Viacere príspevky sú venované problematike vetných členov (J. Oravec, *Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine*, R. Mrázek, *Predikace, predikát, príisudek*, J. Svetlík, *Doplňok v slovenčine*, F. Miko, *Prívlastkový genitív*, M. Urbančok, *Niekoľko poznámok o prechodníkoch v spisovnej slovenčine*).

Jazykovedné štúdie IV prinášajú i referáty a diskusné príspevky zahraničných účastníkov konferencie o skladbe. Je to referát N. S. Pospelova *Složnopolčinnennoje predloženie i jeho strukturnyje typy*, jeho diskusné príspevky *Zamečanija po doklade J. Ružički*, *Zamečanija po doklade G. Goraka* a príspevok B. Meriggiho *K otázke neosobných slovies a spony*.

Osobitnú zmienku si zasluhuje obsierna štúdia J. Mistríka *K otázke častíc v slovenčine*, v ktorej autor rieši doteraz skúpo spracovanú problematiku častíc ako neohybného slovného druhu v spisovnej slovenčine. Pomerne veľká frekvencia častíc najmä v hovorovej reči nutká autora zaoberať sa kritériami pre ich definovanie a roztriedenie. Mistrík poukazuje na obťažnosť v klasifikácii častíc, pretože ide o slová, ktoré sú na hranici medzi spojkami a príslovkami, a preto nemožno na ich definovanie použiť jednoznačné kritériá. Prijíma túto definíciu častíc: Častice sú neohybné slová, ktoré vyjadrujú vzťah hovoriaceho k výberu jednotlivých výrazov alebo k celej výpovedi. Z hľadiska slovosledu, ktorý Mistrík pokladá za výrazový prostriedok sémantických vzťahov, roztrieduje častice na štyri skupiny: 1. uvádzacie častice, 2. obsahové častice, 3. spôsobové častice, 4. vetné častice. Na jednotlivé skupiny častíc uvádza Mistrík bohatý dokladový materiál. Na konci štúdie umiestňuje abecedný prehľad častíc.

Práca J. Mistríka stáva sa veľmi cenným podkladom pre ďalší výskum tohto slovného druhu.

Jazykovedné štúdie IV svedčia o vysokej úrovni spomínanej konferencie o skladbe ako i tom, že slovenská skladba — i keď ešte mnoho otázok čaká na riešenie — je najrozpracovanejšou oblasťou slovenskej gramatiky.

F. Kočíš

OBSAH

Vincent Blanár, Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588—1602	140
Viera Budovičová, Predmet lingvistickej sémantiky	123
Eugen Jóna, Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika	105
Augustín Maťovčík, Ján Herkeľ a jeho jazykovedné dielo	62
František Miko, K problematike prísloviak	10
Štefan Peciar, Perspektívy našej marxistickej jazykovedy	3
Jozef Ružička, Významové skupiny neosobných slovies	25
Ella Sekaninová, Lexikálne významy slovesnej predpony <i>pa3-/pac-</i> v ruštine a roz- v slovenčine	44
Jozef Vavro, Pravidlá slovenského písania z roku 1775	150

DISKUSIA

Ján Oravec, Prívlastok v genitíve	71
Jozef Štolc, K problematike atlasu slovenského jazyka	159

ZPRÁVY A POSUDKY

Prof. dr. A. V. Isačenko 50 ročný. L. Ďurovič	89
Za akademikom Františkom Trávníčkom. Š. Peciar	177
Konferencia o historicko-porovnávacom štúdiu slovanskej skladby a o štúdiu skladby nárečia. V. Blanár	178
Word XV, 1959, č. 1—3. J. Horecký	98
H. A. Gleason, An Introduction to Descriptive Linguistics. J. Horecký	90
Jazykovedné štúdie IV. F. Kočiš	193
Ján Horecký, Slovtvorná sústava slovenčiny. F. Miko	184
Jerzy Kuryłowicz, Esquisses linguistiques. J. Ružička	94
Rusko-české studie. J. Ružička	189
István Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges. J. Štolc	100

СОДЕРЖАНИЕ

Вицент Бланар, Личные имена в счетоводных книгах дворянского суда горняцкого села Боца с 1588—1602 гг.	140
Вера Будовичова, Предмет лингвистической семантики	123
Еуген Йона, Вопросы словацкого языка в трудах П. Й. Шафарика	105
Аугустин Матьовчик, Ян Геркель и его труды по языкознанию	62
Франтишек Мико, К проблематике наречий	10
Штефан Пециар, Развитие марксистического языкознания в ЧССР	3
Йозеф Ружичка, Семантические группы безличных глаголов	25
Элла Секанинова, Лексикальные значения глагольной приставки раз- (рас-) в русском языке и приставка roz- в словацком языке	44
Йозеф Вавро, Правила словацкого писания от 1775 г.	150

Дискуссии

Ян Оравец, Родительный падеж в функции определения	71
Йозеф Штольц, К проблематике атласа словацкого языка	159

Сообщения и рецензии

50 лет проф. д-ра А. В. Исаченко. Л. Дюрович	89
За академиком Франтишком Травничком. Ш. Пециар	177
Конференция по сравнительно-историческому изучению славянского синтаксиса и по изучению синтаксиса диалектов. В. Бланар	178
Word XV, 1958, № 1—3. Я. Горецки	98
H. A. Gleason, An Introduction to Descriptive Linguistics (Введение в дескрип- тивную лингвистику). Я. Горецки	90
Jazykovedné štúdie IV (Языковедческие статьи). Ф. Кочиш	193
Ján Horecký, Slovtvorná sústava slovenčiny (Словообразовательная система словацкого языка). Ф. Мико	184
Jerzy Kuryłowicz, Esquisses linguistiques (Лингвистические эскизы). Й. Ру- жичка	94
Rusko-české studie (Русско-чешские статьи). Й. Ружичка	189
István Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges (История словацких диалектов Букковых гор). Й. Штольц	100

CONTENTS

Vincent Blanár, Personal Names in the Account-Books of the Court of Mines in Boca from [the Years 1588—1602	140
Viera Budovičová, On the Object of Linguistic Semantics	123
Eugen Jóna, Some Questions of the Slovak Language in the Work of P. J. Šafárik	105
Augustín Maťovčík, Ján Herkel and His Linguistic Work	62
František Miko, Concerning [the Problem of Adverbs	10
Štefan Peciar, Prospects of Marxist Linguistics in the ČSSR	3
Jozef Ružička, The Semantic Groups of Impersonal Verbs	25
Ella Sekaninová, The Lexical Meaning of the Verbal Prefix <i>raz-</i> (<i>ras-</i>) in Russian and <i>roz-</i> in Slovak	44
Jozef Vavro, Rules of Slovak Writing from 1775	150

DISCUSSION

Ján Oravec, The Attribute in the Genitive	71
Jozef Štöle, On the Problems of the Slovak [Linguistic Atlas	159

NEWS AND REVIEWS

The Fiftieth Birthday of Prof. A. V. Isačenko by E. Ďurovič	89
In Memory of Prof. František Trávníček by Š. Peciar	177
A Conference about the Historical Comparative Study of Slavonic Syntax and about the Study of the Syntax of Dialects by V. Blanár	178
Word XV, 1959, No 1—3 by J. Horecký	98
H. A. Gleason, An Introduction to Descriptive Linguistics by J. Horecký	90
Jazykovedné štúdie IV (Linguistic Studies) by F. Kočiš	193
Ján Horecký, Slovtovorná sústava slovenčiny (The Word-Building System of Slovak) by F. Miko	184
Jerzy Kuryłowicz, Esquisses linguistiques (The Linguistic Sketches) by J. Ru- žička	3 94
Rusko-české studie (Russian-Czech Studies) by J. Ružička	189
István Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges (History of Slovak Dialects in Bükk Mountains) by J. Štöle	100

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XII, 1961

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, univ. prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič,
univ. prof. dr. M. Okál, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička,
univ. prof. dr. J. Štolc

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu Andrej Šumec, technický redaktor Ondrej Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959/58

Tlačia Polygrafické závody, n. p. v Bratislave, závod 02